

DUURZAME ONTWIKKELINGSDOELSTELLINGEN

INVENTARISATIE NATIONALE IMPLEMENTATIE

Inventarisatie van bestaand en aangekondigd rijksbeleid per subdoelstelling (target)
Dit document is levend: verbeteringen en actualisaties worden regelmatig aangebracht

Doelstelling 1. Beëindig armoede overal en in al haar vormen

1.1 Tegen 2030 extreme armoede uitroeien voor alle mensen wereldwijd, die met minder dan \$ 1,25 per dag moeten rondkomen

Het Nederlandse sociale zekerheidstelsel voorziet in een toereikende levensstandaard.

Het uitbannen van extreme armoede in de partnerlanden verloopt via het Actieplan Inclusieve Ontwikkeling en reguliere programma's.

1.2 Tegen 2030 het aandeel mannen, vrouwen en kinderen van alle leeftijden die volgens de nationale definities in armoede leven in al haar dimensies, minstens tot de helft terugbrengen

Nederland beschikt over een fatsoenlijk Wettelijk minimumloon en een sociaal zekerheidstelsel waarmee het kabinet voorziet in een adequaat vangnet. Desondanks komt het ook in Nederland voor dat door omstandigheden iemand toch (tijdelijk) niet in zijn of haar onderhoud kan voorzien. In aanvulling op de algemene sociale voorzieningen en verzekeringen, zet het kabinet extra in op het bevorderen van de financiële zelfredzaamheid, arbeidsparticipatie en sociale inclusie. Het kabinet heeft hiervoor o.a. extra structurele middelen (100 miljoen Euro) ter beschikking gesteld voor de bestrijding en preventie van armoede en schulden. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor het armoedebeleid en ontvangen 90 miljoen van de extra structurele middelen. Gemeenten staan immers dicht bij de mensen en kunnen integraal maatwerk leveren. Dat is van belang voor een duurzame bestrijding van armoede omdat armoede een complex en relatief fenomeen is en een oplossing veelal ook afhangt van de individuele omstandigheden. Het kabinet hanteert geen nationale definitie van armoede; gemeenten zijn vrij om hun eigen armoedegrenzen te bepalen. Wel berust het kabinet zich veelal op indicatoren van het CBS en het SCP om de ontwikkeling van armoede in Nederland te meten en te volgen en in het kader van EU2020 strategie – waarin ook een armoededoelstelling staat opgenomen – zijn indicatoren ontwikkeld om armoede te meten en vergelijken tussen de lidstaten (<http://ec.europa.eu/eurostat/web/europe-2020-indicators/europe-2020-strategy/headline-indicators-scoreboard>).

Daarnaast stelt het kabinet middelen ter beschikking aan maatschappelijke organisaties die armoede en schulden bestrijden en helpen voorkomen. Een voorbeeld daarvan is de subsidieregeling voor activiteiten die een duurzame bijdrage leveren aan het tegengaan van armoede- en schuldenproblematiek. Voor 2016 en 2017 is gevraagd om daarbij specifiek rekening te houden met een aantal kwetsbare groepen, waaronder kinderen. Ook financiert het kabinet in het kader van het Europees Fonds voor Meest Behoeftigen een project gericht op ouderen.

In een recente brief aan de Kamer (<https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-sociale-zaken-en-werkgelegenheid/documenten/kamerstukken/2016/04/04/kamerbrief-over-de-rijksincassovisie>) staat de algemene inzet van het kabinet gericht op het voorkomen en bestrijden van armoede nader beschreven. Ook reageert het kabinet

regelmatig op recent verschenen rapporten waarin de situatie van armoede en schulden in Nederland wordt geschetst. Een recente reactie op verschillende rapporten: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/armoede-en-schulden/documenten/kamerstukken/2016/02/03/kamerbrief-met-reactie-op-diverse-rapporten-inzake-armoede>.

Dit doel raakt bovendien aan economische zelfstandigheid. In NL is 53% van de vrouwen economisch zelfstandig tegenover 73% van de mannen.

1.3 Nationaal toepasbare sociale beschermingssystemen en maatregelen implementeren voor iedereen, met inbegrip van sociale beschermingsvloeren, en tegen 2030 een aanzienlijke dekkingsgraad realiseren van de armen en de kwetsbaren

Nederland heeft al een goed ontwikkeld sociale zekerheidsstelsel. Het stelsel biedt sociale bescherming en ondersteuning aan uiteenlopende groepen in de Nederlandse samenleving zoals werkenden, ouderen, ouders van kinderen, arbeidsongeschikten en personen die tijdelijk niet zelf in hun inkomen kunnen voorzien.

Het sociale zekerheidsstelsel bestaat uit sociale voorzieningen zoals de bijstand (het sociale vangnet), de volksverzekeringen (o.a. de Algemene ouderdomswet, de Algemene nabestaandenwet en de Algemene kinderbijslagwet) en werknemersverzekeringen (o.a. de Werkloosheidswet, Ziektewet en de Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen).

Er is recht op sociale voorzieningen voor iedereen die regelmatig in Nederland woont. Er is recht op volksverzekeringen wanneer is sprake is van ingezetenschap dan wel het verrichten van arbeid. Het recht op werknemersverzekeringen is gekoppeld aan het verrichten van arbeid in loondienst.

Het sociale zekerheidsstelsel is onderhevig aan wijzigingen zodat het stelsel blijft aansluiten bij de huidige tijd, de huidige arbeidsmarkt en arbeidsverhoudingen. Het stelsel biedt inkomensbescherming en zet in op activering. Tevens is de financiële houdbaarheid van het stelsel een aandachtspunt.

De afgelopen jaren zijn er o.a. wijzigingen doorgevoerd op het terrein van:

- De Algemene ouderdomswet (o.a. verhoging van de AOW leeftijd).
- Werkloosheidsuitkering (o.a. verkorting duur WW-uitkering en introductie brug-WW).
- Vereenvoudiging van de kindregelingen (sinds 2015 zijn er vier regelingen: de kinderbijslag, kindgebonden budget, kinderopvangtoeslag en de combinatiekorting).
- Invoering van de Participatiewet: deze wet vervangt de Wet werk en bijstand (WWB), de Wet sociale werkvoorziening (WSW) en een groot deel van de Wet werk en arbeidsondersteuning jonggehandicapten (Wajong).

1.4 Er tegen 2030 voor zorgen dat alle mannen en vrouwen, in het bijzonder de armen en de kwetsbaren, gelijke rechten hebben op economische middelen, alsook toegang tot basisdiensten, eigenaarschap en controle over land en andere vormen van eigendom, nalatenschap, natuurlijke hulpbronnen, gepaste nieuwe technologie en financiële diensten, met inbegrip van microfinanciering

Volgens de Nederlandse grondwet is ieder rechtmatig verblijvende in Nederland gelijk voor de wet. *De jure* is dit doel in NL een feit, *de facto* voor sommige groepen laagopgeleide vrouwen (en mannen) nog niet.

1.5 Tegen 2030 de weerbaarheid opbouwen van de armen en van zij die zich in kwetsbare situaties bevinden en hun blootstelling aan en kwetsbaarheid voor met

klimaatgerelateerde extreme gebeurtenissen en andere economische, sociale en ecologische schokken en rampen beperken

PBL 2016 p 52: "Dit target overlapt deels met de targets rond waterveiligheid (target 11.5) en veerkracht en aanpassingsvermogen aan klimaatverandering (target 13.1). Internationaal zijn in 2015 in het Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030 doelstellingen afgesproken om nieuwe rampen te voorkomen en de risico's van bestaande rampen te verminderen (UNISDR 2015). Doelstellingen richten zich specifiek op de vermindering van sociale en economische impacts, maar ook het opzetten van nationale strategieën voor risicobeperking, internationale samenwerking en het opzetten van waarschuwingssystemen, informatievoorziening en assessment. Het Sendai Framework is nog niet naar Europese en/of nationale doelstellingen en beleid vertaald."

1.a Zorgen voor een aanzienlijke mobilisatie van middelen afkomstig uit verschillende bronnen, ook via versterkte ontwikkelingssamenwerking, om adequate en voorspelbare middelen te voorzien voor ontwikkelingslanden, in het bijzonder de minst ontwikkelde landen, om programma's en beleidslijnen te implementeren die een einde moeten maken aan armoede in al haar vormen

De rijksoverheid investeert bestaande middelen in het Actieplan Inclusieve Ontwikkeling dat door 20 gerichte acties bijdraagt aan meer werk voor jongeren en vrouwen en meer politieke aandacht en allocatie van financiële middelen door nationale regeringen en multilaterale donoren voor de armste en meest achtergestelde groepen.

Bovendien investeert de rijksoverheid tot de zomer van 2017 in bewustwording en kennisontwikkeling t.a.v. innovatieve financieringsmechanismen voor ontwikkelingssamenwerking. Hierdoor kan een betere afweging van de interventiestrategieën worden gemaakt en leveren behorende financieringsconstructies grotere resultaten met dezelfde middelen, of worden meerdere partners bewogen ook middelen voor ontwikkelingssamenwerking beschikbaar te stellen. Hiertoe is de Taskforce Innovatieve Financiering voor Ontwikkeling opgericht.

1.b Solide beleidskaders creëren op nationaal, regionaal en internationaal niveau, die zijn gebaseerd op ontwikkelingsstrategieën ten gunste van de armen en het genderbeleid, om de versnelde investering te ondersteunen in acties die gericht zijn op het uitroeien van de armoede

De rijksoverheid investeert bestaande middelen in het Actieplan Inclusieve Ontwikkeling dat door 20 gerichte acties bijdraagt aan meer werk voor jongeren en vrouwen en meer politieke aandacht en allocatie van financiële middelen door nationale regeringen en multilaterale donoren voor de armste en meest achtergestelde groepen. Ook via het FLOW-programma worden strategieën ondersteund om economische en politieke participatie van vrouwen te versterken en geweld tegen vrouwen uit te bannen.

De rijksoverheid draagt bij aan de versterking van beleidskaders, wetgeving en uitvoeringsmechanismen in ontwikkelingslanden door middel van genderdiplomatie op internationaal, regionaal en nationaal niveau, door inzet van middelen en door ondersteuning van het maatschappelijk middenveld.

Tevens wordt ingezet op de versterking van de integratie van de gender- en vrouwenrechtendimensie in alle duurzame ontwikkelingsdoelstellingen, complementair aan de inzet m.b.t. doelstelling 5.

Doelstelling 2. Beëindig honger, bereik voedselzekerheid en verbeterde voeding en promoot duurzame landbouw

2.1 Tegen 2030 een einde maken aan honger en voor iedereen, in het bijzonder de armen en de mensen die leven in kwetsbare situaties, met inbegrip van kinderen, toegang garanderen tot veilig, voedzaam en voldoende voedsel en dit het hele jaar lang

Honger is niet aan de orde in Nederland. Elke burger heeft toegang tot voldoende veilig en voedzaam voedsel. Voor wie betaalbaarheid van voedsel een aantoonbaar knelpunt is, is er steun vanuit voedselbanken.

De internationale inzet van Nederland is beschreven in de nota 'Nederlandse inzet voor wereldwijde voedselzekerheid' (33 625, nr. 147). Kern van de inzet op het uitbannen van honger: Ieder mens heeft recht op voldoende voeding van goede kwaliteit om een gezond en actief leven te leiden. Honger en ondervoeding beperken mensen en samenlevingen in het bereiken van hun volle potentieel.

Nederland draagt bij aan voedingsprogramma's van het Wereldvoedselprogramma, UNICEF en internationale initiatieven als de Global Alliance for Improved Nutrition en de Scaling Up Nutrition beweging. In een aantal partnerlanden worden productieve vangnetten, waarbij mensen geld of voedsel krijgen in ruil voor werk, ondersteund en wordt bijgedragen aan het opzetten van lokale voedingsprogramma's.

De komende jaren wordt de inzet verder verbreed met het doel het vermogen van mensen en lokale gemeenschappen te versterken om weerbaar te zijn tegen, en te herstellen van, externe schokken zoals droogte en extreme prijsschommelingen. Er zal worden ingezet op stabiliteit bevorderende interventies, zoals risicomanagement, verzekeringen, sociale vangnetten, versterking van lokale markten, rampenpreventie en klimaatadaptatie. Dit vergt nauwe samenwerking met humanitaire hulp programma's.

2.2 Tegen 2030 komaf maken met alle vormen van ondervoeding, waarbij ook tegen 2025 voldaan moet kunnen worden aan de internationaal overeengekomen doelstellingen met betrekking tot groeiachterstand en ondergewicht bij kinderen onder de 5 jaar; en eveneens tegemoetkomen aan de voedingsbehoeften van adolescente meisjes, zwangere vrouwen, vrouwen die borstvoeding geven en oudere personen

In Nederland worden activiteiten op het gebied van het tegengaan van ondervoeding bij ouderen uitgevoerd (dit valt nu niet onder de indicatoren). Het gaat in Nederland om de kwalitatieve insteek van ondervoeding: eten de ouderen voldoende eiwit, hebben ze nog wel voldoende eetlust? Het gaat er dus niet om dat er kwantitatief gezien niets te eten is voor hen.

2.3 Tegen 2030 de landbouwproductiviteit en de inkomens verdubbelen voor kleinschalige voedselproducenten, in het bijzonder vrouwen, inheemse bevolkingen, familieboeren, veefokkers en vissers, onder meer door een veilige en gelijke toegang tot land, andere productieve hulpbronnen en inputs, kennis, financiële diensten, markten en opportuniteiten die toegevoegde waarde bieden en ook buiten de landbouw tewerkstelling genereren

P.M.

2.4 Tegen 2030 duurzame voedselproductiesystemen garanderen en veerkrachtige landbouwpraktijken implementeren die de productiviteit en de productie kunnen

verhogen, die helpen bij het in stand houden van ecosystemen, die de aanpassingscapaciteit verhogen in de strijd tegen klimaatverandering, extreme weersomstandigheden, droogte, overstromingen en andere rampen en die op een progressieve manier de kwaliteit van het land en de bodem verbeteren

Nederland voert beleid op het gebied van verduurzaming van de landbouw. De Rijksnatuurvisie streeft naar een duurzame productieverhoging van de landbouw binnen de draagkracht van de aarde. Het beleid voor natuur inclusieve landbouw richt zich op de integratie van biodiversiteit in een rendabele agrarische bedrijfsvoering, door beheer van de natuur op het bedrijf, gebruik maken van de ecosysteemdiensten van de natuur en de bodem en het minimaliseren van de externe effecten van de bedrijfsvoering (bijvoorbeeld door het sluiten van kringlopen op bedrijfsniveau of regionaal niveau).

Zie ook de reactie op het WRR rapport waar de inzet van het kabinet is aangegeven op dit vlak, waarin de Voedselagenda wordt gepresenteerd langs drie inhoudelijke lijnen: volksgezondheid, ecologische houdbaarheid en robuustheid (31 532, nr. 156).

Dat wordt tevens geplaatst in de mondiale dimensie waarin Nederland opereert. Een transitie naar een duurzame landbouw is noodzakelijk. Landbouw moet niet het probleem zijn voor de opgaven op het gebied van voedsel en ecologie, maar de oplossing. De filosofie van groene groei is daarbij leidend.

PBL 2016 p 52: "Er is geen eenduidige, integrale set met doelen voor een duurzame landbouw. Wel zijn er uiteenlopende Europese doelstellingen die erop gericht zijn de landbouw te verduurzamen, zoals de Nitraatrichtlijn (EU 1991) over nitraat in het grondwater, ecologische doelen in de Kaderrichtlijn Water (EU 2000) over fosfaat en gewasbeschermingsmiddelen in oppervlaktewater, de Vogelrichtlijn (EU 2009d) en de Habitatrichtlijn (EU 1992) over verdroging, en de NEC-richtlijn (National Emission ceilings; EU 2001) over ammoniakemissie. Er zijn geen doelstellingen voor veerkrachtige landbouwpraktijken. Een Europees beleidsinstrument om een vorm van duurzame landbouw te implementeren is cross compliance binnen het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (EU 2009b). Dit betekent dat het ontvangen van de volledige bedrijfstoelage afhankelijk is van het voldoen aan een set maatschappelijke randvoorwaarden, omtrent milieu, volksgezondheid, diergezondheid, plantgezondheid en dierenwelzijn, voortkomend uit 19 Europese richtlijnen en verordeningen."

2.5 Tegen 2020 de genetische diversiteit in stand houden van zaden, cultuurgewassen en gefokte en gedomesticeerde dieren en hun in het wild levende verwanten, ook aan de hand van zaad- en plantenbanken die op een degelijke manier beheerd en gediversifieerd worden op nationaal, regionaal en internationaal niveau; en de toegang bevorderen tot het eerlijk en billijk delen van voordelen afkomstig van het gebruik van genetische hulpbronnen en daaraan gekoppelde traditionele kennis, zoals internationaal overeengekomen

PBL 2016 p 52: "Binnen de International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (ITPGRFA; FAO 2009) zijn doelstellingen vastgesteld over het behoud van genetische diversiteit van zaden, cultuurgewassen en landbouwhuisdieren. Dit wordt ook geadresseerd door Aichi-target 13 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1). Verder zijn er op nationaal en internationaal niveau 'seed and plant banks' voor de opslag van zaden van zo veel mogelijk rassen van (voedsel)gewassen. Alle collecties gehandhaafd door het Centrum voor Genetische bronnen Nederland (CGN) zijn beschikbaar voor gebruikers onder de voorwaarden van ITPGRFA. Ook stimuleert de Nederlandse overheid de beschikbaarheid van privécollecties voor derden. Toegang tot en de eerlijke en rechtvaardige verdeling van de voordelen (access and benefit sharing) die voortvloeien uit het gebruik van genetische hulpbronnen is afgesproken in het Nagoya

Protocol (CBD 2011) en bekrachtigd door Aichi-target 16 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1). Er bestaat regelgeving om het Nagoya Protocol in de EU te implementeren. Binnen WTO-kader zijn afspraken gemaakt over strategische voedselvoorraden. Access and Benefit Sharing wordt ook geadresseerd in target 15.6.”

2.a Verhogen van de investeringen, door versterkte internationale samenwerking, in landelijke infrastructuur, landbouwkundig onderzoek en uitgebreide diensten, technologische ontwikkeling en genetische databanken voor planten en vee om de landbouwkundige productiecapaciteit in ontwikkelingslanden, in het bijzonder in de minst ontwikkelde landen, te versterken

P.M.

2.b Corrigeren en voorkomen van handelsbeperkingen en scheefgegroeide situaties op de wereldlandbouwmarkten, door onder andere tegelijk alle vormen van landbouwexportsubsidies en alle exportmaatregelen met een gelijkaardig effect af te schaffen, in overeenstemming met het mandaat van de Ontwikkelingsronde in Doha

In december 2015 heeft in Nairobi de Wereldhandelsorganisatie WTO heeft een akkoord bereikt over de afschaffing van exportsubsidies voor landbouwproducten. Ontwikkelde landen beginnen meteen met de afbouw, ontwikkelingslanden doen dat vanaf 2018. De ontwikkelde landen mogen de exportsubsidies alleen inzetten voor sectoren die zijn ook de laatste jaren hebben ondersteund. Ontwikkelingslanden houden de mogelijkheid om marketing- en transportkosten voor uitvoer van landbouwproducten tot aan het einde van 2023 financieel te ondersteunen. De armste landen krijgen extra tijd om de exportsubsidies af te bouwen.

2.c Maatregelen aannemen die de correcte werking moeten garanderen van de voedselgrondstoffenmarkten en hun afgeleiden en een snelle toegang tot marktinformatie bevorderen, met inbegrip van informatie over voedselreserves, om de extreme volatiliteit van de voedselprijzen te helpen beperken

De regels voor handel in grondstoffen derivaten is een EU verantwoordelijkheid. De herziening van de MiFID (Markets in Financial Instruments Directive) en de nieuwe Mifir (Markets in Financial Instruments Regulation) moet deze goede werking borgen (verantwoordelijk ministerie: Financiën). Via het Agricultural Market and Information System (AMIS/www.amis-outlook.org/), wordt internationaal zorggedragen voor snelle informatie beschikbaarheid, inclusief informatie over voorraden (de EU rapporteert hiervoor).

Doelstelling 3. Verzeker een goede gezondheid en promoot welvaart voor alle leeftijden

3.1 Tegen 2030 de globale moedersterfte terugdringen tot minder dan 70 per 100.000 levendgeborenen

Het doel is in Nederland gerealiseerd. In 2013 zijn in Nederland 8 vrouwen overleden tijdens en vanwege zwangerschap/bevalling. Op een totaal van 167.159 bevallen vrouwen. De Nederlandse vereniging voor obstetrie en gynaecologie (NVOG) heeft in 2003 de kwaliteitsnorm preventie maternale sterfte en morbiditeit aangenomen. Deze is gebaseerd op de 'Confidential Enquiries into Maternal Death' van het Verenigd Koninkrijk. Het

Nederlandse beleid inzake zwangerschap en geboorte is gericht op het uitvoeren van de adviezen van de stuurgroep zwangerschap en geboorte.

3.2 Tegen 2030 een einde maken aan vermijdbare overlijdens van pasgeborenen en kinderen onder de 5 jaar, waarbij alle landen er moeten naar streven om het sterftcijfer van baby's minstens tot 12 per 1000 levendgeborenen te beperken alsook het sterftcijfer van kinderen jonger dan 5 jaar eveneens in te perken tot maximum 25 per 1000 levendgeborenen

Het doel van reduceren van vermijdbare neonatale geboorten tot 12 per 1.000 geboorten is in Nederland gerealiseerd. In 2013 was de neonatale sterfte in NL 3,2 per 1.000 baby's.

Het doel om vermijdbare kindersterfte tot 5 jaar tot 25 per 1.000 te reduceren is in Nederland ook al gerealiseerd.

3.3 Tegen 2030 een einde maken aan epidemieën zoals aids, tuberculose, malaria en verwaarloosde tropische ziekten, alsook hepatitis, door water overgebrachte ziekten en andere overdraagbare ziekten bestrijden

Nederland voldoet, er wordt veel geïnvesteerd in het centrum infectieziektebestrijding en infectieziekten zijn in Nederland onder controle.

Het RIVM monitort alle infectieziekten waaronder hiv, TB en wateroverdraagbare aandoeningen. Nederland heeft allerlei systemen om infectieziekten zoveel mogelijk te voorkomen en zo efficiënt mogelijk te bestrijden (bijvoorbeeld meldingsplicht, signaleringsoverleggen, outbreak management structuren). Het monitoren van malaria en neglected tropical diseases (NTD) is niet zo relevant voor Nederland. Malaria is meldingsplichtig, het RIVM kan over de incidentie getallen leveren. Nederland doet veel op het gebied van antibioticaresistentie.

- Hiv: De hiv-epidemie wordt van alle kanten, door meerdere partijen aangepakt. NL volgt hierbij de internationale WHO targets: 90-90-90 (90% gediagnosticeerd, 90% daarvan in zorg, waarvan weer 90% viraal onderdrukt) in 2020. De laatste twee stappen zijn goed te meten. De verwachting is dat de 90-90-90 haalbaar is in 2020, daarom zullen we er naar streven het percentage gediagnosticeerde, in zorg en viraal onderdrukt in de jaren tot 2030 nog verder te verlagen.
- Tuberculose (TB): er is een Nationaal Plan Tuberculose 2016-2020. In lijn met de End TB strategy van de WHO en het TB Actieplan 2016-2020 van de WHO/Europa streeft Nederland ernaar om in 2019 een 25% lagere TB-incidentie te hebben dan in 2014, en in 2035 het pre-eliminatieniveau van minder dan 1 nieuw geval/100.000 te halen. Het RIVM monitort de voortgang op deze indicatoren en brengt jaarlijks een 'Tuberculose in Nederland' surveillancerapport uit met relevante cijfers en ontwikkelingen.
- Hepatitis: Voor hepatitis B en C werkt NL momenteel aan een nationaal plan. In dit plan volgt het RIVM de internationale WHO targets 90-90-90 in 2030 (net als hiv, zie hierboven).
- Water-borne diseases and other communicable diseases: Surveillance van water-borne diseases (net als alle andere infectieziekten) behoort tot de standaardtaken van het RIVM. Deze worden ook bij doel 6 genoemd. Hier wordt o.a. jaarlijks over gerapporteerd in de verschillende surveillance jaarverslagen en de Staat van infectieziekten in Nederland. Verder wordt er o.a. een jaarlijkse enquête zwemwaterklachten gehouden onder Provincies en GGD'en en vindt jaarlijks een inventarisatie plaats van normoverschrijdingen in drinkwater.

3.4 Tegen 2030 de vroegtijdige kindersterfte gelinkt aan niet-overdraagbare ziekten met een derde inperken via preventie en behandeling, en mentale gezondheid en welzijn bevorderen

De komende jaren blijft het kabinet onverminderd inzetten op het bevorderen van gezondheid van mensen waarbij preventie, gezondheidsbescherming, het verminderen van gezondheidsverschillen en een integrale aanpak centraal staan.

Een integrale aanpak in de omgeving waarin mensen wonen, werken, leren en leven. Met de landelijke nota gezondheidsbeleid wordt landelijk beleid door vertaald in lokaal beleid. Op grond van de Wet publieke gezondheid brengen gemeenten vierjaarlijks hun lokale nota volksgezondheidsbeleid uit. Gemeenten hebben de taak om de gezonde leefstijl van hun bevolking te bevorderen. Via programma's als het Nationaal Programma Preventie, Gezond in, Jongeren Op Gezond Gewicht, Sport en Bewegen in de Buurt, Grenzeloos Actief, Veilig sportklimaat en Sportblessurepreventie, ondersteunt de rijksoverheid gemeenten hierbij.

Het Nationaal Programma Preventie (www.allesisgezondheid.nl) streeft naar een vitaler en gezonder Nederland waarin iedereen naar vermogen mee kan doen. Hiervoor zijn twee langjarige doelstellingen geformuleerd: het afremmen van de sterke toename van het aantal chronische ziekten en het stabiliseren of terugbrengen van gezondheidsverschillen tussen laag- en hoogopgeleiden. De kern van het programma zijn de vijf domeinen onderwijs, werk, zorg, wijk en gezondheidsbescherming, waar wordt gezocht naar verbinding van gezondheid en andere maatschappelijke doelen zoals duurzame inzetbaarheid, zelfredzaamheid en participatie. Het programma richt zich op de zes speerpunten die leiden tot de grootste ziektelast in Nederland: roken, overgewicht, overmatig alcoholgebruik, te weinig bewegen, diabetes en depressie. De ambitie is om voor elk van deze speerpunten in 2030 een substantiële verbetering te realiseren ten opzichte van de trends zoals die in de Volksgezondheid Toekomst Verkenning (VTV) 2014 van het RIVM zijn gerapporteerd.

Om het hoge aantal suïcides in Nederland terug te dringen, heeft de rijksoverheid een groot aantal partijen, zowel binnen als buiten de gezondheidszorg bijeengebracht en gezamenlijk een meerjarige agenda Suïcidepreventie opgesteld. Alle betrokken partijen hebben zich aan de acties gecommitteerd die hierin staan opgenomen. De acties zijn gericht op een aantal domeinen, de zorg, het onderwijs, de financieel economische sector, spoorsector en de media. Binnen al deze domeinen vinden acties plaats die moeten leiden tot het terugdringen van het hoge aantal suïcides. Deze meerjarige agenda is in 2014 toegestuurd aan de Tweede Kamer. Jaarlijks vindt een rapportage over de voortgang van de uitvoering van deze agenda plaats. Daarnaast financiert de rijksoverheid een meerjarige Onderzoeksagenda suïcidepreventie. Deze onderzoeksagenda is met inbreng van experts en beroepsgroepen opgesteld en zal door ZonMw worden uitgevoerd. Dit wordt gedurende vier jaren uitgevoerd.

Tenslotte financiert de rijksoverheid de Stichting 113Online. Deze stichting verleent op anonieme wijze via het internet of telefonisch hulp aan mensen die kampen met suïcidale gedachten. Deze hulp is 24/7 kosteloos beschikbaar. Deze stichting heeft zich ten doel gesteld om in 2030 het aantal suïcides met 30% te hebben teruggebracht en heeft zich daarvoor een substantieel aantal taken gesteld. Op basis van deze doelstelling verleent de rijksoverheid deze stichting een instellingssubsidie.

In Nederland zijn een aantal lopende programma's die de komende decennia moeten gaan bijdragen aan het verder terugdringen van 'premature mortality', daarbij richt men zich zowel op de preconceptie, pre-, post- en perinatale fase. Ten aanzien van het bevorderen van mental health bij jonge moeders wordt onder aanvoering van het Trimbos gewerkt aan een 10 jaren plan, waarbij deze doelgroep expliciet in wordt meegenomen en tot doel heeft de incidentie substantieel te verlagen.

3.5 De preventie en behandeling versterken van misbruik van verslavende middelen, met inbegrip van drugsgebruik en het schadelijk gebruik van alcohol

Nederland doet hier voldoende op, zowel voor het tegengaan van alcohol- als drugsmisbruik. De verslavingszorg in Nederland is breed toegankelijk en voor een ieder betaalbaar, want het valt onder de basisverzekering. De behandelvormen zijn zeer divers en variëren van laagdrempelige E-health interventies tot langdurige opname in verslavingszorg tot behandeling met medicinale heroïne. Naast beleid op rijksniveau zijn er ook vele vormen van opvang op decentraal niveau. Denk hierbij aan dagactiviteiten en huisvesting.

3.6 Tegen 2020 het aantal doden en gewonden in het verkeer wereldwijd halveren

P.M.

3.7 Tegen 2030 universele toegang tot seksuele en reproductieve gezondheidszorgdiensten garanderen, met inbegrip van diensten voor gezinsplanning, informatie en opvoeding, en voor de integratie van reproductieve gezondheid in nationale strategieën en programma's

Het doel om onbelemmerd toegang te hebben tot reproductieve gezondheidszorg in Nederland is gehaald. Eenieder kan in de eerste lijnzorg terecht. Verloskundige zorg valt in Nederland buiten het eigen risico en binnen het Zorgverzekeringspakket. Zie ook subdoelstelling 5.6. Initiatieven in Nederland:

- Subsidie voor centra seksuele gezondheid bij GGD'en voor specifieke risicogroepen aanvullend op de eerstelijnszorg;
- Subsidies thema-instituten voor programma's over reproductive health issues (Rutgers, Soa Aids NL, Fiom, Siriz).
- Beleidsbrief Bussemaker 2009 over de aanpak van seksuele gezondheid in de brede zin, zoals aangaan van relaties, seksuele voorlichting en vorming, het voorkomen van ongewenste zwangerschap, abortuswetgeving, voorkomen van seksuele dwang en bescherming.
- Beleidsbrief 2011 update en bevestiging over de aanpak van soa en hiv.

De jure is toegang tot seksuele en reproductieve gezondheidsdiensten vastgelegd, *de facto* lijkt universele toegang voor bepaalde groepen een aandachtspunt.

3.8 Zorgen voor een universele ziekteverzekering, met inbegrip van de bescherming tegen financiële risico's, toegang tot kwaliteitsvolle essentiële gezondheidszorgdiensten en toegang tot de veilige, doeltreffende, kwaliteitsvolle en betaalbare essentiële geneesmiddelen en vaccins voor iedereen

Nederland heeft universal health coverage. Toegang tot vaccinatie en medicijnen is er voor iedereen in Nederland. Ten aanzien van de toegankelijkheid voor iedereen kent Nederland nationale vaccinatieprogramma's voor specifieke doelcategorieën (RVP en Grieprik).

3.9 Tegen 2030 in aanzienlijke mate het aantal sterfgevallen en ziekten verminderen als gevolg van gevaarlijke chemicaliën en de vervuiling en besmetting van lucht, water en bodem

Nederland heeft een monitoringprogramma (Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu) dat gericht is op het halen van de Europese norm t.a.v. luchtkwaliteit. Uit dit monitoringsprogramma blijkt dat de

luchtkwaliteit op vele plaatsen in Nederland (behoudens in de vier grote steden) aan de Europese norm voldoet.

Het 7e milieuactieprogramma van de EU stelt een overkoepelend prioritaire doelstelling voor milieu-gerelateerde druk en risico's voor de volksgezondheid, die bestaande Europese beleidsdoelen weerspiegelt (EU 2013b).

De Nederlandse emissieplafonds voor luchtverontreinigende stoffen en luchtkwaliteitsnormen volgen uit de Europese NEC-richtlijn (National Emission Ceilings; EU 2001) en luchtkwaliteitsrichtlijn (EU 2008b) en het Gotenburg-protocol (UNECE 1999), dat valt onder de VN-conventie voor grensoverschrijdende luchtverontreiniging. De EU-plafonds zijn juridisch bindende emissieplafonds voor lidstaten, voor SO₂, NMVOC, NO_x en NH₃, waaraan vanaf 2010 moet worden voldaan. Deze plafonds beogen bij te dragen aan verminderen van gezondheidsschade door luchtverontreiniging en nadelige effecten van luchtverontreiniging op natuur en vegetatie. De herziening van de NEC-richtlijn, met plafonds voor 2020 en 2030, bevindt zich in het politieke besluitvormingsproces. Naast aangescherpte plafonds voor bovengenoemde stoffen wordt in de herziende richtlijn ook een emissieplafond voor PM_{2.5} opgenomen. Voor 2020 zijn deze emissieplafonds ook vastgelegd in het Gotenburg-protocol. De EU-luchtkwaliteitsrichtlijn bevat normen voor concentraties van luchtverontreinigende stoffen in de lucht.

De Nederlandse doelstellingen rond bodemkwaliteit en bodemverontreiniging zijn vastgelegd in twee Bodemconvenanten (2016-2020), eentje tussen overheden en eentje tussen rijksoverheid en bedrijfsleven. Met deze convenanten moeten eind 2020 alle verontreinigde locaties met humane spoed zijn gesaneerd dan wel beheerst. De Europese nitraatrichtlijn reguleert het gebruik van stikstof in de landbouw om watervervuiling van het oppervlaktewater en grondwater te voorkomen (EU 1991).

Voor waterverontreiniging zijn doelstellingen afgesproken in het Nationaal Waterplan 2 en de Kaderrichtlijn Water (zie target 6.3) en voor gevaarlijke chemicaliën in het Landelijk afvalbeheerplan, REACH en de Basel-, Rotterdam- en Stockholm-conventies (zie target 12.4).

3.a Waar nodig de implementatie van de kaderovereenkomst van de Wereldgezondheidsorganisatie over tabakscontrole versterken.

Nederland heeft de bepalingen uit het verdrag geïmplementeerd en voert actief beleid om de bepalingen uit het verdrag te versterken.

Sinds januari 2014 geldt de leeftijdsgrens van 18 jaar voor het kopen van tabaksproducten. De NVWA houdt toezicht op de naleving van deze regel door verstrekkers. Bij overtreding wordt gehandhaafd.

Daarnaast voert de Staat actief beleid om roken te ontmoedigen, in het bijzonder roken onder jongeren. Zo geldt er een rookverbod in publieke gebouwen, op werkplekken en in de horeca (rookruimtes toegestaan). Daarnaast wordt ingezet op rookvrije schoolpleinen. Ook is er een reclameverbod (met uitzondering van reguliere presentatie).

In 2016 wordt ingezet op kennisvergroting bij rokers en niet-rokers over de schadelijke effecten van het roken en meerroken. Hierbij wordt aandacht besteed aan verschillende doelgroepen, zoals jongeren en zwangere vrouwen.

In 2016 wordt ook de Tabaksproductenrichtlijn geïmplementeerd in nationale wetgeving. Dit leidt onder meer tot afschrikwekkende foto's op pakjes sigaretten en shag, een verbod op kenmerkende smaken in sigaretten en een verbod op misleidende tekens op verpakkingen.

3.b Het onderzoek en de ontwikkeling ondersteunen van vaccins en geneesmiddelen voor overdraagbare en niet-overdraagbare ziekten voor de overdraagbare en de niet-overdraagbare ziekten die in hoofdzaak ontwikkelingslanden treffen, toegang verschaffen tot betaalbare essentiële geneesmiddelen en vaccins, volgens de richtlijnen van de Verklaring van Doha aangaande het TRIPS-akkoord en Volksgezondheid. De Verklaring bevestigt het recht van ontwikkelingslanden om ten volle gebruik te maken van de bepalingen van de Overeenkomst aangaande de Handelsaspecten van de Intellectuele Eigendom (TRAIIPR) die ruimte laat voor de bescherming van de volksgezondheid; en, in het bijzonder, het verschaffen van toegang tot geneesmiddelen voor iedereen

In totaal is tussen 2006 en 2015 door de rijksoverheid EUR 150 miljoen bijgedragen aan publiek-private samenwerkingsverbanden voor de ontwikkeling van geneesmiddelen, vaccins en diagnostica tegen armoede gerelateerde ziekten, de zogenaamde Product Development Partnerships (PDPs). De resultaten van de PDP's hebben in grote mate bijgedragen aan het behalen van hun doelstellingen

- nieuwe kandidaat-vaccins, nieuwe diagnostica, behandelmethoden en preventiemethoden zijn geïmplementeerd.
- het toegankelijk en betaalbaar maken van producten, bijvoorbeeld door onderhandelen van licentieovereenkomsten met industriepartners, opnemen van producten in de WHO Essential Medicine List en ontplooiën van advocacy en bewustwordings-activiteiten.
- het opbouwen van onderzoeks- en ontwikkelingscapaciteit en infrastructuur in landen waar zij onderzoek en tests uitvoeren.

In het kader van beleidscoherentie voor ontwikkeling zet Nederland zich actief in voor toegang tot betaalbare medicijnen zowel in Nederland als in ontwikkelingslanden. De rijksoverheid doet dit door in de WHO, de WTO en de VN te pleiten voor instrumenten om de prijzen van gepatenteerde medicijnen omlaag te krijgen en voor alternatieve business modellen waarin de kosten van ontwikkeling en op de markt brengen van nieuwe medicijnen worden losgekoppeld van de uiteindelijke prijs.

Daarnaast zet Nederland zich er binnen de EU voor in dat ontwikkelingslanden ten volle gebruik kunnen maken van de flexibiliteiten in het TRIPS akkoord in het belang van de volksgezondheid. Zo steunde Nederland de verlenging per 1 januari 2016 van de ontheffing voor de Minst Ontwikkelde Landen van de verplichtingen in het TRIPS akkoord voor farmaceutische producten.

3.c De financiering van de gezondheidszorg aanzienlijk opvoeren, net als de aanwerving, de ontwikkeling, de opleiding en het lange tijd in dienst houden van gezondheidswerkers in ontwikkelingslanden, in het bijzonder in de minst ontwikkelde landen en de kleine eilandstaten

Vanuit Nederland worden artsen en overige zorgverleners door de ngo's uitgezonden. Door wie en wanneer in ontwikkelingslanden zorg en hulpverleners worden uitgezonden is primair een zaak voor de internationale ngo-gemeenschap. De nationale ngo's ontvangen in de regel wel een algemene dan wel doelsubsidie, meestal vanuit de rijksoverheid. Bij grootschalige rampen c.q. gezondheidsincidenten (EBOLA) wordt vanuit de overheid in gezamenlijkheid met de samenwerkende hulporganisatie hulp geboden, zowel in de regio als in Nederland.

Nederland werft geen zorgpersoneel in ontwikkelingslanden en onderschrijft de WHO code ethisch werven van personeel in de zorg in ontwikkelingslanden.

3.d De capaciteit van alle landen versterken, in het bijzonder die van de ontwikkelingslanden, met betrekking tot systemen voor vroegtijdige waarschuwing, risicovermindering en het beheer van nationale en globale gezondheidsrisico's

Nederland voldoet aan de goals in 2030; International Health Regulations (IHR) is vrijwel volledig geïmplementeerd en de laatste restje op de BES-eilanden wordt aan gewerkt.

Op dit vlak heeft Nederland allerlei verplichtingen in het kader van de IHR en het European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC). Er lopen al verschillende initiatieven om de voortgang op deze onderwerpen te monitoren. Zo heeft de WHO een *monitoring & evaluation* systeem om de prestaties op de IHR *core capacities* te toetsen, werkt het ECDC aan een lijst met items om de *preparedness* van landen te toetsen en heeft de Global Health Security Agenda (GHSA) een *self-assessment* tool ontwikkeld.

Het subdoel richt zich met name op ontwikkelingslanden. Het RIVM heeft ook initiatieven om de World Health Organization (WHO) te ondersteunen bij de monitoring en evaluatie van de IHR. Indirect helpt NL hiermee ook ontwikkelingslanden, die ook door de WHO getoetst worden. Daarnaast heeft Nederland verschillende activiteiten om de infectieziektebestrijding te ondersteunen in ontwikkelingslanden (zoals Gambia, Ethiopië en Indonesië). Ook werken we in verschillende internationale samenwerkingsverbanden samen aan capacity building, bijvoorbeeld via het CAESAR netwerk (Central Asian and Eastern European Surveillance of Antimicrobial Resistance) waarin het RIVM (als WHO Collaborative Centre) een van de drie partners is.

Doelstelling 4. Verzeker gelijke toegang tot kwaliteitsvol onderwijs en bevorder levenslang leren voor iedereen

4.1 Er tegen 2030 voor zorgen dat alle meisjes en jongens op een vrije, billijke en kwalitatief hoogstaande manier lager en middelbaar onderwijs kunnen afwerken, wat moet kunnen leiden tot relevante en doeltreffende leerresultaten

Dit doel wordt reeds gehaald. In Nederland bestaat leerplicht, waaruit leerrecht volgt. Alle leerlingen hebben nu al recht op gratis, onbevooroordeeld en kwalitatief goed onderwijs. Eind 2014 is, met de brief 'Toekomstgericht funderend onderwijs', onder de noemer Onderwijs2032, het startsein gegeven voor een publieke discussie over de onderwijsinhoud in het primair en voortgezet onderwijs. In het voorjaar van 2015 is het Platform Onderwijs 2032 ingesteld om op basis van een breed maatschappelijk debat tot een gedragen visie op een toekomstgericht curriculum voor het primair- en voortgezet onderwijs te komen: Wat moeten onze kinderen leren aan kennis en vaardigheden om in de toekomst mee te kunnen doen op de arbeidsmarkt en in de samenleving? Doel is om te komen tot een breed gedragen visie over een toekomstig curriculum, die als basis dient voor een herziening van het curriculum (de kerndoelen en eindtermen).

4.2 Er tegen 2030 voor zorgen dat alle meisjes en jongens in hun vroege kindertijd toegang hebben tot een kwalitatieve ontwikkeling, zorg en opvoeding voorafgaand aan de lagere school zodat ze klaar zijn voor het basisonderwijs

Dit doel wordt reeds gehaald. In Nederland wordt gewerkt vanuit een vraag gestuurd systeem voor voorschoolse Educatie, waarbij er toeslagen worden toegekend en een speciaal aanbod is voor doelgroepen.

4.3 Tegen 2030 gelijke toegang garanderen voor alle vrouwen en mannen tot betaalbaar en kwaliteitsvol technisch, beroeps- en hoger onderwijs, met inbegrip van de universiteit

Dit doel wordt reeds gehaald. Er is gelijke toegang voor alle kinderen tot onderwijs. Ook voor het studievoorschot in het hoger onderwijs geldt dat dit genderneutraal is. Daarnaast wordt er specifiek op de deelname van vrouwen aan technische opleidingen via het techniekpact.

4.4 Tegen 2030 het aantal jongeren en volwassenen met relevante vaardigheden, met inbegrip van technische en beroepsvaardigheden, voor tewerkstelling, degelijke jobs en ondernemerschap aanzienlijk opdrijven

Dit doel wordt reeds gehaald en verder uitgewerkt in beleidsinitiatief Onderwijs 2032. Zie ook de reactie op subdoelstelling 4.1. Vanuit het traject Onderwijs 2032 zijn drie kernvragen gesteld in een publieke discussie. Het antwoord op deze vragen leiden tot een koersbepaling – een integrale visie op het curriculum van het funderend onderwijs – die de basis vormt voor een herijking van met name de kerndoelen. Een van deze kernvragen is: Welke kennis en vaardigheden moeten een plek krijgen in het curriculum zodat leerlingen optimaal worden voorbereid op het vervolgonderwijs en de toekomstige arbeidsmarkt? MBO: Om te borgen dat de beroepsopleidingen in het mbo voldoen aan de eisen van de arbeidsmarkt, worden de kwalificatie-eisen van elke opleiding bepaald door het bedrijfsleven en het onderwijs gezamenlijk. Met de herziening van de kwalificatiestructuur is vanaf 2016-2017 de inhoud van de beroepsopleidingen herijkt. Elke beroepsopleiding kent vanaf dit jaar een of meer keuzedelen, waardoor sneller kan worden ingespeeld op innovaties op de arbeidsmarkt. Ook is in veel opleidingen meer aandacht voor ondernemendheid en ondernemersvaardigheden. Ook is er in het MBO nadrukkelijke aandacht voor Loopbaanoriëntatie- en begeleiding en er wordt werk gemaakt van een sector-overstijgende aanpak/kennisstructuur. In de beleidsvorming voor het hoger onderwijs staan de vragen die de veranderende arbeidsmarkt stelt aan de bekwaamheden die moeten worden opgedaan in het hoger onderwijs centraal. Dit is vervat in de strategische agenda hoger onderwijs "De waarde(n) van weten".

4.5 Tegen 2030 genderongelijkheden wegwerken in het onderwijs en zorgen voor gelijke toegang tot alle niveaus inzake onderwijs en beroepsopleiding voor de kwetsbaren, met inbegrip van mensen met een handicap, inheemse bevolkingen en kinderen in kwetsbare situaties

Dit doel wordt reeds gehaald. Sinds augustus 2014 bestaat het Passend Onderwijs. Vanuit het passend Onderwijs wordt voor elk kind, ongeacht gender, met een leer- en/of ontwikkelachterstand gekeken naar een oplossing binnen het reguliere en/of speciale onderwijs.

4.6 Er tegen 2030 voor zorgen dat alle jongeren en een groot aantal volwassenen, zowel mannen als vrouwen, geletterd en rekenvaardig zijn

Dit doel wordt reeds gehaald. Er is gelijke toegang voor alle kinderen tot onderwijs. Extra beleidsinitiatieven: strenger toezicht op thuisonderwijs, de recente ontwikkelingen binnen passend onderwijs (zie ook subdoelstelling 4.5). Inzet op laaggeletterdheid: Het kabinet zet in op de aanpak van laaggeletterdheid en taalachterstanden bij kinderen volwassenen door in de periode 2016 – 2018 in elke regio een infrastructuur te helpen opbouwen waarmee meer laaggeletterden gevonden kunnen worden en zij meer vooruitgang boeken wanneer zij aan een cursus deelnemen. Hiervoor wordt de samenwerking tussen gemeenten, bibliotheken, taalaanbieders en maatschappelijke organisaties versterkt en krijgen deze partners bewezen effectieve methodes aangereikt om cursisten en taalvrijwilligers te werven, trainen en toetsen. Taal en rekenonderwijs

maken sinds enkele jaren (weer) een verplicht onderdeel uit van elke mbo-opleiding. Ook in het vo wordt er in elke opleiding aandacht besteed aan Nederlands en rekenen.

4.7 Er tegen 2030 voor zorgen dat alle leerlingen kennis en vaardigheden verwerven die nodig zijn om duurzame ontwikkeling te bevorderen, onder andere via vorming omtrent duurzame ontwikkeling en duurzame levenswijzen, mensenrechten, gendergelijkheid, de bevordering van een cultuur van vrede en geweldloosheid, wereldburgerschap en de waardering van culturele diversiteit en van de bijdrage van de cultuur tot de duurzame ontwikkeling

Dit doel wordt gehaald en verder uitgewerkt op basis van het beleidsinitiatief Onderwijs 2032. Het advies van het platform #Onderwijs2032 vraagt aandacht voor de balans tussen de drie hoofddoelen van het onderwijs: verwerven van kennis/vaardigheden, persoonsvorming en burgerschapsvorming. Deze doelen moeten evenwichtig onderdeel zijn van de brede opdracht aan het onderwijs. Hier hoort ook het inzetten op vakoverstijgende vaardigheden bij:

- Digitale vaardigheid, incl. mediawijsheid en computational thinking;
- Maatschappelijke en sociale vaardigheid (burgerschap): prikkelen van creativiteit en nieuwsgierigheid, leren omgaan met vrijheid en verantwoordelijkheid, en over grenzen heen kijken

Het platform Onderwijs2032 stelt een indeling van leerdoelen langs 3 domeinen voor: Natuur & Technologie, Mens & Maatschappij, Taal & Cultuur. De drie domeinen aan essentiële kennis bestaan uit interdisciplinaire thema's die over de grenzen van de bestaande vakken heen gaan. Het platform noemt 'een duurzame wereld' als een van de mogelijke thema's.

De opleidingen in het mbo zijn gericht op een drievoudige kwalificering; voorbereiding op het beroep, voorbereiding op doorstroom naar een vervolgopleiding en burgerschapsvorming. In toenemende mate wordt bij de voorbereiding op het beroep aandacht gegeven aan digitale en sociale vaardigheden. Het doel wordt gehaald op basis van huidige beleidsinitiatieven gericht op versterking van het loopbaanleren, maatregelen voor verbetering van de doorstroom mbo-hbo.

Ook wordt het doel van duurzame ontwikkeling behaald door het ingezette beleid op het gebied van leven lang leren. De huidige beleidsinitiatieven in mbo leiden ertoe dat een substantieel hoger aantal werkenden en werkzoekenden zich verder ontwikkelen door het volgen van een (hoger) mbo- of ho-opleiding.

PBL 2016 p 53: "Dit target vertoont sterke overlap met de targets over kennis van duurzame ontwikkeling en duurzame levensstijl (target 12.8) en klimaateducatie (target 13.3). Er zijn geen beleidsdoelstellingen voor duurzaamheidseducatie. Wel gaat één van de vijf 10YFP-programma's over 'sustainable lifestyles and education' (zie target 12.1). Het 10YFP is vrijwillig en niet overgenomen in het Nederlandse beleid."

4.a Bouwen en verbeteren van onderwijsfaciliteiten die aandacht hebben voor kinderen, mensen met een beperking en gendergelijkheid en die een veilige, geweldloze, inclusieve en doeltreffende leeromgeving bieden voor iedereen

Dit doel wordt reeds gehaald (grondwet, Arbowetten). Persoonlijke veiligheid wordt verder uitgewerkt in beleidsinitiatief Onderwijs 2032. Het advies van Platform Onderwijs2032 vraagt meer aandacht voor persoonlijke ontwikkeling: het stimuleren van persoonlijke ontwikkeling (nieuwsgierigheid, creativiteit, ondernemendheid, flexibiliteit) is vast

onderdeel van het onderwijsaanbod. O.a. door het stimuleren van beweging, expressie en fysieke activiteit.

4.b Tegen 2020 het aantal studiebeurzen wereldwijd en substantieel verhogen dat beschikbaar is voor ontwikkelingslanden, in het bijzonder de minst ontwikkelde landen, de kleine eilandstaten en de Afrikaanse landen, voor toegang tot het hoger onderwijs, met inbegrip van beroepsopleiding en programma's omtrent informatie en communicatietechnologie, techniek, ingenieurswezen en wetenschappen, in ontwikkelde landen en andere ontwikkelingslanden

In het Hoger Onderwijs neemt het Holland Scholarship Programme een centrale plaats in bij de beschikbare beurzenprogramma's voor studenten van buiten Europa. Daarnaast bieden Nederlandse instellingen in toenemende mate ook vrij toegankelijk online onderwijs aan, bijvoorbeeld via Massive Open Online Courses (Moocs).

4.c Tegen 2030 op aanzienlijke wijze de toevloed verhogen van gekwalificeerde leraren, ook via internationale samenwerking voor lerarenopleidingen in ontwikkelingslanden, in het bijzonder in de minst ontwikkelde landen en de kleine eilandstaten

De rijksoverheid werkt intensief aan het verhogen van het aantal gekwalificeerde leraren. In het hoger onderwijs volgen docenten een bekwaamheidstraject of de basis/senior kwalificatie onderwijs. Er zijn afspraken gemaakt met alle hogescholen en universiteiten over het aantal docenten dat deze bekwaamheid of kwalificatie heeft.

Op het gebied van voortgezet onderwijs is op 29 februari 2016 de 'Kamerbrief over plan van aanpak tegengaan onbevoegd lesgeven voortgezet onderwijs' verstuurd.

Doelstelling 5. Bereik gendergelijkheid en empowerment voor alle vrouwen en meisjes

5.1 Een einde maken aan alle vormen van discriminatie jegens vrouwen en meisjes, overal

De Jure gerealiseerd, maar de facto:

- Zie meldingen bij het College voor de Rechten van de Mens.
- Zie anti-discriminatiecampagne.
- Zie CEDAW rapportages van Nederland aan het CEDAW Comité.
- Zie ook Beijing+20 rapportage.
- Geldt ook voor toegang tot de rechtspraak door vrouwen en mannen.

5.2 Alle vormen van geweld tegen vrouwen en meisjes in de openbare en de privésfeer uitroeien, ook inzake vrouwenhandel en seksuele en andere soorten uitbuiting

International investeert de rijksoverheid in de preventie en aanpak van geweld tegen vrouwen en meisjes door middel van bilaterale en multilaterale genderdiplomatie en door de inzet van financiële middelen.

5.3 Uit de wereld helpen van alle schadelijke praktijken, zoals kind-, vroege en gedwongen huwelijken en vrouwelijke genitale verminking

Voor de zomer 2016 wordt in de voortgangsrapportage geweld in afhankelijkheidsrelaties nader ingegaan op de aanpak van vrouwelijke genitale verminking.

Vanuit de rijksoverheid wordt bovendien ingezet op het tegengaan van kindhuwelijken in lage en lage middeninkomens landen. Bovendien wordt met name via genderdiplomatie ingezet op de preventie en aanpak van vrouwelijke genitale verminking. Daarnaast vindt ook ondersteuning plaats van CSO-initiatieven in prevalentielanden.

5.4 Erkennen en naar waarde schatten van onbetaalde zorg en thuiswerk door het voorzien van openbare diensten, infrastructuur en een sociaal beschermingsbeleid en door de bevordering van gedeelde verantwoordelijkheden binnen het gezin en de familie, zoals dat nationaal van toepassing is

Het is politiek niet aan de orde, noch haalbaar om privé huishoudelijk werk en zorgtaken te monetariseren. Dit past niet in de Nederlandse cultuur. Het delen van arbeid en zorg door beide partners is wel beleidsonderwerp. Zie ook de rapportage van CEDAW en Beijing+20.

5.5 Verzekeren van de volledige en doeltreffende deelname van vrouwen en voor gelijke kansen inzake leiderschap op alle niveaus van de besluitvorming in het politieke, economische en openbare leven

Algemeen werkgelegenheidsbeleid van het kabinet en de gemeenten. Nederland kent een hoge arbeidsparticipatie, maar is kampioen deeltijd werken. Dit raakt aan de campagne 'Kracht on Tour' over economische zelfstandigheid en het beleid gericht op meer vrouwen naar de top. Zie ook de rapportage van CEDAW en Beijing+20.

Bovendien zet de rijksoverheid hier op in door middel van genderdiplomatie en ondersteuning van het maatschappelijk middenveld.

5.6 Verzekeren van universele toegang tot seksuele en reproductieve gezondheidszorg en reproductieve rechten zoals overeengekomen in het kader van het Actieprogramma van de Internationale Conferentie over Bevolking en Ontwikkeling en het Peking-Actieplatform en de slotdocumenten van hun desbetreffende conferenties

Het Kabinet zet in op het realiseren van de mogelijkheid van vrouwen hun eigen keuzes te maken op het gebied van hun seksuele relaties, het gebruik van anticonceptie en toegang tot dienstverlening, al blijven bepaalde groepen meisjes en vrouwen een aandachtspunt. Zie ook subdoelstelling 3.7.

5.a Hervormingen doorvoeren waarbij vrouwen gelijke rechten krijgen op economische middelen, naast toegang tot eigenaarschap en controle over land en andere vormen van eigendom, financiële diensten, erfenissen en natuurlijke hulpbronnen, in overeenstemming met nationaal recht

De rijksoverheid zet hier op in door middel van genderdiplomatie en ondersteuning van het maatschappelijk middenveld.

5.b Het gebruik doen toenemen van innovatieve technologie, in het bijzonder de informatie- en communicatietechnologie, om te komen tot een grotere zelfredzaamheid van vrouwen

Raakt aan Meisjes en Techniek. 'Women in coding' is ook een opkomend beleidsthema.

5.c Een gezond beleid en afdwingbare wetgeving goedkeuren en versterken voor de bevordering van gendergelijkheid en de zelfredzaamheid van alle vrouwen en meisjes op alle niveaus

Wetgeving is reeds in plaats: Algemene wet gelijke behandeling. Daarnaast is er specifiek beleid op het terrein van vrouwenemancipatie. Beleidsdoelen en -maatregelen zijn na te lezen in de Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016. Voortgang is o.a. besproken in de Midterm Review. In de Rijksbegroting is een bedrag beschikbaar gesteld ter bevordering van de emancipatie van meisjes en vrouwen.

Ook zet de rijksoverheid hier op in door middel van genderdiplomatie en ondersteuning van CSO.

Doelstelling 6. Verzeker toegang tot duurzaam beheer van water en sanitatie voor iedereen

6.1 Tegen 2030 komen tot een universele en gelijke toegang tot veilig en betaalbaar drinkwater voor iedereen

P.M.

6.2 Tegen 2030 komen tot toegang tot gepaste en degelijke sanitaire voorzieningen en hygiëne voor iedereen en een einde maken aan openbare ontlasting, waarbij speciale aandacht wordt besteed aan de behoeften van vrouwen en meisjes en mensen in kwetsbare situaties

P.M.

6.3 Tegen 2030 de waterkwaliteit verbeteren door verontreiniging te beperken, de lozing van gevaarlijke chemicaliën en materialen een halt toe te roepen en de uitstoot ervan tot een minimum te beperken waarbij ook het aandeel van onbehandeld afvalwater wordt gehalveerd en recycling en veilige hergebruik wereldwijd aanzienlijk worden verhoogd

PBL 2016 p 53: "Het Nationaal Waterplan 2 is een visiedocument en geeft de hoofdlijnen, principes en richting van het nationale waterbeleid in de periode 2016-2021, met een vooruitblik richting 2050 (IenM en EZ 2014b). Thema's zijn waterveiligheid, zoetwater, waterkwaliteit, gebiedsgerichte uitwerkingen en 'water en omgeving'. Het kabinet speelt, om overstromingen te voorkomen, in op de verwachte klimaatveranderingen op lange termijn. Hierbij wordt aangesloten bij de resultaten van het Deltaprogramma, dat is gericht op de bescherming van Nederland tegen hoogwater en tegelijkertijd te zorgen voor voldoende zoetwater (IenM en EZ 2014a). Zo zijn strategische doelen voor de beschikbaarheid van zoetwater vastgesteld in het Deltaprogramma overgenomen in het Nationaal Waterplan 2. Ook voldoet Nederland met dit plan aan de Europese eisen om actuele plannen en maatregelenprogramma's op te stellen volgens de Kaderrichtlijn Water, de Richtlijn Overstromingsrisico's (target 11.5) en de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (target 14.1).

Wat betreft waterkwaliteit is Nederland op Europees niveau verplicht aan de Kaderrichtlijn Water (EU 2000). De Kaderrichtlijn Water richt zich op de bescherming van water in alle wateren en stelt zich ten doel dat alle Europese wateren in het jaar 2015 een 'goede toestand' hebben bereikt en dat er binnen heel Europa duurzaam wordt omgegaan met water.³ Dit gaat dus om zowel waterkwaliteit als waterschaarste. De bescherming van alle wateren heeft zowel betrekking op rivieren, meren, kustwateren als op grondwater. In internationaal verband heeft Nederland afspraken gemaakt binnen de Basel-, Rotterdam- en Stockholm-conventies (zie target 12.4 over chemicaliën en afval)."

6.4 Tegen 2030 in aanzienlijke mate de efficiëntie van het watergebruik verhogen in alle sectoren en het duurzaam winnen en verschaffen van zoetwater garanderen om een antwoord te bieden op de waterschaarste en om het aantal mensen dat af te rekenen heeft met waterschaarste, aanzienlijk te verminderen

PBL 2016 p 54: "Omtrent efficiënt watergebruik en waterschaarste zijn op Europees niveau doelstellingen afgesproken in de Kaderrichtlijn Water en op nationaal niveau in het Deltaprogramma. Beiden zijn opgenomen in het Nationaal Waterplan 2 (zie target 6.3)."

6.5 Tegen 2030 het geïntegreerde beheer van de waterhulpbronnen implementeren op alle niveaus, ook via gerichte grensoverschrijdende samenwerking

PBL 2016 p 54: "Integraal waterbeheer is één van de principes in het Nationaal Waterplan 2 (zie target 6.3), waarin de opgaven op het gebied van waterkwantiteit (waterveiligheid en wateroverlast), waterkwaliteit en gebruik van (zoet)water in natte en droge situaties in samenhang worden beschouwd."

6.6 Tegen 2020 de op water gebaseerde ecosystemen beschermen en herstellen, met inbegrip van bergen, bossen, moerassen, rivieren, grondwaterlagen en meren

PBL 2016 p 54: "Bescherming van water-gerelateerde ecosystemen wordt geadresseerd door Aichi-target 14 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1). Het SDG-target vertoont verder sterke overlap met het target over bescherming, herstel en duurzaam gebruik van ecosystemen (target 15.1). Voor additionele bestaande doelstellingen zie dus target 15.1."

6.a Tegen 2030 de internationale samenwerking en de capaciteitsopbouwende ondersteuning uitbreiden voor de ontwikkelingslanden voor activiteiten die betrekking hebben op water en sanitaire voorzieningen en programma's, met inbegrip van technologieën voor waterwinning, ontzilting, waterefficiëntie, afvalwaterzuivering, recyclage en hergebruik.

P.M.

6.b De deelname versterken en ondersteunen van plaatselijke gemeenschappen bij de verbetering van het waterbeheer en van de sanitaire voorzieningen

P.M.

Doelstelling 7. Verzeker toegang tot betaalbare, betrouwbare, duurzame en moderne energie voor iedereen

7.1 Tegen 2030 universele toegang tot betaalbare, betrouwbare en moderne energiediensten garanderen

Nederland heeft toegang tot betaalbare, betrouwbare en moderne energiediensten. Het is van belang om deze toegang ook in de toekomst te garanderen.

Een betaalbare energievoorziening is een energievoorziening die economisch efficiënt is. Het gaat erom dat de energierekening voor zowel burgers en bedrijven betaalbaar is. Betaalbaarheid heeft ook betrekking op het concurrentievermogen van bedrijven; het internationale speelveld waarop bedrijven met elkaar concurreren moet zoveel mogelijk gelijk zijn voor alle partijen. Het kabinet borgt de betaalbaarheid door in te zetten op

concurrerende en internationale energiemarkten waar de afnemer kan kiezen en door efficiëntie benutting van energie door industrie en consument. Het op Europees en met name Noordwest-Europees niveau integreren van de energiemarkt zorgt voor schaalvergroting en concurrentie en voor een verbetering van de betaalbaarheid. Door marktintegratie kan ook beter gebruik gemaakt worden van comparatieve voordelen van landen (zoals de opwekking van zonne-energie in warme landen). Ook dit verbetert de efficiëntie en daarmee de betaalbaarheid van het systeem.

Voor betrouwbaarheid gaat het om zekerheid van de energievoorziening op zowel de korte als lange termijn. Dit omvat verschillende aspecten zoals voorzieningszekerheid, leveringszekerheid en crisisbestendigheid. De betrouwbaarheid van de Nederlandse energievoorziening is mede afhankelijk van goede verbindingen met landen om ons heen. Goed functionerende markten en de beschikbaarheid van meerder aanvoerroutes zorgen ervoor dat Nederland niet afhankelijk wordt van een beperkt aantal leveranciers in landen en regio's die politiek en economisch soms instabiel zijn. Energiebesparing en duurzame energie zorgen ervoor dat de afhankelijkheid van fossiele energiedragers op termijn afneemt. Aandachtspunt is dat hernieuwbare energie niet op elk moment beschikbaar is of juist op een bepaald moment voor een te groot aanbod zorgt. Deze inpassing van hernieuwbare energie is daarom efficiënter in een geïntegreerde energiemarkt. Speerpunt van voorzieningszekerheid is daarom inzetten op verdere integratie van de energiemarkt in Europees en regionaal (Noordwest-Europees) verband.

7.2 Tegen 2030 in aanzienlijke mate het aandeel hernieuwbare energie in de globale energiemix verhogen

Voor hernieuwbare energie geldt er een Europees doel dat vertaald is naar doelen voor de afzonderlijke lidstaten in de Richtlijn Hernieuwbare Energie. Het Europese doel is om in 2020 20 procent van het finale energieverbruik op te wekken met hernieuwbare energie. De Nederlandse doelstelling is 14 procent hernieuwbare energie in 2020. Dit doel is bindend op nationaal niveau. In het Energieakkoord is daarbovenop het doel geformuleerd om in 2023 16 procent van het finale energieverbruik op te wekken met hernieuwbare energie. Naast het algemene doel voor het aandeel hernieuwbare energie, bevat de Richtlijn Hernieuwbare Energie ook het doel om minstens 10 procent hernieuwbare energie te realiseren in het wegverkeer. In oktober 2014 heeft de Europese raad ingestemd met het EU-beleidskader klimaat en energie voor 2030. Hierin zijn onder andere EU-brede doelstellingen opgenomen voor het jaar 2030, met betrekking tot het reduceren van broeikasgasemissies (ten minste 40 procent reductie ten opzichte van 1990), het aandeel hernieuwbare energie (ten minste 27 procent), verbetering van energie-efficiency (ten minste 27 procent). Het beleidsproces om deze doelen op te nemen in wetgeving is gaande.

7.3 Tegen 2030 de globale snelheid van verbetering in energie-efficiëntie verdubbelen

Wat betreft energie-efficiëntie heeft Nederland een nationale en een Europese doelstelling. In het Energieakkoord is een (nationale) doelstelling geformuleerd om 100 petajoule extra energiebesparing te realiseren in 2020 en zijn maatregelen omschreven die bijdragen aan dit doel. Dit betreft nationale of Europese beleidsmaatregelen, zoals aanscherping van de CO₂-normen voor nieuwe personen- en bestelauto's. Artikel 7 van de Richtlijn Energie-efficiëntie verplicht Nederland tot het realiseren van een efficiëntieverbetering van 1,5 procent per jaar in de periode 2014-2020, als cumulatieve doelstelling. Voor Nederland betekent dit – rekening houdend met de vrijheidsgraden van de Richtlijn Energie-efficiëntie – een doelstelling van minimaal 480 petajoule besparing op het finaal energiegebruik.

7.a Tegen 2030 de internationale samenwerking verhogen om toegang te vergemakkelijken tot onderzoek en technologie inzake schone energie, met inbegrip van de hernieuwbare energie, de energiedoeltreffendheid en de geavanceerde en schonere fossiele brandstoffentechnologie, en de investering promoten in energie-infrastructuur en schone energietechnologie

Op Europees niveau wordt in het kader van de Energie Unie versterkt ingezet op onderzoek en innovatie en de Europese samenwerking hierop op het gebied van energie en klimaat mede ter bevordering van groene groei. De uitwerking hiervan vindt plaats vanuit het Strategic Energy & Technology plan van de Europese commissie en de lidstaten en partnerlanden. Tien prioritaire thema's worden nu opgepakt en samen met kennisinstellingen en het bedrijfsleven op EU niveau gewerkt aan het formuleren van gezamenlijke doelstellingen en vervolgens implementatieplannen.

De prioritaire onderwerpen in deze Europese samenwerking zijn veelal in lijn met de onderwerpen die vanuit het Nederlandse beleid zijn verwoord in het Energieakkoord, Energierapport en Topsector Energie. De Topsector Energie werkt zelf ook een internationale kennisagenda, met als doel versterkt in te zetten op strategische samenwerking met andere EU-lidstaten.

7.b Tegen 2030 de infrastructuur uitbreiden en de technologie upgraden om moderne en duurzame energiediensten te kunnen aanbieden aan alle ontwikkelingslanden, in het bijzonder de minst ontwikkelde landen, de kleine eilandstaten en door land ingesloten ontwikkelingslanden, in overeenstemming met hun respectieve steunprogramma's

De rijksoverheid heeft onlangs een beleidsdoorlichting op dit onderwerp gepubliceerd.

Doelstelling 8. Bevorder aanhoudende, inclusieve en duurzame economische groei, volledige en productieve tewerkstelling en waardig werk voor iedereen

8.1 De economische groei per capita in stand houden in overeenstemming met de nationale omstandigheden en, in het bijzonder, minstens 7% aangroei van het bruto binnenlands product per jaar in de minst ontwikkelde landen

De rijksoverheid draagt bij aan een aanhoudende economische groei van Nederland op een inclusieve en duurzame manier, zowel nationaal als internationaal. Er wordt met de agenda voor hulp, handel en investeringen direct bijgedragen aan de groei van het BBP in (enkele) van de minst ontwikkelde landen en doet dat op een indirecte manier door op te komen voor de belangen van de minst ontwikkelde landen in de gremia die van invloed zijn op multilaterale en bilaterale afspraken over hulp, handel en investeringen.

8.2 Tot meer economische productiviteit komen door diversificatie, technologische modernisatie en innovatie, ook door de klemtoon te leggen op sectoren met hoge toegevoegde waarde en arbeidsintensieve sectoren

Uit de meest recente Rapportage Bedrijvenbeleid (2015) en Monitor Bedrijvenbeleid blijkt dat Nederland goed scoort op het gebied van productiviteit (6^e plaats worldwide, Conference Board) en innovatie (5^e plaats, European Innovation Scoreboard). De R&D-uitgaven in Nederland laten de laatste jaren een lichte stijging zien.

Overkoepelend beleid gericht op ondernemerschap en innovatie is vastgelegd in het bedrijven- en topsectorenbeleid. Dit beleid is gericht op de lange termijn. Wel wordt

regelmatig (jaarlijks) de balans opgemaakt waar we staan en of bijstelling van het beleid nodig is.

8.3 Bevorderen van op ontwikkeling toegespitste beleidslijnen die productieve activiteiten ondersteunen, alsook de creatie van waardige jobs, ondernemerschap, creativiteit en innovatie, en de formalisering en de groei aanmoedigen van micro-, kleine en middelgrote ondernemingen, ook via toegang tot financiële diensten

Op basis van de beleidsbrief Ondernemen voor Ontwikkeling wordt door Nederland integraal uitvoering gegeven aan deze doelstelling; zie hiervoor ook de inzet met betrekking tot subdoelstelling 17.5. Punt van aandacht voor de komende jaren is om te bezien of de bestaande programma's en instrumenten ook voldoende aandacht bieden voor innovatie. Mogelijk dat op dat punt een intensivering nodig kan zijn. Deze afweging zal worden meegenomen in de reactie op het AIV-advies 'Ondernemen in het licht van de nieuwe duurzame ontwikkelingsdoelen'.

8.4 Tegen 2030 geleidelijk aan de wereldwijde efficiëntie, productie en consumptie van hulpbronnen verbeteren en streven naar de ontkoppeling van economische groei en achteruitgang van het milieu, volgens het 10-jarig Programmakader voor Duurzame Consumptie en Productie, waarbij de ontwikkelde landen de leiding nemen

Op basis van de Monitor Duurzaam Nederland (2014) kan worden vastgesteld dat Nederland gemiddeld scoort en op de meeste domeinen sprake is van absolute ontkoppeling tussen economische groei en emissies/grondstoffenverbruik. Alleen voor energie is sprake van relatieve ontkoppeling.

Groene Groei Beleid (overkoepelend), met o.a. domeinen als biobased economy & van afval naar grondstof en circulaire economie.

PBL 2016 p 54-55: "Target 8.4 kan gezien worden als een overkoepelend target voor de targets die efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen en ontkoppeling adresseren onder de andere goals, zoals rond landbouw (target 2.4), waterkwaliteit (target 6.3), efficiënt watergebruik en waterschaarste (target 6.4), energie-efficiëntie (target 7.3), duurzame industrie (target 9.4), de milieu-impact van steden (target 11.6) en afval en chemicaliën (target 12.4 en 12.5).

Efficiënt omgaan met natuurlijke hulpbronnen is één van de vlaggenschip-projecten van de Europa 2020-strategie (EC 2011a, d) en is verder uitgewerkt in de Roadmap to a Resource Efficient Europe (EC 2011c). De roadmap beschrijft een visie voor de structurele en technologische veranderingen die nodig zijn tot 2050, met mijlpalen voor 2020. De nationale ambities omtrent efficiënt omgaan met natuurlijke hulpbronnen, en ontkoppeling zijn vastgelegd in de Groene Groei-brief van het kabinet (EZ en IenM 2013). Hiermee wil het kabinet het concurrentievermogen van Nederland versterken en tegelijkertijd de belasting van het milieu en de afhankelijkheid van fossiele energie terugdringen. Een ander nationaal spoor dat relevant is voor het efficiënt omgaan met grondstoffen en sluiten van ketens is het programma Van Afval Naar Grondstof (VANG), dat als hoofddoel heeft het bevorderen van de transitie naar een circulaire economie (IenM 2014a, b). VANG heeft drie belangrijke subdoelen: 1) duurzamer consumeren; 2) meer duurzame producten op de markt brengen; en 3) meer en beter recyclen. Voor meer en beter recyclen van afval zijn in VANG kwantitatieve doelen geformuleerd (zie target 12.4). Voor het op de markt brengen van meer duurzame producten en duurzamer consumeren zijn geen kwantitatieve doelen geformuleerd. Internationaal geeft het 10-year framework of programmes on sustainable consumption and production (10YFP) een mondiaal actiekader voor duurzame consumptie en productie (zie target 12.1). Het 10YFP is vrijwillig en niet overgenomen in het Nederlandse beleid."

8.5 Tegen 2030 komen tot een volledige en productieve tewerkstelling en waardig werk voor alle vrouwen en mannen, ook voor jonge mensen en personen met een handicap, alsook een gelijk loon voor werk van gelijke waarde

In algemene zin streeft Nederland een brede arbeidsparticipatie van alle burgers na, en kan in dit verband wijzen op een in de laatste decennia zeer sterk gegroeide algemene arbeidsmarktparticipatie. Op dit moment behoort Nederland in Europa met Scandinavië en Duitsland tot de koplopers op dit gebied. De arbeidsomstandigheden in Nederland worden effectief gehandhaafd, hetgeen ook geldt voor het minimumloon en de Cao-lonen. Problemen (met name onderbetaling) bestaan nog bij de handhaving van de minimum arbeidsvoorwaarden in enkele sectoren van het bedrijfsleven, waar het gaat om de tewerkstelling van uit het buitenland gedetacheerde werknemers. Nederland heeft met een aantal wettelijke maatregelen ter uitvoering van de Handhavingsrichtlijn een adequaat kader geschapen om non-decent werk effectief te kunnen bestrijden. In Europees verband wordt verder gestreefd naar een versterking van de decent work agenda Europabreed.

8.6 Tegen 2020 het aandeel aanzienlijk terugschroeven van jongeren die niet aan het werk zijn, geen onderwijs volgen en niet met een opleiding bezig zijn

Nederland telt een groep van in totaal 134 duizend jongeren (tussen de 15 en 27 jaar) die geen door de overheid bekostigd onderwijs volgt, niet werkt en niet in beeld is bij UWV en gemeenten voor ondersteuning naar werk. Van ongeveer 66 duizend van deze jongeren, kan niet achterhaald worden wat de reden hiervan is. Dit betreft cijfers uit 2013. Het kabinet maakt bestuurlijke afspraken met wethouders om deze jongeren in beeld te brengen, terug te leiden naar het onderwijs, dan wel toe te leiden naar werk of een combinatie van beiden. Ook verkent het kabinet samen met gemeenten, onderwijs en sociale partners welke beleidsaanpassingen wenselijk zijn om voor de langere termijn te komen tot een sluitend vangnet voor deze groep jongeren.

8.7 Onmiddellijke en effectieve maatregelen nemen om gedwongen arbeid uit de wereld te helpen, een einde te maken aan moderne slavernij en mensensmokkel en het verbod en de afschaffing van de ergste vormen van kinderarbeid veiligstellen, met inbegrip van het rekruteren en inzetten van kindsoldaten, en tegen 2025 een einde stellen aan kinderarbeid in al haar vormen

Kinderen jonger dan 13 jaar mogen niet werken. Hiervoor is er een verbodsbepaling (Arbeidstijdenwet hoofdstuk 3). Hierop bestaan specifieke uitzonderingen: a) 12 jarigen of ouder met een taakstraf buiten schooltijd en b) kinderen waarvoor een individuele ontheffing is verkregen voor het doen van artistiek werk in de kunstsector.

Dan is er de groep kinderen van 13, 14 en 15 jaar. Hiervoor hebben een regeling zoals de EU richtlijn 94/33 dat voor deze groep bedoeld heeft. Zij mogen niet alle werk. Kinderen van 13 en 14 jaar mogen alleen klusjes doen. Ook mogen ze helpen bij licht, niet-industrieel werk. Zoals helpen bij het vakken vullen in een winkel. Ze mogen klusjes doen rond het huis en in de buurt. Bijvoorbeeld oppassen bij familie of kennissen of auto's wassen. Ze mogen op vrije dagen helpen bij ander licht, niet-industrieel werk. Kinderen van 13 en 14 jaar mogen niet: werken in een fabriek; bij machines; achter de kassa, werken in de horeca als daar alcohol wordt geserveerd.

Kinderen van 15 mogen zelfstandig licht industrieel werk doen. Bijvoorbeeld vakken vullen in een supermarkt of reclaimedrukwerk bezorgen. Er zijn ook werkzaamheden die 15-jarigen

niet mogen doen. Zoals achter de kassa. Het hebben van parttime werk of vakantiewerk is een sociaal geaccepteerd fenomeen in Nederland.

Momenteel worden goedkeuringstukken voorbereid voor de ratificatie van het Protocol bij IAO-verdrag 29 over gedwongen arbeid.

8.8 De arbeidsrechten beschermen en veilige en gezonde werkomgevingen bevorderen voor alle werknemers, met inbegrip van migrantenarbeiders, in het bijzonder vrouwelijke migranten, en zij die zich in preciaire werkomstandigheden bevinden

In de beleidsagenda 2015 is goed werk gespecificeerd: werk onder eerlijke voorwaarden, werk met perspectief en werk dat veilig en gezond is. Het kabinet heeft de ambitie werkenden perspectief te bieden op werk met de betaling waar ze recht op hebben, een vast contract als ze structureel werk verrichten en op een gezonde en veilige werksituatie zodat werkenden volledig tot hun recht komen. Het beleid richt zich dus op alle werkenden in alle sectoren, ongeacht hun achtergrond, geslacht of andere status. Het wettelijke kader daarvoor op het gebied van gezond en veilig werken is de Arbeidsomstandighedenregelgeving. In het recente verleden is, onder meer naar aanleiding van discussies over taal en onveiligheid, geconcludeerd dat de Arbeidsomstandighedenwet alle elementen bevat om ook werkenden van diverse afkomst te beschermen. Er is onderzoek verricht naar arbeidsrisico's van anderstaligen en er zijn nuttige instrumenten ontwikkeld, onder meer door de Stichting van de Arbeid. Zeer recentelijk is het tweede Taalakkoord door belangenorganisaties, branches en nieuwe bedrijven ondertekend met minister Asscher. Via dit akkoord wordt het gebruik van Nederlands op de werkvloer gestimuleerd. Immers, goede taalvaardigheid is van belang voor de veiligheid en productiviteit op de werkvloer.

8.9 Tegen 2030 beleidslijnen uitwerken en implementeren ter ondersteuning van het duurzaam toerisme dat jobs creëert en plaatselijke cultuur en producten bevordert

Het toeristisch beleid maakt onderdeel uit van het bedrijvenbeleid van het kabinet dat erop gericht is goede randvoorwaarden voor ondernemerschap en innovatie te creëren. Specifiek voor het aanjagen van Nederland als internationale toeristische toplocatie subsidieert de rijksoverheid het NBTC.

8.10 Versterken van de mogelijkheden van de plaatselijke financiële instellingen om toegang tot het bankwezen, de verzekeringen en financiële diensten voor allen aan te moedigen

Op basis van de reguliere financieringsmonitor die in opdracht van de rijksoverheid wordt gemaakt, is de verwachting dat de kredietverlening aan het bedrijfsleven weer zal toenemen. Enkele indicatoren wijzen al op verbetering. Zo is het percentage volledige afwijzingen van kredietaanvragen gedaald, van 38% vorig jaar naar 22% in de eerste Financieringsmonitor van dit jaar. De volledige afwijzingen in het kleinbedrijf blijven met 44% wel hoog.

Financiering voor bedrijven is een belangrijk onderdeel van het bedrijven- en topsectorenbeleid van het kabinet.

8.a Verhogen van de Aid for Trade voor ontwikkelingslanden, in het bijzonder de minst ontwikkelde landen, ook via het verbeterde geïntegreerde kader voor handelsgerelateerde bijstand aan de minst ontwikkelde landen

Nederland behoort tot de top 20 van Aid for Trade donoren (Aid for Trade at a Glance, 2015, Table A.5; USD 764 mln commitment in 2013). Waar het gaat om de direct aan het handelspolitieke afspraken gerelateerde steun is Nederland een van de grootste donoren.

Het voornemen is de steun voor Aid for Trade op een vergelijkbaar niveau te continueren, onder voorwaarde dat de budget ruimte daarvoor beschikbaar blijft in het kader van de agenda voor hulp, handel en investeringen.

In 2015 is Nederland toegetreden tot de donorgroep die genoemd Enhanced Integrated Framework steunt.

8.b Tegen 2020 een globale strategie voor jongerentewerksstelling ontwikkelen en die operationeel maken en het Globale Jobs Pact van de Internationale Arbeidsorganisatie implementeren

Nederland is actief om de jeugdwerkloosheid te bestrijden en te voorkomen. Sinds 2013 zet Nederland zich extra in met de Aanpak jeugdwerkloosheid om deze te bestrijden samen met haar partners, zoals gemeenten, UWV en werkgevers. Eind 2013 bereikte de jeugdwerkloosheid een recordhoogte voor Nederlandse begrippen. De afgelopen twee jaar is de jeugdwerkloosheid sterk gedaald. In februari 2016 lag de jeugdwerkloosheid (15-24 jaar) in Nederland op 11,3%. Internationaal gezien is de jeugdwerkloosheid in Nederland laag. In Europa hebben alleen Oostenrijk, Denemarken en Duitsland iets lagere percentages. Desondanks houdt Nederland de aanpak jeugdwerkloosheid hoog op de agenda. Immers ondanks het aantrekken van de economie, is een deel van de jongeren onnodig (lang) werkloos. Dit zijn met name jongeren met een uitkering, jongeren zonder startkwalificatie en jongeren van migranten afkomst. Dat deze jongeren onnodig lang werkloos blijven kan het gevolg zijn van een verkeerde studiekeuze, matig ontwikkelde werknemersvaardigheden, weinig effectief zoekgedrag, het ontbreken van een startkwalificatie en/of van discriminatie. Nederland is dus actief op het thema jeugdwerkloosheid.

Het Global Jobs Pact van de ILO, dat in 2009 tot stand is gekomen in antwoord op de wereldwijde economische crisis, omvat een aantal maatregelen om de Decent Work Agenda van de ILO verder te brengen op de gebieden van fundamentele arbeidsnormen, sociale bescherming, werkgelegenheidsbevordering en sociale dialoog om daarmee bij te dragen aan een "fair globalization". Verdere uitwerking hiervan wordt gegeven in concrete instrumenten van de ILO. Nederland zet zich actief in om de naleving van ILO-verdragen wereldwijd te verbeteren.

Na de totstandkoming van instrumenten in ILO-verband, zoals bijvoorbeeld het in 2014 tot stand gekomen protocol bij het Verdrag betreffende de gedwongen of verplichte arbeid en de in 2015 aangenomen aanbeveling over de overgang van de informele naar de formele economie, wordt bezien of voor nationale implementatie beleids- en/of wetswijzigingen noodzakelijk zijn, in het geval van een protocol of een verdrag ten gevolge van ratificatie van het desbetreffende instrument. Over de implementatie van de Decent Work Agenda in meer algemene zin overlegt de Nederlandse overheid regelmatig met de Nederlandse sociale partners.

Doelstelling 9. Bouw veerkrachtige infrastructuur, bevorder inclusieve en duurzame industrialisering en stimuleer innovatie

9.1 Ontwikkelen van kwalitatieve, betrouwbare, duurzame en veerkrachtige infrastructuur, met inbegrip van regionale en grensoverschrijdende infrastructuur, ter

ondersteuning van de economische ontwikkeling en het menselijk welzijn, met klemtoon op een betaalbare en billijke toegang voor iedereen

PBL 2016 p 55: "Er zijn geen overkoepelende doelstellingen omtrent duurzame infrastructuur. Wel zijn op nationaal niveau in de nationale adaptatiestrategie (zie target 13.1) en het Deltaprogramma (zie target 6.3) doelen gesteld omtrent vitale en kwetsbare functies, zoals energie, telecom/ICT en chemische en nucleaire installaties. Op Europees niveau is de doelstelling afgesproken dat in 2020 de capaciteit van grensoverschrijdende hoogspanningsleidingen (interconnectielijnen) minimaal 10 procent is van de capaciteit van het binnenlands opgestelde elektriciteitsproductiepark en 15 procent in 2030 (European Council 2014). Dit is een indicatieve, niet bindende doelstelling. Voor gas is zo'n doelstelling er niet, maar zijn lidstaten op grond van voorzieningszekerheidsregels verplicht om voorbereid te zijn op de situatie dat de gastoevoer via de belangrijkste gasleiding wegvalt."

9.2 Bevorderen van inclusieve en duurzame industrialisering en, tegen 2030, het aandeel in de werkgelegenheid en het bruto binnenlands product van de industrie aanzienlijk doen toenemen, in overeenstemming met de nationale omstandigheden, en dat aandeel verdubbelen in de minst ontwikkelde landen

Op basis van de Monitor Duurzaam Nederland (2014) kan worden vastgesteld dat Nederland gemiddeld scoort en op de meeste domeinen sprake is van absolute ontkoppeling tussen economische groei en emissies/grondstoffenverbruik. Alleen voor energie is sprake van relatieve ontkoppeling. Overkoepelend beleid gericht op ondernemerschap en innovatie is vastgelegd in het bedrijven- en topsectorenbeleid. Het overkoepelende beleid gericht op de duurzame en inclusieve groei is vastgelegd in het groene groei beleid van het kabinet. Zowel BLB/topsectoren als de *Global Goals* zijn gericht op de lange termijn. Wel wordt regelmatig (jaarlijks) de balans opgemaakt waar we staan en of bijstelling van het beleid nodig is.

9.3 De toegang vergroten van kleinschalige industriële en andere ondernemingen, in het bijzonder in de ontwikkelingslanden, tot financiële diensten, inclusief betaalbare kredietverlening, alsook hun integratie in waardeketens en markten

Op basis van de reguliere financieringsmonitor die in opdracht van de rijksoverheid wordt gemaakt, is de verwachting dat de kredietverlening aan het bedrijfsleven weer zal toenemen. Enkele indicatoren wijzen al op verbetering. Zo is het percentage volledige afwijzingen van kredietaanvragen gedaald, van 38% vorig jaar naar 22% in de eerste Financieringsmonitor van dit jaar. De volledige afwijzingen in het kleinbedrijf blijven met 44% wel hoog. Financiering voor bedrijven is een belangrijk onderdeel van het bedrijven- en topsectorenbeleid van het kabinet.

9.4 Tegen 2030 de infrastructuur moderniseren en industrieën aanpassen om hen duurzaam te maken, waarbij de focus ligt op een grotere doeltreffendheid bij het gebruik van hulpbronnen en van schonere en milieuvriendelijke technologieën en industriële processen, waarbij alle landen de nodige actie ondernemen volgens hun eigen respectieve mogelijkheden

Op basis van de Monitor Duurzaam Nederland (2014) kan worden vastgesteld dat Nederland gemiddeld scoort en op de meeste domeinen sprake is van absolute ontkoppeling tussen economische groei en emissies/grondstoffenverbruik. Alleen voor energie is sprake van relatieve ontkoppeling. Groene Groei Beleid (overkoepelend), met o.a. domeinen als biobased economy & van afval naar grondstof en circulaire economie.

PBL 2016 p 55: "Er zijn geen overkoepelende doelstellingen omtrent duurzame industrie. Wel wordt vergroening van de industrie geadresseerd in verschillende beleidsprogramma's, zoals op nationaal niveau in de Groene Groei-brief en VANG (zie target 8.4), op Europees niveau in de Roadmap to a Resource Efficient Europe (zie target 8.4) en mondiaal in het 10YFP (zie target 12.1). Ook de Europese NEC-richtlijn en luchtkwaliteitsrichtlijn en het Gotenburg-protocol (zie target 3.9) en de Basel-, Rotterdam- en Stockholm-conventies (zie target 12.4) hebben betrekking op de industrie."

9.5 Verbeteren van het wetenschappelijk onderzoek, moderniseren van de technologische capaciteiten van industriesectoren in alle landen, in het bijzonder in ontwikkelingslanden, waarbij ook tegen 2030 innovatie wordt aangemoedigd en op aanzienlijke wijze het aantal onderzoeks- en ontwikkelingswerkers per miljoen inwoners wordt verhoogd en waarbij ook meer wordt uitgegeven aan publiek en privaat onderzoek en ontwikkeling

Uit de meest recente Rapportage Bedrijvenbeleid (2015) en Monitor Bedrijvenbeleid blijkt dat Nederland goed scoort op het gebied van innovatie (5^e plaats, European Innovation Scoreboard). De R&D-uitgaven in Nederland laten de laatste jaren een lichte stijging zien. Overkoepelend beleid gericht op innovatie is vastgelegd in het bedrijven- en topsectorenbeleid. Dit beleid is gericht op de lange termijn. Wel wordt regelmatig (jaarlijks) de balans opgemaakt waar we staan en of bijstelling van het beleid nodig is.

9.a De duurzame en veerkrachtige ontwikkeling van infrastructuur mogelijk maken in ontwikkelingslanden aan de hand van extra financiële, technologische en technische steun aan Afrikaanse landen, de minst ontwikkelde landen, de door land ingesloten ontwikkelingslanden en de kleine eilandstaten

P.M.

9.b Ondersteunen van de binnenlandse technologische ontwikkeling, onderzoek en innovatie in ontwikkelingslanden, ook door een gunstig beleidsklimaat te garanderen voor, onder andere, industriële diversificatie en waardetoevoeging aan handelsproducten

Zie subdoelstellingen 9.2 en 9.5.

9.c In aanzienlijke mate de toegang verhogen tot informatie- en communicatietechnologie en streven naar het verschaffen van universele en betaalbare toegang tot internet in de minst ontwikkelde landen tegen 2020

P.M.

Doelstelling 10. Dring ongelijkheid in en tussen landen terug

10.1 Tegen 2030 geleidelijk tot een inkomenstoename van de onderste 40% van de bevolking komen tegen een ritme dat hoger ligt dan het nationale gemiddelde, en die toename ook in stand houden

De Nederlandse inkomensongelijkheid is in internationaal perspectief laag, en ook zeer stabiel over tijd. Dat komt door het uitgebreide sociale zekerheidsstelsel i.c.m. een progressieve inkomstenbelasting. Jaarlijks wordt de inkomensontwikkeling van verschillende groepen bezien en desgewenst wordt beleidsmatig bijgestuurd. Naast een

evenwichtige inkomensverdeling speelt hierbij ook het principe dat 'werk moet lonen' een belangrijke rol.

Er is beleid om werkenden met laag inkomen vooruit te laten komen en we zien ook dat dat helpt. Het kabinet vindt het van groot belang dat mensen die willen werken ook aan de slag kunnen in kwalitatief goede banen.

10.2 Tegen 2030 de sociale, economische en politieke inclusie van iedereen mogelijk maken en bevorderen, ongeacht leeftijd, geslacht, handicap, ras, etniciteit, herkomst, godsdienst of economische of andere status

Inkomensongelijkheid is in Nederland laag, omdat een sterke mate van herverdeling plaatsvindt via sociale zekerheid en belastingen. Daarbovenop bestaat ook een uitgebreid netwerk van sociale voorzieningen/ sociale overdrachten in natura, zoals een goed en toegankelijk stelsel van onderwijs en zorg, wat kansen biedt voor iedereen. Wanneer deze voorzieningen worden meegerekend in de ongelijkheidsmaatstaf (internationaal gezien biedt dit de beste vergelijking), dan is het inkomen van de rijkste 20% huishoudens 2,5 keer zo hoog als dat van de armste 20% (CBS: "ongelijkheid tussen huishoudens vanuit verschillende concepten" 2015). Nederland heeft daarnaast beleid op tal van vlakken om de emancipatie en participatie van groepen met een achterstandspositie te verbeteren.

10.3 Gelijke kansen verzekeren en ongelijkheden wegwerken, ook door het afvoeren van discriminerende wetten, beleidslijnen en praktijken en door het bevorderen van de geschikte wetgeving, beleidslijnen en acties in dit opzicht

P.M.

10.4 Beleid voeren dat geleidelijk tot een grotere gelijkheid leidt, in het bijzonder inzake fiscaliteit, lonen en sociale bescherming

Zie subdoelstelling 10.1 en 10.2.

10.5 De regulering en monitoring verbeteren van de globale financiële markten en instellingen en de implementatie versterken van dergelijke reguleringen

P.M.

10.6 Een verbeterde vertegenwoordiging verzekeren en een beter gehoor geven aan de ontwikkelingslanden bij de besluitvorming in mondiale, internationale economische en financiële instellingen om te komen tot meer doeltreffende, geloofwaardige, verantwoordelijke en legitieme instellingen

P.M.

10.7 Een ordelijke, veilige, regelmatige en verantwoordelijke migratie en mobiliteit van mensen mogelijk maken, ook via de implementatie van geplande en degelijk beheerde migratiebeleidslijnen

P.M.

10.a Het beginsel implementeren van speciale en gedifferentieerde behandeling voor ontwikkelingslanden, in het bijzonder de minst ontwikkelde landen, in overeenstemming met de overeenkomsten van de Wereldhandelsorganisatie

Nederland is voorstander van het herzien van de provisies op het gebied van speciale en gedifferentieerde behandeling en heeft zich hier tijdens WTO-top in Nairobi (MC10) voor ingezet. Wel moet de realiteit van de huidige WTO-samenstelling hierbij in het achterhoofd worden gehouden. Er zijn inmiddels "ontwikkelingslanden" met een hoger BNP dan bepaalde EU-lidstaten (denk aan China) voor wie ook verregaande uitzonderingen ook zouden gelden. Er zal dus vooral gekeken moeten worden naar de samenstelling van de groep ontwikkelingslanden, en mogelijk is differentie binnen deze groep toe gaan passen om de effectieve herziening en implementatie van deze provisies mogelijk te maken.

10.b Officiële ontwikkelingsbijstand en financiële stromen aanmoedigen, met inbegrip van directe buitenlandse investeringen, voor staten waar de behoefte het grootst is, in het bijzonder in de minst ontwikkelde landen, de Afrikaanse landen, de kleine eilandstaten en de door land ingesloten ontwikkelingslanden, in overeenstemming met hun nationale plannen en programma's

Zie ook subdoelstelling 17.2. Door nieuwe financieringsconstructies te ontwikkelen (zie 1.a) en toe te passen kan de rijksoverheid beter aansluiten bij de belevingswereld van opkomende donoren en financiële stromen die vanuit de private sector beschikbaar komen voor ontwikkelingssamenwerking. Onderdeel hiervan is het optimaal benutten van de terugverdien capaciteit van ontwikkelingssamenwerking transacties, door bijvoorbeeld het creëren van nieuwe markten, en door het verschuiven van de aandacht op beschikbare input voor ontwikkelingssamenwerking activiteiten naar gerealiseerde impact van ontwikkelingssamenwerking activiteiten.

10.c Tegen 2030 de transactiekosten van overschrijvingen van migranten reduceren tot minder dan 3% en transfer vanuit landen met kosten hoger dan 5% elimineren

P.M.

Doelstelling 11. Maak steden en menselijke nederzettingen inclusief, veilig, veerkrachtig en duurzaam

11.1 Tegen 2030 voor iedereen toegang voorzien tot adequate, veilige en betaalbare huisvesting en basisdiensten, en sloppenwijken verbeteren

Hier voldoet Nederland in algemene zin. Nederland verleent aan alle vluchtelingen die asiel indienen opvang. Wanneer zij een verblijfsstatus krijgen, biedt de gemeente waaraan zij gekoppeld worden hen reguliere huisvesting.

In 2013 is het Woonakkoord gesloten met daarin afspraken over de woningmarkt. Op dit moment wordt er gewerkt aan afspraken met gemeenten over de opvang van asielzoekers en om extra woonruimte te creëren voor asielzoekers met een verblijfsvergunning.

11.2 Tegen 2030 toegang voorzien tot veilige, betaalbare, toegankelijke en duurzame vervoerssystemen voor iedereen, waarbij de verkeersveiligheid verbeterd wordt, met name door het openbaar vervoer uit te breiden, met aandacht voor de behoeften van mensen in kwetsbare situaties, vrouwen, kinderen, personen met een handicap en ouderen

P.M.

11.3 Tegen 2030 inclusieve en duurzame stadsontwikkeling en capaciteit opbouwen voor participatieve, geïntegreerde en duurzame planning en beheer van menselijke nederzettingen in alle landen

City Deals

Het kabinet wil als onderdeel van de Agenda Stad zogeheten City Deals sluiten met steden en andere belanghebbenden. Deze deals omvatten afspraken tussen publieke en/of private partijen om steden en stedelijke regio's, - zowel bij het oplossen van hun concrete problemen als bij hun ambities -, vooruit te helpen. Het gaat daarbij met name om initiatieven met een sterk innovatief karakter die ook internationaal uitventbaar zijn.

Steden en andere betrokkenen zijn zelf leidend bij het ontwikkelen van de City Deals. De rijksoverheid kan hierbij als partner optreden en behulpzaam zijn, bijvoorbeeld bij het (tijdelijk) aanpassen van wetten en regels om ruimte te maken voor nieuwe ideeën, het leveren van regionaal maatwerk, het koppelen van bestaande geldstromen, het aanpassen van financieringsvoorwaarden en het werken met nieuwe vormen van aanbesteden.

City Deals zijn een belangrijke pijler van de Agenda Stad. De basis voor de Agenda Stad ligt in het gegeven dat Nederlandse steden een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van de economie en de groei van werkgelegenheid. De meeste steden hebben een uitstekende uitgangspositie. Die is echter niet vanzelfsprekend en het kabinet is van mening dat het potentieel van "de stad" beter benut kan worden. De Agenda Stad wil daaraan een bijdrage leveren, met name door samenwerking in het stedennetwerk te bevorderen.

Tijdens het EU-voorzitterschap in de eerste helft van 2016 schenkt Nederland aandacht aan de stad en de ontwikkeling van een Europese Urban Agenda. Deze ligt in het verlengde van de Nederlandse Agenda Stad en richt zich op het verbeteren van Europese regelgeving om stedelijke ontwikkeling verder te steunen, betere toegankelijkheid en benutting van Europese fondsen en het delen van kennis. Doel is het economisch en maatschappelijk potentieel van Europese stedelijke gebieden beter te benutten.

Vitale steden en regio's.

Ten aanzien van Vitale steden en regio heeft de laatste twee jaar met name veel onderzoek plaatsgevonden op de thema's gebiedsontwikkeling, duurzame stedelijke ontwikkeling, vestigingsplaatsfactoren, verstedelijking en infrastructuur. Voor de komende periode verschuift het accent naar slimme verstedelijking (Smart Cities), groei stagnatie krimp, en leegstand. De komst van de Agenda Stad en het werken aan de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) versterkt dit jaar de behoefte aan onderzoeken die de integrerende, crosssectorale aanpak kunnen bevorderen. Enerzijds is die behoefte inhoudelijk (tussen mobiliteit en milieukwaliteit, bereikbaarheid en ruimte, concurrerende regio's en circulaire economie), anderzijds is die behoefte instrumenteel (wet- en regelgeving, opendatabeleid, analysetools, ontwerp onderzoek en co-creatie, etc.). De beleidsverkenningen naar publieke belangen, smart cities en vestigingsklimaat Nederland worden voortgezet en (indien mogelijk) afgerond en een beleidsverkenning naar circulaire economie gestart.

VerDuS/SURF

NWO en de rijksoverheid zijn de initiatiefnemers van het programma 'Smart Urban Regions of the Future' (SURF). Deze partijen hebben een bedrag van 15 miljoen euro vrijgemaakt. Het programma kan van start gaan. Binnen SURF zullen onderzoeksconsortia van wetenschappers en professionals uit stedelijke regio's de komende jaren kennis ontwikkelen op de raakvlakken van ruimte, wonen, bereikbaarheid, economie en bestuur. Het SURF-programma bouwt voort op de programma's Kennis voor Krachtige Steden, Duurzame Bereikbaarheid van de Randstad en Urban Regions in the Delta, alle vallend onder het thema Verbinden van Duurzame Steden (VerDuS).

In SURF staat kennisontwikkeling in "cocreatie" met beleid en praktijk centraal. Het programma zal nieuwe kennis en handelingsperspectief opleveren voor Nederlandse

stedelijke regio's. Een schrijfgroep van wetenschappers heeft de inhoudelijke structuur en focus van het programma uitgewerkt, waarna in twee zogenaamde 'carrefour-bijeenkomsten' met experts vanuit beleid, planbureaus en maatschappelijke organisaties en met diverse onderzoekers over de maatschappelijke uitdagingen voor stedelijke regio's is gediscussieerd.

Binnen SURF zullen zowel Nederlandse praktijkprojecten worden ontwikkeld en uitgevoerd als projecten die worden ingebed in JPI Urban Europe. Dit laatste draagt bij aan een sterkere positie van de Nederlandse kennisinfrastructuur in Europees onderzoek. In 2015 is de call uitgezet voor de grote SURF-projecten. Uit de binnen gekomen projectvoorstellen zijn er eind 2015 5 geselecteerd die zullen worden uitgevoerd met SURF-subsidie:

- 'R-LINK' – gebiedsontwikkeling via kleinschalige initiatieven
- 'SCRIPTS' – openbaar vervoer van de toekomst
- 'Smart Cycling Futures' – slimmer op de Fiets
- 'STAD' – Nederland met zelfrijdende voertuigen
- 'U-SMILE' – slimme prikkels in stedelijk verkeer

Deze onderzoeksprojecten worden in 2016 opgestart en zullen 2-4 jaar duren.

In 2015 is in Europees verband ook een keus gemaakt in de middelgrote projecten (1-2 jr), waarvan de Nederlandse cofinanciering via SURF verloopt. Er zijn 13 projecten geselecteerd met Nederlandse inbreng (veel meer dan evenredig met het Nederlandse aandeel in het totale programma). Ook deze projecten worden in 2016 opgestart.

Het rijksbeleid voor natuur in de stad voor de komende 10 jaar is geformuleerd in de in 2014 uitgebrachte Rijksnatuurvisie 'Natuurlijk verder'. De rijksoverheid werkt met provincies, gemeenten en andere maatschappelijke partners aan natuur midden in de samenleving.

11.4 De inspanningen verhogen om het culturele en natuurlijke erfgoed van de wereld te beschermen en veilig te stellen

Naast het nationale beleid voor beheer en behoud van cultureel en natuurlijk erfgoed, wordt ook bijgedragen aan het beschermen en het veilig stellen van dit erfgoed op wereldschaal. Dit gebeurt o.a. in het kader van het lidmaatschap van het UNESCO Werelderfgoedverdrag (1972). Naast een verplichte contributie bij dit verdrag, wordt ook met een Netherlands Funds in Trust bijgedragen aan de het verder implementeren van het beschermen van het uitzonderlijke erfgoed in de wereld. Nederland (OCW/BZ) draagt ook met het Gedeeld Cultureel Erfgoed programma bij aan de bescherming van het erfgoed in landen waar het een historische band mee heeft. De verhoogde inspanning, zoals beschreven in de doelstelling, zal vooral door verdere internationale samenwerking tot stand moeten komen.

11.5 Tegen 2030 het aantal doden en getroffen en aanzienlijk verminderen en in aanzienlijke mate de rechtstreekse economische impact op het bruto binnenlands product terugschroeven dat veroorzaakt wordt door rampen, met inbegrip van rampen die met water verband houden, waarbij de klemtoon ligt op het beschermen van de armen en van mensen in kwetsbare situaties

PBL 2016 p 55: "Dit target overlapt met het target over het reduceren van kwetsbaarheid voor sociaal, economische en milieu-gerelateerde schokken en rampen (target 1.5) en veerkracht en aanpassingsvermogen aan klimaatverandering (target 13.1). Internationaal zijn in het Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030 doelstellingen afgesproken om nieuwe rampen te voorkomen en de risico's van rampen te verminderen (zie target 1.5). Voor waterveiligheid is het Nederlandse beleid verwoord in het Nationaal

Waterplan 2, dat de doelen uit het Deltaprogramma heeft overgenomen (zie target 6.3) en de nationale adaptatiestrategie (zie target 13.1). Dit beleid is gebaseerd op de risicobenadering (beperken kans op overstroming en beperken gevolgen van overstroming). Doelstelling van het waterveiligheidsbeleid is een beschermingsniveau van 1/100.000 per jaar. Dat wil zeggen dat de kans voor een individu om te overlijden als gevolg van een overstroming niet groter mag zijn dan 0,001 procent per jaar. Daarnaast wordt extra bescherming geboden op plaatsen waar kans is op grote groepen slachtoffers, grote economische schade en/of ernstige schade voor uitval van vitale en kwetsbare infrastructuur van nationaal belang. De Europese Richtlijn Overstromingsrisico's stelt als doel de beperking van de negatieve gevolgen van overstromingen voor de gezondheid van de mens, het milieu, het culturele erfgoed en de economische bedrijvigheid (EU 2007b)."

11.6 Tegen 2030 de nadelige milieu-impact van steden per capita reduceren, ook door bijzondere aandacht te besteden aan de luchtkwaliteit en aan het gemeentelijk en ander afvalbeheer

De knelpunten voor luchtkwaliteit langs het hoofdwegennet door middel van maatregelen (zowel generiek en locatiespecifiek) moeten worden opgelost in het kader van het Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (NSL). Monitoring van de luchtkwaliteit vindt plaats in het kader van het NSL, met als doel om alle knelpunten op gebied van fijn stof en Nox weg te werken. Deze monitoring wordt door RWS uitgevoerd samen met het RIVM. Ten aanzien van het beleid richting 2030 is nog geen zekerheid te geven.

Voor lokale luchtkwaliteit geldt dat uiterlijk per 1 januari 2015 op alle locaties langs rijkswegen de grenswaarde voor stikstofdioxide (NO₂) gehaald moet zijn. Tussengevallende waarden zijn niet vastgesteld. Voor fijn stof (PM₁₀) wordt op alle locaties langs rijkswegen aan de grenswaarde voldaan die geldt vanaf 11 juni 2011. In het najaar van 2016 zal op basis van de jaarlijkse monitoring van het Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (NSL) vastgesteld kunnen worden of op 1 januari 2015 ook is voldaan aan de grenswaarde voor NO₂.

Om de milieudoelen op het gebied van luchtkwaliteit en geluid te behalen, worden deze met maatschappelijke partners gedeeld. Daarom stimuleert de rijksoverheid aangaan en organiseren van allianties om het NSL tot een succesvolle uitvoering te brengen (zoals schonere, zuiniger en stillere voertuigen met de transportsector en uitvoering van maatregelpakketten door decentrale overheden om daarmee de Europese normen voor luchtkwaliteit (voor fijn stof in 2011 en voor NO₂ in 2015) te halen. Dit is belangrijk voor de gezondheid van burgers en hiermee schept de Minister tevens ruimte voor nieuwe infrastructuur, woningbouw en bedrijvigheid (Kamerstukken II, hoofdstuk XII, art 14, 19).

Op het gebied van afval is het Landelijk Afvalbeheerplan (LAP) 2009–2021 van kracht. In dat plan zijn nieuwe kwantitatieve en kwalitatieve doelen geformuleerd voor afvalpreventie en nuttige toepassing van afval (recycling + inzet als brandstof). Er wordt gestreefd over te stappen van een zo hoogwaardige mogelijke afvalverwerking (zo min mogelijk storten) naar een circulaire economie, door verduurzaming van productie- en consumptie-ketens, waarin wordt vermeden dat eindige grondstoffen en natuurlijk kapitaal worden verbruikt en dat materiaal als afval uit het economisch systeem verdwijnt.

Initiatieven spelen op verschillende ruimtelijke schaalniveaus, van de lokale inzameling en verwerking van (gescheiden, recyclebare) afvalstoffen, tot internationale afspraken over en handhaving van regelgeving. Zo heeft Nederland samen met Duitsland, België en het Verenigd Koninkrijk het initiatief genomen tot een grondstoffenrotonde voor het Noordzeegebied (North Sea Resources Roundabout). Een grotere zekerheid rondom de status van een grondstof en het transport er van, leidt niet alleen tot meer handel, maar

ook tot meer bedrijfszekerheid waardoor er meer innovatieve investeringen in de circulaire economie loskomen.

In het najaar van 2016 komt de rijksoverheid met een rijksbreed programma Circulaire Economie waarin de verdere aanpak zal worden vastgelegd (Kamerstukken II, hoofdstuk XII, art 21).

Vanuit het programma vang huishoudelijk wordt gewerkt aan het reduceren van de hoeveelheid restafval per huishouden dus ook per capita. Deels moet het percentage gescheiden inzamelen worden verhoogd, waardoor meer en beter gerecycled wordt. Deels wordt gewerkt aan preventie, dus voorkomen dat er afval ontstaat (bijvoorbeeld actie om gratis verstrekken van plastic tasjes te verbieden). Publieksvoorlichting aan de consumenten verloopt via Milieu Centraal. De rijksoverheid en gemeenten werken aan voorlichtingsacties richting de burgers. Vanuit het programma gemeente schoon wordt gewerkt aan het voorkomen van zwerfafval in gemeenten.

PBL 2016 p 55: "Er zijn geen specifieke doelen omtrent het verminderen van de milieupact van steden. Wel zijn er tal van deeldoelstellingen die worden geadresseerd door andere SDG-targets, zoals rond luchtverontreiniging (target 3.9), waterkwaliteit (target 6.3), duurzame industrie (target 9.4), het reduceren van afval en chemicaliën (target 12.4 en 12.5) en klimaatbeleid (target 13.2)."

11.7 Tegen 2030 universele toegang voorzien tot veilige, inclusieve en toegankelijke, groene en openbare ruimtes, in het bijzonder voor vrouwen en kinderen, ouderen en personen met een handicap

De rijksoverheid stimuleert dat gemeenten en provincies, bedrijven en maatschappelijke partners samen werk maken van groen in woon- en werkomgeving. TEEB-Stad (The Economics of Ecosystems and Biodiversity) kan hier een belangrijke rol bij spelen om de financiële baten van groen inzichtelijk te maken en de waarde van groen in de gemeentelijke besluitvorming te integreren.

Er wordt ingezet op het stimuleren van groen en biodiversiteit in de stad door middel van groene daken, stedelijke natuur, stadslandbouw.

11.a Positieve economische, sociale en ecologische verbanden ondersteunen tussen stedelijke, voorstedelijke en landelijke gebieden door de nationale en regionale ontwikkelingsplanning te versterken

Rijksbeleid voor Natuur in de stad voor de komende 10 jaar is geformuleerd in de in 2014 uitgebrachte Rijksnatuurvisie 'Natuurlijk verder'. De rijksoverheid werkt met provincies, gemeenten en andere maatschappelijke partners aan natuur midden in de samenleving.

Agenda Stad - samenwerking van de rijksoverheid, steden en stakeholders gericht op versterking van groei, innovatie en leefbaarheid in Nederlandse steden. Met deze partijen maakt de rijksoverheid publiek-private afspraken over samenwerking bij innovatieve oplossingen voor een concrete, stedelijke opgave.

11.b Tegen 2020 het aantal steden en menselijke nederzettingen aanzienlijk verhogen die geïntegreerde beleidslijnen en plannen goedkeuren en implementeren inzake inclusie, doeltreffendheid van hulpbronengebruik, mitigatie en adaptatie aan klimaatverandering, weerbaarheid tegen rampen, en in overeenstemming met het kader van Sendai voor rampenrisicovermindering 2015-2030 een holistisch rampricobeheer ontwikkelen en implementeren op alle niveaus

Nederland kent een Stimuleringsprogramma Ruimtelijke Adaptatie. Dit beoogt het klimaatbestendig inrichten van bebouwd gebied in het binnenland te stimuleren.

In het buitenland doet de rijksoverheid het volgende:

- Oprichting en uitwerking Delta Coalitie welke met 12 landen nu vorm geeft aan DRR en duurzaam delta beheer in verschillende delta's.
  - Het uitzenden van DRR team welke Nederlandse top expertise ter beschikking stellen van buitenlandse overheden die hier behoefte aan hebben
- Samenwerken met acht verschillende delta steden op het gebied van geïntegreerde stedelijke ontwikkeling. Op de korte termijn hopen we met 2 pilotsteden aan de slag te gaan.

11.c De minst ontwikkelde landen steunen, ook via financiële en technische bijstand, in het opbouwen van duurzame en veerkrachtige gebouwen waarbij gebruik wordt gemaakt van lokale materialen

P.M.

Doelstelling 12. Verzeker duurzame consumptie- en productiepatronen

12.1 Het 10-jarig Programmakader inzake Duurzame Consumptie- en Productiepatronen implementeren, waarbij alle landen actie ondernemen, en waarbij de ontwikkelde landen de leiding nemen, rekening houdend met de ontwikkeling en de mogelijkheden van de ontwikkelingslanden

De Nederlandse inzet op verduurzaming komt op verschillende beleidsterreinen tot uiting. In het agrovoedselcomplex staat het samengaan van voedselzekerheid en ecologische houdbaarheid centraal. De Meststoffenwet en de programmatische aanpak stikstof (PAS) dragen bij aan een sterkere natuur en geven ruimte aan economische ontwikkelingen, waaronder een duurzame veehouderij. Met oplossingen in het kader van *climate-smart agriculture* kunnen Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen wereldwijd bijdragen aan meer voedselzekerheid en minder uitstoot van broeikasgassen.

De transitie naar een schone, betaalbare en betrouwbare energiehuishouding is essentieel voor duurzame economische groei. De komende jaren zal de mondiale energievraag blijven stijgen terwijl het aanbod zich concentreert in een beperkt aantal landen en regio's die politiek of economisch soms instabiel zijn. Het is belangrijk dat Europa hiervan minder afhankelijk wordt. Daarvoor dient de energie-efficiëntie te worden verbeterd, aan meer hernieuwbare energieproductie te worden gewerkt en te worden ingezet op een concurrerende energiemarkt die zijn grondstoffen betreft uit verschillende bronnen en regio's. De klimaatconferentie van de Verenigde Naties in 2015 in Parijs beoogt met internationaal overeengekomen klimaatdoelen een gemeenschappelijke uitvalsbasis te bieden voor het Europese en nationale beleid gericht op groene groei en (energie)verduurzaming.

Nederland werkt op dit terrein samen met de Wereldbank en FAO in de Global Alliance for Climate-Smart Agriculture. Ook is er initiatief genomen voor de lancering van een Voluntary Global Network for Action on Blue Growth and Food Security over voedselzekerheid en duurzame productiviteit van oceanen en de potenties van aquacultuur. Met de topsectoren Agro & Food en Tuinbouw & Uitgangsmaterialen zijn programma's en projecten in ontwikkeling, gericht op opbouw van efficiënte voedselketens in ontwikkelingslanden. Het bedrijfsleven is hierbij nadrukkelijk betrokken, ondersteund door personele en financiële inzet van EZ en Buitenlandse Zaken / Ontwikkelingssamenwerking. Via economische diplomatie wordt het bedrijfsleven in staat gesteld bij te dragen aan voedselzekerheid in

ontwikkelingslanden. Nederland stimuleert innovatie van technologie, zoals climate-smart agriculture, om bij te dragen aan verhoging van de landbouwproductie, vergroting van de weerbaarheid tegen klimaatverandering en beperking van de uitstoot van broeikasgassen. Ook inzet van bilaterale middelen, onderzoeksgelden en de inzet van landbouwattachés).

PBL 2016 p 56: "Het 10-year framework of programmes on sustainable consumption and production (10YFP) is een mondiaal actiekader voor internationale samenwerking om de verschuiving naar duurzame consumptie en productie in zowel ontwikkelde als ontwikkelingslanden te versnellen (UN 2012). Het 10YFP richt zich op het ontwikkelen, repliceren en opschalen van initiatieven rond duurzame consumptie en productie en het efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen op nationaal en regionaal niveau en op ont koppeling van milieu-impacts en het gebruik van natuurlijke hulpbronnen van economische ontwikkeling. Implementatie van het 10YFP is vrijwillig. Het is niet in het Nederlands beleid opgenomen."

12.2 Tegen 2030 het duurzame beheer en het efficiënte gebruik van natuurlijke hulpbronnen realiseren

De inzet voor het duurzame beheer en efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen is vastgelegd in de Uitvoeringsagenda Natuurlijk Kapitaal (2013). Het gaat daarin om inzet van hulpbronnen uit Nederland en het buitenland. Vier thema's staan daarin centraal: i) duurzaam produceren en consumeren (duurzame ketens); ii) duurzame visserij en bescherming van mariene biodiversiteit; iii) duurzame landbouw en bescherming van biodiversiteit; en iv) het waarderen van natuurlijk kapitaal. In het najaar van 2016 zal worden gerapporteerd over de voortgang.

Van Afval Naar Grondstof

Het programma heeft als hoofddoel het bevorderen van de transitie naar een circulaire economie. VANG heeft drie belangrijke subdoelen: 1) duurzamer consumeren; 2) meer duurzame producten op de markt brengen; en 3) meer en beter recyclen. Voor meer en beter recyclen van afval zijn in VANG kwantitatieve doelen geformuleerd (zie target 12.4). Voor het op de markt brengen van meer duurzame producten en duurzamer consumeren zijn geen kwantitatieve doelen geformuleerd.

Omgevingswet

In de omgevingswet krijgt Natuurlijk Kapitaal een plek. Bijvoorbeeld de omgevingsvisie (Hoofdstuk 3 van het wetsvoorstel) is een integrale langetermijnvisie van een bestuursorgaan over de noodzakelijke en de gewenste ontwikkelingen van de fysieke leefomgeving in zijn bestuursgebied. Het is een politiek-bestuurlijk document dat alleen het vaststellende orgaan zelf bindt. Het richt zich op de fysieke leefomgeving als geheel, zodat deze in samenhang wordt beschouwd in de complexe dynamiek van de moderne maatschappij. De visievorming op verschillende terreinen zoals ruimtelijke ontwikkeling, verkeer en vervoer, water, milieu, natuur, gebruik van natuurlijke hulpbronnen en cultureel erfgoed wordt in de omgevingsvisie niet alleen samengevoegd, maar ook met elkaar verbonden. Zo worden in een vroegtijdig stadium mogelijk strijdige of juist meekoppelende ontwikkelingen met elkaar in verband gebracht.

Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT)

Projecten waar sprake is van een ruimtelijke ingreep en waar de rijksoverheid direct financieel bij betrokken is worden opgenomen in het MIRT investeringsprogramma. Daarnaast worden projecten waarbij de rijksoverheid is betrokken als subsidieverlener aan decentrale overheden opgenomen in het MIRT. Wanneer een project is opgenomen in

dit rijksinvesteringsprogramma voor het ruimtelijk fysieke domein zijn de spelregels van het MIRT (het MIRT spelregelkader) van toepassing. Deze spelregels verplichten onder meer het uitvoeren van een MKBA. Het MIRT spelregelkader werkt de positie van de MKBA in het MIRT verder uit. De MKBA wordt gebruikt in de Verkenningfase van het MIRT. In deze fase wordt de baten / kosten verhouding van verschillende projectalternatieven bepaald om onder meer de 'nut en noodzaak' van het project te onderzoeken en te komen tot een voorkeursbeslissing voor één van de projectalternatieven.

PBL 2016 p 56: "Er is geen overkoepelende doelstelling omtrent duurzaam beheer en efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen. Elementen worden nationaal geadresseerd in VANG en Europees in de Roadmap to a Resource Efficient Europe (zie target 8.4) en verschillende targets die efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen adresseren (zie target 8.4; deze zijn niet opgenomen in tabel A.1). Daarnaast gaat dit target over klimaatbeleid (zie target 13.2), beheer en efficiënt gebruik van oceanen, zeeën en mariene hulpbronnen (zie target 14.1-14.5) en beheer en efficiënt gebruik van terrestrische biodiversiteit (zie target 15.1-15.3 en 15.5). Met name de EU-biodiversiteitsstrategie en het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1)."

12.3 Tegen 2030 de voedselverspilling in winkels en bij consumenten per capita halveren en voedselverlies reduceren in de productie- en bevoorradingsketens, met inbegrip van verliezen na de oogst

Doelstelling van de rijksoverheid was 20% in 2015 ten opzichte van 2009. We monitoren in Nederland deze doelstelling met de Monitor voedselverspilling. We weten pas in 2016 of we de doelstelling gehaald hebben. Op dit moment zitten we op een nullijn ten opzichte van 2009: Na een aanvankelijke stijging in 2011 zitten we in 2013 op het niveau van 2009. In de brieven aan kamer van 18 november 2014, 23 april 2015 en 30 oktober 2015 zijn de inspanningen wat betreft voedselverspilling en -verliezen weergegeven (respectievelijk TK 2014-2015, 33 625, nr. 147, TK 2014-2015, 34 087, nr. 3 en TK 2015-2016, 31 532, nr. 156).

De Europese Commissie heeft in het pakket circulaire economie de Europese plannen voor de vermindering van voedselverspilling gepresenteerd. De Europese Commissie stelt om zich te conformeren aan SDG 12.3. Europese Commissie stelt een monitoringsverplichting voor lidstaten voor met in gang 2020. Dat moet nog ontwikkeld worden. NL ondersteunt deze plannen (BNC-fiche, TK 2015-2016, 2015-2016, 22112, HI).

Nederland heeft samen met WRI initiatief genomen tot oprichting van de Champions 12.3, als uitvloeisel van de internationale conferentie No More Food To Waste (<http://champions123.org>), die zich actief inspannen voor behalen doelstelling. Doelstelling is 20% in 2015 t.o.v. 2009 (brieven aan Kamer 13 juli 2013 en 23 april 2015). In WRR reactie is aangegeven dat voedselverspilling terugdringen weerbarstiger is dan voorzien. Opnieuw bekijken en relatie leggen met VANK, circulaire economie, etc. (reactie WRR-rapport p 6).

PBL 2016 p 56: "In de beleidsbrief duurzame voedselproductie staat een nationale doelstelling rond voedselverspilling (EZ 2013a). De doelstelling is om de totale voedselverspilling in 2015 met 20 procent te verminderen ten opzichte van 2009. De doelstelling moet bijdragen aan de Europese doelstelling om in 2020 50 procent minder voedsel te verspillen, vastgelegd in de Roadmap to a Resource Efficient Europe (EC 2011d)."

12.4 Tegen 2020 komen tot een vanuit milieuvriendelijk beheer van chemicaliën en van alle afval gedurende hun hele levenscyclus, in overeenstemming met afgesproken nationale kaderovereenkomsten, en de uitstoot aanzienlijk beperken in lucht, water en bodem om hun negatieve invloeden op de menselijke gezondheid en het milieu zoveel mogelijk te beperken

PBL 2016 p 56: "Het tweede Landelijk afvalbeheerplan 2009-2021 (LAP2) beschrijft het Nederlandse afvalbeleid voor zes jaar met een doorkijk naar 2021 (IenM 2014c). Hieronder vallen in principe alle afvalstoffen waarop de wet milieubeheer van toepassing is. Voor meer en beter recyclen van afval zijn in VANG (zie ook target 8.4) kwantitatieve doelen geformuleerd zoals het in tien jaar tijd halveren van de hoeveelheid afval die wordt gestort of verbrand en het beter scheiden van afval uit huishoudens en vergelijkbare stromen van kantoren, winkels en diensten, met een doelstelling van 75 procent scheiding van het huishoudelijk afval in 2020 en uiteindelijk 100 procent (IenM 2014b). Het beleid met betrekking tot het verantwoord omgaan met milieugevaarlijke stoffen is beschreven in de Europese verordening REACH (Registratie, Evaluatie en Autorisatie van Chemische stoffen; EU 2007a). REACH heeft als doel de risico's van tienduizenden chemische stoffen te kennen, te prioriteren en zo nodig risico-reducerende maatregelen te nemen. In internationaal verband zijn afspraken gemaakt binnen de Basel-conventie over grensoverschrijdend transport van gevaarlijk afval en verwijdering hiervan (UNEP 1989); in de Rotterdam-conventie over procedures voor gevaarlijke chemicaliën en pesticiden in internationale handel (UNEP en FAO 1998); en in de Stockholm-conventie over het beschermen van humane gezondheid en het milieu tegen *persistent organic pollutants* (UNEP 2001)."

12.5 Tegen 2030 de afvalproductie aanzienlijk beperken via preventie, vermindering, recyclage en hergebruik

Binnen het VANG programma kent de rijksoverheid één doelstelling voor afvalbeheer, namelijk afvalbeleid richten op de circulaire economie en verbetering van afvalinzameling en -recycling.

De genoemde target om in 2030 de afvalproductie aanzienlijk te beperken via preventie, vermindering, recyclage en hergebruik wordt hiermee gedekt. Het kabinet heeft de ambitie om de hoeveelheid recyclebaar Nederlands restafval in verbrandingsinstallaties te minimaliseren. Afvalscheiding – met name aan de bron - is hiervoor een noodzaak. Het VANG programma richt zich m.b.t. afvalbeheer op het volgende:

- De hoeveelheid Nederlands restafval in verbrandingsinstallaties minimaliseren
- Gemeenten faciliteren bij verbetering van afvalscheiding en inzameling.
- Huishoudens inspireren om afval beter te scheiden.
- Afval uit kantoren, winkels en openbare ruimten scheiden.

12.6 Bedrijven aanmoedigen, in het bijzonder grote en transnationale bedrijven, om duurzame praktijken aan te nemen en duurzaamheidsinformatie te integreren in hun rapporteringscyclus

In 2016 wordt de Europese transparantierichtlijn over het openbaar maken van niet-financiële informatie en diversiteitsinformatie in Nederland geïmplementeerd. Op grond hiervan zijn de circa 115 grootste bedrijven en organisaties van openbaar belang verplicht om vanaf 2018 te rapporteren over duurzaamheidsinformatie. Een grote groep bedrijven rapport ook nu al dergelijke niet-financiële informatie en experimenteert met innovatieve aanpakken om dit verder te versterken. Zo is het Nederlandse bedrijfsleven één van de internationale koplopers op gebied van *Integrated Reporting* en *Natural Capital Accounting*. De overheid ondersteunt bedrijven hierbij o.a. door bij te dragen aan de

ontwikkeling van internationale frameworks en standaarden, door samenwerking tussen partijen te stimuleren en door publicatie van de Transparantiebenchmark.

PBL 2016 p 57: "Op Europees niveau is de Europese richtlijn over de *disclosure of non-financial and diversity information* afgesproken (EU 2014a). Deze richtlijn verplicht grote bedrijven met meer dan 500 werknemers tot het opnemen van niet-financiële informatie in het jaarverslag, omtrent beleid, risico's en resultaten met betrekking tot milieu-aangelegenheden, sociale en werknemersaspecten, respect voor de mensenrechten, corruptiebestrijding en omkopingskwesaties, en diversiteit in hun raad van bestuur."

12.7 Duurzame praktijken bij overheidsopdrachten bevorderen in overeenstemming met nationale beleidslijnen en prioriteiten

Maatschappelijk verantwoord inkopen betekent voor de rijksoverheid dat er milieueisen gelden bij de inkoop van producten of diensten, dat gehandicapten en langdurig werklozen aan een baan (of stage) worden geholpen dat innovaties worden bevorderd en meer kansen worden gegeven aan MKB-bedrijven en zzp'ers.

Voorgenomen beleid op dit gebied is een benchmark voor het maatschappelijk verantwoord inkopen door decentrale overheden.

De rijksoverheid hanteert milieucriteria zoals energiezuinigheid en toepassing van herbruikbaar bouw materiaal. En sociale criteria waarbij producten die de overheid inkoopt, op een eerlijke manier zijn geproduceerd. Dat wil zeggen: zonder dat mensen zijn uitgebuit en zonder inzet van kinderarbeid. Door sociale voorwaarden te stellen in het inkoopproces wil de Nederlandse overheid meehelpen aan betere internationale arbeidsomstandigheden.

PBL 2016 p 57: "Het Nederlandse doel rond duurzaam inkopen van de overheid was 100 procent duurzaam inkopen voor de rijksoverheid en 75 en 50 procent voor lagere overheden, te realiseren in 2010. Anno 2014 koopt de rijksoverheid vrijwel volledig duurzaam in. Het effect hiervan was echter beperkt (Zijp en de Zwart 2013). Er wordt momenteel gewerkt aan het aanpassen van het duurzaam inkoopbeleid, zodat het vergroenende effect zal toenemen en duurzaam inkopen ook bijdraagt aan het bevorderen van op groene groei gerichte innovatie. Dit houdt ook een switch in van minimumeisen naar zo duurzaam mogelijk leveren van producten. In de 'Public procurement for a better environment' is het Europese indicatieve doel vastgelegd dat in 2010 50 procent van alle openbare aanbestedingen groen moet zijn, dat wil zeggen in overeenstemming met gemeenschappelijke kerncriteria (EC 2008)."

12.8 Tegen 2030 garanderen dat mensen overal beschikken over relevante informatie over en zich bewust zijn van duurzame ontwikkeling en levensstijlen die in harmonie zijn met de natuur

Dit target heeft sterke relaties met het target inzake duurzaamheidseducatie (4.7) dat overigens ondersteunend is aan meer doelstellingen, waaronder voedsel (2), biodiversiteit (15), energie (7), klimaat (13) en water (6) naast duurzaam consumeren en produceren (12). Nederland heeft dit target weliswaar (nog) niet voor 2030 ingevuld, maar investeert wel aanzienlijk op dit thema. Beperkende factor is de onmogelijkheid om inhoudelijke doelen vast te leggen in Nederlandse curricula door de vrijheid van onderwijs en de globale formulering van de kerndoelen. De traditie is om Education for Sustainable Development af te spreken in opeenvolgende 4 jarenprogramma's. Het kader voor de Nederlandse inspanningen is te vinden in o.a.

o RIO+20, par 229-235

o UNECE Strategy for Education for Sustainable Development (<http://www.unece.org/env/esd.html> ; wordt verlengd tot 2030) en UNESCO Global Action Programme for ESD (<http://en.unesco.org/gap>)

o Dit is vertaald in het Nederlandse programma: "DuurzaamDoor: sociale innovatie voor een groene economie". (<https://www.duurzaamdoor.nl/>)

o Daaronder de invulling van alle objectives die internationaal zijn afgesproken, waaronder een kernleerplan duurzaamheid (SLO), leerlijnen (WUR, UvU, SLO) en een Whitepaper 'Natuur, milieu en duurzaamheid in het onderwijs'

o De inzet op het groene kennissysteem waaronder het groen onderwijs (zie OECD)

De Nederlandse invulling van duurzaamheidseducatie betreft de brede 'range' van het begrip "education", formal education (Scholen, onderwijs, van kleuterschool tot postdoc), nonformal education (nascholing, cursussen, Leven Lang Leren, innovatieprogramma's) én informal learning (media, bezoekerscentra, informatie campagnes, voorlichting, etc) en een brede thematiek: o.a. om biodiversiteit, natuurbescherming, water, grondstoffen, energie, agro- en voedsel, maar ook klimaat mobiliteit, duurzaam bouwen, circulaire economie, (i)MVO, duurzaam produceren en consumeren, om er een paar te noemen. Vanuit onderwijsperspectief gaat het dan om overkoepelende competenties als holistisch perspectief (ecologische intelligentie: balans tussen economie en ecologie ipv. sectoraal), systeemdenken, omgaan met complexiteit en onzekerheden, afwegen van verschillende waarden, kritische reflectie, innovatief en ondernemend vermogen, creativiteit en oplossend denken en werken.

Een bijzondere positie is er voor het Groen Onderwijs, van (v)MBO tot Wageningen UR, waar professionals in vele belangrijke groene disciplines worden opgeleid, maar die ook in hun verbinding duurzaamheidsimpuls geven aan ander onderwijs en aan diverse duurzaamheid-sectoren. Inclusief hun ambitie 'voorop in de vergroening'. De ontwikkelagenda Groen onderwijs biedt een aantrekkelijk perspectief voor onderwijs als sleutel voor vergroening van economie en maatschappij. Het gaat daarbij om het groen onderwijs en vergroening van het overige onderwijs door samenwerking in cross-overs.

In maart 2016 is in het parlement debat gevoerd over de volgende aanbevelingen: 1. Zorg voor een betere aansluiting tussen onderwijs en de uitdagingen van morgen. 2. Maak de vraag om duurzaamheid in het onderwijs (meer) zichtbaar. 3. Geef ruimte aan scholen die duurzaamheid in het lesprogramma willen opnemen. 4. Zorg voor verbinding tussen de verschillende initiatieven en organisaties gericht op duurzaamheid in het onderwijs.

Het kabinet betreft dit rapport en aangekondigde vervolgstudies bij het debat over het curriculum voor funderend Onderwijs 2032, de 'whole school approach' van PO- en VO-raad en het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling (en ook bij duurzame bedrijfsvoering op scholen zelf, zoals via de Green Deal Verduurzaming Scholen); evenals bij de Human Capital Agenda in samenspraak met bedrijfsleven en maatschappelijke actoren en in netwerken voor good practices.

12.a Ondersteunen van ontwikkelingslanden ter versterking van hun wetenschappelijke en technologische mogelijkheden om de richting uit te gaan van meer duurzame consumptie- en productiepatronen

De internationale inzet van Nederland is beschreven in de nota 'Nederlandse inzet voor wereldwijde voedselzekerheid (33 625 nr. 147). Investeren in kleinschalige (voedsel)landbouw in opkomende landen is in het verleden een krachtig middel gebleken om inclusieve groei te realiseren, zowel binnen de landbouw als daarbuiten. Nederland zet daarbij onder meer in op:

- Meer investeringen door lokaal MKB en vanuit het buitenland, kennisoverdracht, capaciteitsopbouw en handelsbevordering in de landbouwsectoren. Door niet alleen de primaire productie, maar de gehele productieketen te ontwikkelen wordt er

werkgelegenheid, inkomen en toegevoegde waarde op het platteland gecreëerd. Onder meer via de Topsectoren en toepassing van financieringsinstrumentarium (o.a. FDOV, DGGF) in combinatie met het stimuleren van maatschappelijk verantwoord ondernemen (o.a. OESO richtlijnen en de Principles for Responsible Investment in Agriculture).

- Het attractiever maken van de landbouwsector voor jonge en vrouwelijke ondernemers. Sterke boerenorganisaties en -coöperaties spelen daarbij een sleutelrol.
- Aandacht voor voedingsaspecten, aangezien stunting- en ondervoedingspercentages vaak hoog blijven, zelfs waar voedsel in principe beschikbaar en toegankelijk is.
- Het verschaffen van toegang tot productiemiddelen, kennis, financiële diensten en afzetmarkten voor kleine en middelgrote boeren en ondernemers, met name voor vrouwen (o.a. toepassing van de Voluntary Guidelines on Responsible Governance of Land Tenure)
- Betere toegang tot goed uitgangsmateriaal door versterking van lokale zaadsystemen en ondersteuning van de toepassing van het kwekersrecht.
- Inclusieve economische groei, private sector ontwikkeling en toegang tot markten wordt gestimuleerd door ketensamenwerking te faciliteren, door boerenorganisaties te versterken en door capaciteitsopbouw.
- Verdieping van de beleidsdialoog met een aantal partnerlanden en opkomende landen. Die beleidsdialoog kan aangrijpingspunten bieden voor de inzet van Nederlandse hulp en technische assistentie en instrumenteel zijn voor het bevorderen van de overgang van hulp naar economische samenwerking en kansen voor de private sector.

12.b Ontwikkelen en implementeren van instrumenten om de impact te monitoren van duurzame ontwikkeling op duurzaam toerisme dat werkgelegenheid creëert en de plaatselijke cultuur en producten promoot

P.M.

12.c Inefficiënte subsidies voor fossiele brandstoffen die afvalproducerende consumptie aanmoedigen rationaliseren, door storende marktinvloeden uit de wereld te helpen, in overeenstemming met de nationale omstandigheden, ook door het belastingsysteem te herstructureren en deze schadelijke subsidies te laten uitdoven, waar deze bestaan, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke noden en omstandigheden in de ontwikkelingslanden en waarbij de mogelijke negatieve invloeden worden geminimaliseerd op hun ontwikkeling op een manier die de armen en de getroffen gemeenschappen beschermt

P.M.

Doelstelling 13. Neem dringend actie om de klimaatverandering en haar impact te bestrijden

13.1 De veerkracht en het aanpassingsvermogen versterken van met klimaat in verband te brengen gevaren en natuurrampen in alle landen

PBL 2016 p 57: "Het target overlapt met de targets rond blootstelling en kwetsbaarheid voor sociaal, economische en milieu-gerelateerde schokken en rampen (target 1.5) en waterveiligheid (target 11.5). Het Nederlandse mitigatie-en adaptatiebeleid tot 2030 is beschreven in de klimaatagenda (IenM 2013). Het geeft concrete doelen, ambities weer

voor 2030 en de verkenning en voorbereiding van verdere stappen richting 2030 en 2050. Nederland heeft een nationale adaptatiestrategie met als doel om de ruimtelijke inrichting van Nederland klimaatbestendig te maken (VROM et al. 2007). Voor waterveiligheid is het Nederlandse beleid verwoord in het Nationaal Waterplan 2, dat de doelen uit het Deltaprogramma heeft overgenomen (zie target 6.3). In Europees verband zijn doelstellingen afgesproken in de Richtlijn Overstromingsrisico's (zie target 11.5) en internationaal in het Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030 (zie target 1.5). Het Sendai Framework is breder dan alleen klimaat-gerelateerde rampen, maar is nog niet naar Europese en/of nationale doelstellingen en beleid vertaald."

13.2 Maatregelen inzake klimaatverandering integreren in nationale beleidslijnen, strategieën en planning

PBL 2016 p 57-58: "Omdat target 13.1 onder andere expliciet over klimaatadaptatie gaat, interpreteren we target 13.2 hier als klimaatmitigatie. Het Nederlandse klimaatmitigatiebeleid tot 2030 is beschreven in de klimaatagenda (zie target 13.1). Het nationale klimaatbeleid is in hoge mate geëuropeaniseerd. Belangrijke EU-richtlijnen zijn onder andere: ETS-richtlijn, Effort sharing decision, Richtlijn Hernieuwbare Energie, en Richtlijn Energie-efficiëntie. Diverse van deze richtlijnen hebben verplichtingen voor overheden of bedrijven om plannen op te stellen en uit te voeren, of bevatten verplichtingen voor producten/ installaties. Mondiaal wordt gestreefd naar een maximale gemiddelde opwarming van de aarde van 2 OC in 2100 ten opzichte van pre-industrieel niveau (UNFCCC 2009). De EU en Nederland hebben dit vertaald naar een ambitie om de broeikasgasemissies te verminderen tot een niveau dat in 2050 80 tot 95 procent lager ligt dan in 1990. De Europese doelstellingen van 20 procent reductie in 2020 ten opzichte van 1990 en 40 procent in 2030 zijn tussendoelen op weg naar dat eindresultaat.

Een belangrijke rol in het nationale klimaatbeleid is weggelegd voor afspraken in het kader van het energieakkoord, dat vooral een uitvoeringsagenda is tot 2023 (SER 2013). Voor hernieuwbare energie en energie-efficiëntie, zowel wat betreft het energieakkoord als de EU-richtlijnen (Richtlijn Hernieuwbare Energie zie target 7.2 en Richtlijn Energie-efficiëntie zie target 7.3). De 20 procent broeikasgas-emissiereductie in 2020 ten opzichte van 1990 gaat deels via emissiehandel (ETS richtlijn; EU 2003) en voor de sectoren die niet onder het emissiehandelssysteem vallen via nationale reductiedoelstellingen (Effort sharing decision; EU 2009a); voor Nederland 16 procent emissiereductie in 2020 ten opzichte van 1990. In de klimaatagenda wordt verder een reductiedoel van 17 procent in transport en mobiliteit ten opzichte van 1990 gesteld en een emissie-plafond van 25 megaton voor transport in 2030."

13.3 De opvoeding, bewustwording en de menselijke en institutionele capaciteit verbeteren met betrekking tot mitigatie, adaptatie, impactvermindering en vroegtijdige waarschuwing inzake klimaatverandering

De rijksoverheid verzorgt via het KNMI input naar scholen m.b.t. klimaatverandering. Schoolboeken hebben aandacht voor leven met wassend water.

NGOs organiseren Groene Voetstappen en Kinderklimaatop.

Institutioneel zijn er ministeries om klimaatverandering aan te pakken, zowel mitigatie als adaptatie, provincies, gemeenten en waterschappen leveren bijdrage aan.

PBL 2016 p 58: "Het target overlapt met de targets rond duurzaamheidseducatie (target 4.7) en kennis van duurzame ontwikkeling en duurzame levensstijlen (target 12.8). Er zijn

geen doelstellingen over bewustmaking rond klimaatmitigatie, adaptatie en early warning.”

13.a De verbintenis uitvoeren die door de ontwikkelde landen in het kader van het Raamverdrag van de Verenigde Naties inzake Klimaatverandering genomen werd omtrent de doelstelling om tegen 2020 gezamenlijk jaarlijks \$ 100 miljard bijeen te brengen uit allerlei bronnen, om tegemoet te komen aan de behoeften van de ontwikkelingslanden in de context van aanzienlijke mitigatieacties en van transparantie inzake implementatie, en om door deze kapitalisatie het Groene Klimaatfonds zo snel mogelijk volledig operationeel te maken

P.M.

13.b Mechanismen promoten om de capaciteit te vergroten in het kader van doeltreffende aan klimaatverandering gekoppelde planning en beheer in de minst ontwikkelde landen en de kleine eilandstaten, waarbij ook wordt gefocust op vrouwen, jongeren en lokale en gemarginaliseerde gemeenschappen

P.M.

Doelstelling 14. Behoud en maak duurzaam gebruik van de oceanen, de zeeën en de maritieme hulpbronnen

14.1 Tegen 2025 de vervuiling van de zee voorkomen en in aanzienlijke mate verminderen, in het bijzonder als gevolg van activiteiten op het land, met inbegrip van vervuiling door rondrijvend afval en voedingsstoffen.

De doelen betreffende het verminderen van vervuiling van het Nederlandse deel van de Noordzee zijn vastgelegd in de “Mariene Strategie voor het Nederlands deel van de Noordzee”.

- De concentraties van vervuilende stoffen tegengaan, waar deze niet aan de doelen van de KRW voldoen, conform het tijdspad van de KRW.
- Concentraties van andere bekende stoffen, waar deze voldoen aan de normen van de KRW, niet boven de huidige concentraties laten uitstijgen en zo mogelijk verder reduceren.
- Specifiek voor TBT en olie, waarvan nu verontreinigingseffecten worden waargenomen, is het doel deze te voorkomen.

Specifieke indicatoren voor eutrofiering:

- De concentraties van nutriënten reduceren waar deze niet aan de doelen van de KRW voldoen conform het tijdspad van de KRW.
- Algenbiomassa en -bloeien naderen de 50 procent boven achtergrondwaarde. De concentratie van chlorofyl-a gedurende het groei-seizoen van fytoplankton (maart - september), die behoort bij de goede milieutoestand, ligt niet hoger dan 50 procent boven de achtergrondwaarde, conform de doelen voor de KRW (tot 1 zeemijl vanaf de basislijn) en OSPAR (daarbuiten).
- Geen verhoogd voorkomen van plaagalgen.
- Geen zuurstofgebrek ten gevolge van eutrofiering.

Specifieke indicatoren voor zwerfvuil:

- De hoeveelheid zichtbaar zwerfvuil op de kust is afgenomen (basisreferentie 2002-2009).
- Er is een dalende trend in de hoeveelheid zwerfvuil in mariene organismen (basisreferentie 2005-2009).

De doelen voor 2020 kunnen aangehouden worden voor 2030.

PBL 2016 p 58: "De meeste targets onder goal 14 en 15 worden geadresseerd in de EU-biodiversiteitsstrategie 2020 (EC 2011b) en het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 van de Convention Biological Diversity (CBD 2010). De EU-biodiversiteitsstrategie vormt een integraal onderdeel van de Europa 2020-strategie (EC 2011a) en het vlaggenschipinitiatief voor een efficiënt gebruik van hulpbronnen (EC 2011d). Het Strategic Plan for Biodiversity omvat vijf strategische goals en 20 Aichi biodiversity targets. Het hoofddoel van het strategisch plan is om de wereldwijde achteruitgang van biodiversiteit te remmen. De EU-biodiversiteitsstrategie bevat 6 targets en 20 onderliggende acties en is erop gericht het biodiversiteitsverlies te stoppen en de omslag naar een hulpbronnefficiënte en groene economie te maken. De 6 targets van de EU-biodiversiteitsstrategie zijn in lijn met de 20 Aichi biodiversity targets. De Uitvoeringsagenda Natuurlijk Kapitaal doelt erop uiterlijk 2020 veerkrachtige ecosystemen en ecosysteemdiensten te hebben en richt zich op de implementatie van de EU-biodiversiteitsstrategie en het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 van de CBD (Dijksma en Mansveld 2013). De SDG-targets voor terrestrische biodiversiteit (goal 15) komen sterk overeen met de Aichi biodiversity targets. De Aichi-targets zijn niet vertaald naar nationale doelstellingen.

Voor wat betreft de verontreiniging van zeeën is Nederland in Europees verband gecommitteerd aan de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (EU 2008a), die een goede milieutoestand in 2020 beoogt, en target 2 van de EU-biodiversiteitsstrategie. Daarnaast is Nederland mondiaal gecommitteerd aan de United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS 1982), die het toepassen van maatregelen voorziet voor de bescherming van het mariene milieu, en Aichi-target 8 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020."

14.2 Tegen 2020 op een duurzame manier zee- en kustecosystemen beheren en beschermen om aanzienlijke negatieve gevolgen te vermijden, ook door het versterken van hun veerkracht, en actie ondernemen om deze te herstellen en om te komen tot gezonde en productieve oceanen

Met de aanwijzing van mariene N2000 gebieden in nationale EEZ, draagt Nederland bij aan dit doel.

Internationale coalitie voor oceanen; een goed voorbeeld hiervan is het Voluntary Global Network for Blue Growth and Food Security, waar o.a. WB, FAO en Indonesië bij zijn aangesloten. Het doel hiervan is kennisuitwisseling, opzetten partnerschappen en investeringen genereren. Het actief opzetten van partnerschappen met Nederlandse kennis en bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties.

Caribisch Nederland: Gezamenlijk beheer van mariene biodiversiteit en visserij in de wateren van de eilanden van het Koninkrijk in het Caribisch Gebied middels een EEZ commissie. Deelname van vier eilanden plus Nederland. In 2020 is de verwachting dat ook Aruba en St. Maarten zich zullen hebben aangesloten.

Duurzaam beheer van de biodiversiteit en visserij van de Sababank (2400 km² zeegebied) ingesteld per 2012 in overleg met Saba en gestuurd door de EEZ commissie - vijfjaarlijkse evaluatie.

Het streven naar een goede milieutoestand zoals verwoord in de "Mariene Strategie voor het Nederlands deel van de Noordzee" draagt bij aan een duurzaam beheer van de kust en oceaan zoals bedoeld in target 14.2. Voor het beheer van de North West Atlantic participeert NL in OSPAR, voor wat betreft de overige oceaan gebieden neemt Nederland

actief deel aan de verdere uitwerking van UNCLOS. Het opsporen van ontbrekende elementen en aanvullen van doelstellingen is inherent aan de werkwijze binnen OSPAR.

PBL 2016 p 58: "De Natuurambitie Grote Wateren schetst een nationale visie voor toekomstbestendige natuur in de Nederlandse grote wateren in 2050-2100 (EZ 2014). Duurzame visserij wordt geadresseerd door target 4 van de EU-biodiversiteitsstrategie en de impact van klimaatverandering en verzuring van oceanen wordt geadresseerd door Aichi-target 10 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1). De Europese Kaderrichtlijn Water beoogt een goede toestand van water in kustgebieden tot 2015 (zie target 6.3)."

14.3 De impact van de verzuring van de oceanen minimaliseren en aanpakken, ook via verhoogde wetenschappelijke samenwerking op alle niveaus

De verzuring van de oceanen ontstaat door de toenemende concentratie van CO₂ in de atmosfeer. Alleen gecoördineerde internationale aanpak is effectief en noodzakelijk. Nederland streeft zowel in internationaal verband (OSPAR, CBD) als op nationaal niveau (NWO onderzoek) aan de versterking van de wetenschappelijke kennis.

De rijksoverheid draagt in OSPAR bij aan effectieve monitoring van verzuring. Dit om een beter begrip te krijgen van veranderingen in het ecosysteem tegen de achtergrond van globale langetermijnprocessen zoals klimaatverandering. In eigen land is het Nationaal Kennis- en innovatieprogramma Water en Klimaat gestart, dat de kennisopgaven op dit terrein bundelt. Het opsporen van ontbrekende elementen en aanvullen van doelstellingen is inherent aan de werkwijze binnen OSPAR.

PBL 2016 p 58: "Verzuring van oceanen wordt geadresseerd door Aichi-target 10 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1). Wetenschappelijke samenwerking wordt niet door dit Aichi-target geadresseerd."

14.4 Tegen 2020 op een doeltreffende manier de visvangst reguleren en een einde maken aan overbevissing, aan illegale, niet-aangegeven en ongereguleerde visserij en aan destructieve visserijpraktijken, en op wetenschap gebaseerde beheerplannen implementeren, om de visvoorraden zo snel mogelijk te herstellen, op zijn minst op niveaus die een maximale duurzame opbrengst kunnen garanderen zoals bepaald door hun biologische kenmerken

Volgend uit het Gemeenschappelijk Visserijbeleid van de EU neemt het aantal visbestanden in de voor Nederland meest belangrijke zeeën (Noordzee en Atlantische Oceaan), die zich binnen veilige biologische grenzen bevinden sterk toe.

Via het Europese Visserijbeleid en het vaststellen van maximum sustainable yields wordt in EU verband invulling gegeven aan dit subdoel. Daarnaast worden in het kader van beheerplannen voor de mariene N2000 beperkingen opgelegd aan vistechnieken die te verstrend zijn voor de biodiversiteit.

Caribisch Nederland: zie ook subdoelstelling 14.2. Proces voor grondige revisering visserijregelgeving op basis van drie jaar visserijmonitoring gaat dit jaar van start, mede gericht op harmonisatie met de regio. Instelling van de nieuwe regelgeving wordt voorzien voor 2018.

Wat betreft visserijmaatregelen ligt de exclusieve competentie bij de EU en heeft de Europese Commissie initiatiefrecht. Het Gemeenschappelijk Visserij Beleid (GVB) moet ertoe bijdragen dat het mariene milieu wordt beschermd, dat alle commercieel

geëxploiteerde soorten duurzaam worden beheerd en dat uiterlijk in 2020 een goede milieutoestand wordt bereikt.

Het nationale beleid voor de kust- en schelpdiervisserij draagt bij aan de ontwikkeling van een op ecosystemen gebaseerd beheer. Dat moet op termijn leiden tot een stabiele en duurzame basis voor de visserij, die overeenkomt met economische, sociale en werkgelegenheidsdoelen, en die een bijdrage levert aan de voedselvoorziening.

Binnen OSPAR en het GVB worden de niveaus en doelen regelmatig beoordeeld en bijgesteld.

PBL 2016 p 59: "Rond overbevissing bepaalt het Gemeenschappelijk EU-Visserijbeleid dat tussen 2015 en 2020 vangstbepalingen moeten worden ingesteld die duurzaam zijn en zorgen voor het behoud van de bestanden op de lange termijn (EU 2013a). Doelstelling van het Gemeenschappelijk EU-Visserijbeleid is het stoppen van bijvangst en verspilling en het garanderen van maximale duurzame opbrengsten, waar mogelijk al in 2015, maar uiterlijk in 2020 voor alle bestanden. Op EU-schaal bestaan op basis van nationale jaarlijkse quota vangstbepalingen voor de meeste commerciële visbestanden. Overbevissing wordt geadresseerd door target 4 van de EU-biodiversiteitsstrategie en Aichi-target 6 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1)."

14.5 Tegen 2020 minstens 10% van de kust- en zeegebieden behouden, in overeenstemming met het nationale en internationale recht en gebaseerd op de beste beschikbare wetenschappelijke informatie

Dit doel is afgeleid van CBD, Achitarget 11. Nationaal is dit doel bereikt (5th national report CBD, p. 88, www.cbd.int/doc/world/nl/nl-nr-05-en.pdf).

Caribisch Nederland: Yarari reservaat voor haaien en zeezoogdieren ingesteld in alle wateren van Bonaire en Saba. Kustwateren van Bonaire, Saba en St. Eustatius beschermd als mariene parken. Samen met beschermd gebied Sababank is totaal 11% van alle wateren van Caribisch Nederland beschermd.

In OSPAR-verband is in 2003 een aanbeveling aanvaard om te komen tot een (ecologisch coherent) netwerk van mariene beschermde gebieden 31. Met die aanvaarding nemen de verdragspartijen zich voor om hun aangewezen mariene beschermde gebieden bij OSPAR aan te melden en voor die gebieden beheerplannen op te stellen. Gebieden die vóór 2010 zijn aangemeld, moeten uiterlijk in 2016 volgens het desbetreffende beheerplan goed worden beheerd. Nederland heeft tot nu toe vijf mariene beschermde gebieden (aangewezen onder de Vogel- en Habitatrichtlijn) bij OSPAR aangemeld. Dit is circa 14% van het Nederlandse deel van de Noordzee. Het gaat om de Natura 2000-gebieden Noordzeekustzone, Voordelta, Vlake van de Raan, Doggersbank en Klaverbank.

Nederland voldoet aan de doelstelling van 10% voor natuur behouden van kust- en zeegebied.

PBL 2016 p 59: "Rond de bescherming van zee- en kustecosystemen heeft Nederland zich gecommitteerd aan de EU-vogel- en habitatrichtlijnen (EU 1992, 2009d), die EU-lidstaten verplicht tot het instellen van het Natura 2000-netwerk van beschermde gebieden, en target 1 van de EU-biodiversiteitsstrategie (zie target 14.1). Op internationaal niveau heeft Nederland zich verder gecommitteerd aan de Ramsar Convention en het bijbehorende Strategic Plan for 2009-2015 met vijf doelen voor de bescherming en het juiste gebruik van wetlands (UNESCO 1971, 2008). Alle Ramsar-gebieden zijn ondertussen onderdeel van het Nederlandse Natura 2000-netwerk en daarmee in lijn met de EU-vogel- en habitatrichtlijnen. Ook is Nederland internationaal gecommitteerd aan

Aichi-target 11 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 over de bescherming van zee-en kustecosystemen (zie target 14.1)."

14.6 Tegen 2020 bepaalde vormen van visserijsubsidies afschaffen die bijdragen tot overcapaciteit en overbevissing, komaf maken met subsidies die bijdragen tot illegale, niet-aangegeven en ongereguleerde visserij en geen nieuwe vergelijkbare subsidies invoeren, erkennen dat een passende en doeltreffende speciale en gedifferentieerde behandeling van de ontwikkelingslanden en van de minst ontwikkelde landen integraal deel zou moeten uitmaken van de onderhandelingen inzake visserijsubsidies van de Wereldhandelsorganisatie¹

Volgend uit het Gemeenschappelijk Visserijbeleid van de EU kent Nederland geen subsidies die IUU-visserij en overcapaciteit zouden kunnen bevorderen. Integendeel, visserijsubsidies in Nederland zijn enkel gericht op innovatieve activiteiten die uitdrukkelijk IUU-visserij en/of overcapaciteit uitsluiten.

PBL 2016 p 59: "Het uitfasen van voor biodiversiteit schadelijk subsidies wordt geadresseerd door de EU-biodiversiteitsstrategie en Aichi-target 3 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1)."

14.7 Tegen 2030 de economische voordelen vergroten voor kleine eilandstaten en voor de minst ontwikkelde landen van het duurzaam gebruik van mariene rijkdommen, ook via het duurzaam beheer van visserij, aquacultuur en toerisme

P.M.

14.a De wetenschappelijke kennis vergroten, onderzoekscapaciteit ontwikkelen en mariene technologie overdragen, waarbij rekening wordt gehouden met de criteria en richtlijnen van de Intergouvernementele Oceanografische Commissie inzake de overdracht van mariene technologie, om de gezondheid van de oceaan te verbeteren en de bijdrage te verruimen van de mariene biodiversiteit tot de ontwikkeling van ontwikkelingslanden, in het bijzonder kleine eilandstaten en de minst ontwikkelde landen

Het aandeel visserij en maritiem onderzoeksbudget in relatie tot het totaal onderzoeksbudget in Nederland neemt eerder toe dan af. Dit is mede het gevolg van het stimuleren van innovatieve ontwikkelingen die duurzame visserij bevorderen, en deelname aan met de EC gecombineerde gezamenlijke onderzoeks- en monitoringsactiviteiten.

14.b Toegang verschaffen aan kleinschalige ambachtelijke vissers tot mariene hulpbronnen en markten

Er lopen verschillende experimenten/pilots om deze vorm van visserij verder te stimuleren: o.a. de pilot geïntegreerde visserij en de pilot m.b.t. het commercieel rapen van Japanse oesters in de Waddenzee. Op basis van de uitkomsten van deze pilots kan worden besloten deze pilots verder op te schalen. Vanuit het Europese Fonds voor Maritieme Zaken en Visserij kunnen subsidies worden verstrekt om ook de toegang tot de markt verder te versterken.

Caribisch Nederland: ondersteuning eilandelijke visserij coöperatie op Bonaire, en faciliteren van de pelagische visserij middels vaste, duurzaam gereguleerde, "Fish Aggregation Devices" (FAD's) bij St. Eustatius en Bonaire.

14.c Het behoud en het duurzaam gebruik van oceanen en hulpbronnen versterken door het implementeren van internationaal recht zoals dat wordt weerspiegeld in het VN-Zeerechtoverdrag, dat een wettelijk kader voorziet voor het behoud en het duurzaam gebruik van oceanen en hun hulpbronnen, zoals ook wordt vermeld in paragraaf 158 van "De toekomst die wij willen"

P.M.

Doelstelling 15. Bescherm, herstel en bevorder het duurzaam gebruik van ecosystemen, beheer bossen duurzaam, bestrijd woestijnvorming en landdegradatie en draai het terug en roep het verlies aan biodiversiteit een halt toe

15.1 Tegen 2020 het behoud, herstel en het duurzaam gebruik van terrestrische en inlandse zoetwaterecosystemen en hun diensten waarborgen, in het bijzonder bossen, moeraslanden, bergen en droge gebieden, in lijn met de verplichtingen van de internationale overeenkomsten

In de Nederlandse situatie zijn bossen niet maatgevend voor beschermen, herstellen en bevorderen van duurzaam gebruik van Nederlandse ecosystemen dus deze indicator is niet van toepassing.

Indicator 15.1.2: Nederlandse instrumenten zijn NNN en N2000.

Dynamische bodem-, energie- en watersystemen

Er liggen maatschappelijke opgaven met betrekking tot het omgaan met de effecten van klimaatverandering, en de gevolgen van grondstoffen en energieschaarste. Door een effectief gebruik van het bodem- en watersysteem kan aan de oplossing van deze opgaven een bijdrage worden geleverd. Vanwege veranderende maatschappelijke vragen, zowel temporeel als ruimtelijk, moet het systeem zodanig beheerd worden, dat het dynamisch en flexibel kan worden ingezet en een maximale functiecombinatie binnen het systeem mogelijk is.

Inzet van het systeem betekent een toename van activiteiten binnen het systeem en ingrepen in natuurlijke processen. Verschillende soorten van gebruik stellen verschillende eisen aan de kwaliteit van het bodem- en watersysteem. Verschillende soorten van gebruik kunnen elkaar beïnvloeden via de gekoppelde processen. Beter begrip van het complex van fysische, chemische, biologische kenmerken en processen dat kwaliteit bepaalt, is van belang voor duurzaam gebruik van bodem en ondergrond. Het concept ecosysteemdiensten biedt een duidelijk kader waarbinnen de kwaliteit kan worden gedefinieerd en geoperationaliseerd.

Kennis- en Innovatieprogramma Bodem en ondergrond (KIBO, 2016 -2020)

Met het KIBO-programma wordt bij het benutten en beheren van bodem en ondergrond de bewustwording en het creëren van eigenaarschap bij de relevante stakeholders beoogd (1.), kennis en innovatie op het gebied van bodem en ondergrond vraaggestuurd ontwikkeld met oplossing van maatschappelijke water, energie, opslag en voedsel-issues (2.) en de positie van het Nederlandse bedrijfsleven en kennisinstellingen versterkt door het genereren van kennis (in Nederland en daarbuiten) (3.).

Met de integrale en ruimtelijke benadering van bodem en ondergrond en haar water- en bodemsysteem plaatst KIBO zich te midden van het NKWK en de kennisprogramma's gericht op de effecten van mijnbouw en duurzame energie (met name warmte en geothermie).

Het tripartite met overheden, bedrijfsleven en kennisinstellingen opgezette concept werd in 2014 gepresenteerd. Er wordt gewerkt met businesscases die als voordeel hebben dat partijen altijd met de oplossing verder willen. En de overheid met een relatief laag budget haar kennisvragen beantwoord krijgt. Een risico is dat de beantwoording van kennisvragen ad hoc en te weinig in samenhang plaatsvindt (in de systematiek is deze optie ook opgenomen).

In 2015 werd met de Technologiestichting STW door de rijksoverheid een samenwerkingsovereenkomst over het Water Nexus programma voorbereid. Met deze samenwerking werd niet alleen betrokkenheid van de rijksoverheid maar ook van decentrale overheden beoogd.

In het eerste kwartaal van 2016 werd afgerond met het tekenen van deze samenwerkingsovereenkomst. Deze overeenkomst gaf voorwaarden voor de start van de organisatie van KIBO: een programmabureau en de invulling van governance door een stevige tripartiet samengestelde stuurgroep en een wetenschappelijke adviescommissie die met haar advisering de wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek zal borgen.

In 2016 worden volgende businesscases verder ontwikkeld tot onderzoekprogramma's en van verdere financiering voorzien. Voorzien wordt dat niet alle kennisvragen via het model van businesscases beantwoord kan worden.

Voldoende zoetwater is cruciaal voor de stabiliteit van dijken en stedelijke bebouwing en de drinkwater- en elektriciteitsvoorziening. Waterafhankelijke sectoren, zoals landbouw, scheepvaart en veel industrieën, zijn voor hun productie afhankelijk van zoetwater. Deze sectoren vertegenwoordigen een waarde van ruim € 193 miljard (directe productie) en hebben een aandeel van ongeveer 16% in de nationale economie. Ook waterrijke natuur, het leefmilieu in de stad en de volksgezondheid zijn afhankelijk van voldoende zoetwater. Het aanbod van zoetwater is echter niet altijd toereikend voor de vraag. De deltasenario's laten zien dat in de toekomst vaker watertekorten kunnen optreden door klimaatverandering, verzilting en sociaaleconomische ontwikkelingen. Met de deltabeslissing Zoetwater is de basis gelegd om de zoetwateropgave gezamenlijk op te pakken. Kern daarvan is de inzicht geven in de waterbeschikbaarheid (voorheen 'voorzieningenniveaus') dat de risico's op zoetwatertekorten transparant maakt. Ook vinden stapsgewijze investeringen plaats om de aanvoer van zoetwater robuuster te maken en het gebruik zuiniger. De deltabeslissing Zoetwater geeft de kaders voor een nieuwe aanpak voor het voorkomen van watertekorten.

Watertekorten voorkomen lukt alleen als alle overheden en gebruikers van zoetwater zich samen inspannen. Rijkswaterstaat en de waterschappen kunnen de aanvoerroutes van zoetwater verbeteren en voorraden opbouwen. Grote watergebruikers, zoals bedrijven die veel water gebruiken, land- en tuinbouwers en natuurbeheerders, kunnen zich richten op waterbesparing. Alleen als al deze partijen zich inspannen, blijft Nederland ook op lange termijn op een betaalbare manier over genoeg zoetwater beschikken.

Alle zoetwatermaatregelen die nodig zijn om watertekorten te voorkomen zijn gebundeld in het Deltaplan Zoetwater. Hierin staan ook afspraken over de financiële bijdragen van het rijk en de regio. Het Deltaplan Zoetwater bevat een concrete programmering van maatregelen voor de periode 2015-2021 en een vooruitblik naar de periode 2022-2028. Voor de programmering van zoetwatermaatregelen voor 2016 en verder zijn de afspraken over verantwoordelijkheden, kostenverdeling, financieel arrangement en planning via bestuursovereenkomsten per regio vastgelegd. Iedere zoetwaterregio volgt zijn eigen adaptatiepad, oftewel: doet stapsgewijs wat nodig is. De zoetwaterregio's zijn

IJsselmeergebied, Hoge Zandgronden Oost, Hoge Zandgronden Zuid, Rivierengebied, West-Nederland en de Zuidwestelijke Delta.

Waterbeschikbaarheid geeft inzicht in het risico op zoetwatertekorten in een gebied, zowel in normale als in droge situaties. De regionale afspraken maken duidelijk wat de verantwoordelijkheden en inspanningen van de overheid zijn en wat de verantwoordelijkheden en restrisico's zijn voor de gebruiker. Het gaat hierbij om oppervlakte- en grondwater en – indien van toepassing – om waterkwantiteit en waterkwaliteit. Hiermee krijgen de gebruikers inzicht in de kans op watertekorten. Gebruikers kunnen zich daarop voorbereiden, bijvoorbeeld door innovaties in het bedrijf in te voeren. Overheden en gebruikers doorlopen samen drie stappen om tot inzicht in de waterbeschikbaarheid te komen: 1) inzicht geven in de kans op watertekorten, nu en in de toekomst, 2) dialoog tussen overheden en gebruikers over deze informatie en 3) de inspanningen zo nodig optimaliseren en afspraken vastleggen. De ambitie is dat in 2021 voor alle gebieden inzicht in de waterbeschikbaarheid beschikbaar is.

Inzicht in de waterbeschikbaarheid wordt de komende jaren uitgewerkt. De uitwerking in de regio's gebeurt door de provincies, in samenwerking met de waterbeheerders en de gebruikers. De rijksoverheid staat aan de lat voor de uitwerking van de waterbeschikbaarheid van het hoofdwatersysteem. In 2015 en 2016 worden de eerste pilots uitgevoerd.

Kennis en strategie

Om in 2021 een gefundeerd besluit te kunnen nemen over het Deltaplan in de volgende fase wordt er geïnvesteerd in kennis. Er is een gezamenlijke kennisagenda Zoetwater opgesteld ten behoeve van maatregelen die nog in onderzoek zijn en voor de methodische vraagstukken. De resultaten van onderzoeken, de update van klimaatscenario's én inzichten uit de uitvoering van maatregelen krijgen een vertaling naar de zoetwaterstrategie en de adaptiepaden. In 2015 en 2016 heeft het Deltaprogramma de Kennisagenda Zoetwater geconcretiseerd. In de Kennisagenda is een eerste aanzet gegeven voor onderwerpen en kennisvragen die de komende jaren van belang zijn voor de uitvoering van de Deltabeslissing Zoetwater.

Nederland heeft in de afgelopen eeuwen een stevig fundament voor de zoetwatervoorziening opgebouwd. Ons land heeft grote zoetwatervoorraden in Haringvliet/Hollandsch Diep/Biesbosch en in het IJsselmeergebied. Met stuwen in de Nederrijn kunnen we sturen hoe het Rijnwater zich verdeelt over Waal, Nederrijn en Lek en IJssel, terwijl de stuwen in de Maas zorgen dat er voldoende water in de rivier staat. Dit fundament blijft de basis van onze zoetwatervoorziening. Op korte termijn blijft de waterbeschikbaarheid op orde met beperkte investeringen in de watersystemen en bij de watergebruikers. De overheden onderzoeken hiervoor onder andere de volgende maatregelen:

een grotere zoetwaterbuffer in het IJsselmeergebied voor het gebied boven de lijn Amsterdam-Amersfoort-Zwolle (besluit in 2017 verwacht);

uitbreiding van de bestaande noodvoorzieningen voor zoetwateraanvoer naar West-Nederland (de Kleinschalige Wateraanvoer), (realisatie uiterlijk in 2021);

de voorraad in het Brielse Meer stap voor stap robuuster maken voor Rijnmond-Drechtsteden en de Zuidwestelijke Delta (realisatie is voorzien in 2016 en 2017);

zorgen dat er meer zoetwater via de Noordervaart naar de Hoge Zandgronden kan stromen (planuitwerking wordt verwacht in 2016).

Hoeveel investeringen op langere termijn nodig zijn voor de zoetwatervoorziening, hangt ervan af hoe sterk en hoe snel het klimaat verandert. Daarom kiezen we voor een stapsgewijze aanpak.

PBL 2016 p 59: "Het Nederlandse Natuurpact (EZ 2013b) richt zich op het realiseren van het Natuurnetwerk Nederland (vergroten Natuurnetwerk met 80.000 hectare in de periode 2011- 2027). In Europees verband heeft Nederland zich gecommitteerd aan de Kaderrichtlijn Water (zie target 6.3), de Vogel- en Habitatrichtlijnen (zie target 14.5) en target 1 en 2 van de EU-biodiversiteitsstrategie (zie target 14.1). Op internationaal niveau heeft Nederland zich verder gecommitteerd aan de Ramsar Convention (zie target 14.5). Ook relateert dit SDG-target aan Aichi-target 11 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 dat onder andere over de bescherming van zoetwater-ecosystemen gaat (zie target 14.1)."

15.2 Tegen 2020 de implementatie bevorderen van het duurzaam beheer van alle soorten bossen, de ontbossing een halt toeroepen, verloederde bossen herstellen en op duurzame manier bebossing en herbebossing mondiaal opvoeren

Duurzaam beheer van bossen vindt in Nederland vooral plaats via het natuurbeleid (NNN en N2000). Het bosareaal in Nederland is decennialang toegenomen en momenteel stabiel. Nederland onderzoekt welke actie nodig is om bij toenemend gebruik van bossen voor de groene economie ook in de toekomst duurzaamheid te garanderen.

Caribisch Nederland: ondersteuning van Saba en Bonaire bij herbebossingsprojecten. Ondersteuning eilanden bij het uit de natuur verwijderen/onder controle brengen van invasieve grazers (geiten, varkens, koeien).

Het inkoopbeleid voor duurzaam hout is één van de instrumenten in het streven van het Kabinet om ontbossing tegen te gaan en duurzaam beheer van bossen wereldwijd te bevorderen. Sinds 2010 streeft de rijksoverheid ernaar voor haar eigen consumptie alleen nog hout in te kopen dat aan vastgestelde duurzaamheidscriteria voldoet. Middels de Green Deal "Bevorderen Duurzaam Bosbeheer" is gestimuleerd duurzaam hout de norm wordt op de Nederlandse markt. Deze Green Deal is nu afgelopen en verkend wordt of een vervolg daarop wenselijk en mogelijk is. Een vervolg zou zich richten op tropisch hout in de Nederlandse markt, omdat dat achter loopt t.o.v. andere houtsoorten.

PBL 2016 p 59: "Duurzaam beheer van bossen wordt geadresseerd door target 1 en 2 van de EU-biodiversiteitsstrategie en Aichi-target 5 en 7 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1)."

15.3 Tegen 2030 de woestijnvorming tegengaan, aangetast land en gedegradeerde bodem herstellen, ook land dat wordt aangetast door woestijnvorming, droogte en overstromingen, en streven naar een wereld die qua landdegradatie neutraal is

Nederland heeft zich in EU verband beijverd om SDG 15.3 als een leidend principe voor de implementatie van de UNCCD aangenomen te krijgen. Dit is gerealiseerd tijdens UNCCD CoP12 in oktober 2015.

Nederland ondersteunt de ontwikkeling en de uitgave van een Global Land Outlook door de UNCCD, middels het ter beschikking stellen van onderzoekscapaciteit van het PBL. De GLO zal op geïntegreerde wijze in kaart brengen wat wereldwijd de omvang is van landdegradatie als bedreiging en wat de potentie is van landrestauratie als deeloplossing voor het complexe voedsel-, water-, energie-, biodiversiteit- en klimaat vraagstuk.

Caribisch Nederland: ondersteuning van Bonaire bij restauratie van aangetaste/gedegradeerde landafgravingen en wateropvangsystemen.

PBL 2016 p 59: "Het Programma Aanpak Stikstof 2015-2021 richt zich specifiek op de vermindering van stikstofuitstoot met 10 kiloton per jaar om de gerelateerde natuurschade te voorkomen (EZ en IenM 2015). In Europees verband heeft Nederland

zich gecommitteerd aan de NEC-richtlijn, onder andere gericht op het verminderen van nadelige effecten van luchtverontreiniging op natuur en vegetatie (zie target 3.9) en EU-biodiversiteitsstrategie target 2 en 3 (zie target 14.1). Internationaal heeft Nederland zich ook gecommitteerd aan de United Nations Convention to Combat Desertification (UN 1994) en gaat Aichi-target 15 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 hier specifiek over (zie target 14.1)."

15.4 Tegen 2030 het behoud garanderen van de ecosystemen in de bergen, met inbegrip van hun biodiversiteit, om hun vermogen te versterken voordelen te genereren die essentieel zijn voor duurzame ontwikkeling

Dit speelt niet in Nederland.

15.5 Dringende en doortastende actie ondernemen om de aftakeling in te perken van natuurlijke leefgebieden, het verlies van biodiversiteit een halt toe te roepen en, tegen 2020, de met uitsterven bedreigde soorten te beschermen en hun uitsterven te voorkomen

Hier wordt aan gewerkt (ontwikkeling Natuur Netwerk Nederland) en er is een actief soortenbeleid, maar het is onzeker of dit doel wordt gehaald. Wel kan in algemene zin worden gesteld dat de afname van de biodiversiteit lijkt te zijn gestopt.

PBL 2016 p 60: "De Programmatische Aanpak Stikstof 2015-2021 richt zich specifiek op stikstofuitstoot-gerelateerde natuurschade (zie target 15.3). In Europees verband heeft Nederland zich omtrent het tegengaan van biodiversiteitsverlies gecommitteerd aan de NEC-richtlijn (zie target 3.9), de Vogel- en Habitatrichtlijnen (zie target 14.5) en de EU-biodiversiteitsstrategie targets 1, 2 en 6 (zie target 14.1). Internationaal wordt het tegengaan van biodiversiteitsverlies met name geadresseerd door Aichi-targets 5 en 12 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1)."

15.6 Bevorderen van het eerlijk en billijk verdelen van de voordelen die voortvloeien uit het gebruik van genetische hulpbronnen en bevorderen van gepaste toegang tot dergelijke hulpbronnen, zoals internationaal overeengekomen

PBL 2016 p 60: "Dit target overlapt met target 2.5 over genetische diversiteit van zaden, cultuurgewassen en landbouwhuisdieren. Voor bestaande doelstellingen zie dus target 2.5."

15.7 Dringend actie ondernemen om een einde te maken aan stroperij en de handel in beschermde planten- en diersoorten en zowel de vraag naar als het aanbod van illegale producten afkomstig van deze planten- en diersoorten aan te pakken

Bestrijding stroperij en illegale handel in beschermde planten- en diersoorten en producten daarvan is één van de prioriteiten van het (internationale) natuurbeleid. Vanuit de rijksoverheid worden hiervoor 6 specifieke projecten gefinancierd in alle onderdelen van de keten. Verder is door de rijksoverheid een internationale conferentie georganiseerd op dit terrein: 'Save Wildlife: Act Now or Game Over' (1 – 3 maart 2016 in Den Haag). Daar zijn 14 Wildlife Deals gesloten tussen overheids- en maatschappelijke organisaties, die gericht zijn op het tegengaan van wildlife crime. Nederland steunt 2 Wildlife Deals: Herintroductie van de neushoorn in Rwanda en een project op het gebied van toerisme en beschermde gebieden.

Caribisch Nederland: CITES regelgeving volledig geïmplementeerd.

PBL 2016 p 60: "Internationale afspraken over stroperij en illegale handel in beschermde diersoorten zijn gemaakt binnen de Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES; UNEP 1973). Aichi-targets 12 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 gaat over het tegengaan van het uitsterven van bedreigde diersoorten in de brede zin (zie target 14.1)."

15.8 Tegen 2020 maatregelen invoeren om de invoering van invasieve uitheemse soorten in land- en waterecosystemen te beperken en hun impact op aanzienlijke wijze te beperken, en de prioritaire soorten controleren of uitroeien

Nederland gaat dit doel halen. In 2015 is de Europese verordening invasieve uitheemse soorten (1143/2014) van kracht geworden. Centraal in deze verordening staat een nog te publiceren Unielijst van zorgwekkende invasieve uitheemse soorten, waarvoor strenge regels gaan gelden waaronder een verbod op bezit, invoer, handel en kweek. Aanwezige soorten van de Unielijst moeten worden geëlimineerd, en indien dat niet mogelijk is, beheerd. Daarnaast zal Nederland maatregelen uitvoeren in het kader van het Ballastwaterverdrag zodra dat van kracht wordt, en worden maatregelen genomen tegen enkele invasieve uitheemse soorten van nationaal belang (onder meer in het licht van de Kaderrichtlijn Marien, beheer van Nederlandse waterwegen, ten behoeve van voorkomen van schade aan biodiversiteit en menselijke gezondheid).

Caribisch Nederland: Er is een Strategisch plan ontwikkeld tegen invasieve soorten.

PBL 2016 p 60: "Nederland is gecommiteerd aan de EU-Verordening Invasieve Uitheemse Soorten om de snel toenemende dreiging van invasieve soorten te voorkomen en beheersen (EU 2014b). Voor Nederland is niet formeel vastgelegd welke plant- en diersoorten als exoot worden aangemerkt. Daarnaast zijn ook doelstellingen rond invasieve uitheemse diersoorten opgenomen onder target 5 van de EU-biodiversiteitsstrategie en Aichi-target 9 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1) en in de International Plant Protection Convention (FAO 1997). Deze laatste heeft tot doel het risico van verspreiding tegen te gaan van plantenziekten, plagen en onkruiden die planten bedreigen door de internationale handel, terwijl tegelijkertijd de handel zo min mogelijk belemmerd wordt."

15.9 Tegen 2020 ecosysteem- en biodiversiteitswaarden integreren in nationale en plaatselijke planning, ontwikkelingsprocessen, strategieën en plannen inzake armoedebestrijding

Het streven om ecosysteem- biodiversiteitswaarden - de waarde van het natuurlijk kapitaal - in besluitvorming te integreren (zowel bij overheden als bedrijven) is in 2013 opgeschreven in de Uitvoeringsagenda Natuurlijk Kapitaal). Deze agenda beoogt o.a. om biodiversiteit en natuurlijk kapitaal als integraal onderdeel te zien van andere beleidsopgaven en de bredere duurzaamheidsagenda. Daarmee sluit de Uitvoeringsagenda aan op (citaat) "het streven naar een circulaire economie en beleidsbrieven daarover zoals 'Groene Groei, voor een sterke, duurzame economie' (TK 33043, nr. 14) en de in die brief genoemde domeinen 'Van Afval naar Grondstof', 'Voedsel', 'Biobased Economy' en 'Energie en Klimaat'." Binnen het beleid voor circulaire economie benadrukt NL daarnaast de waarde die natuurlijk kapitaal op zijn beurt kan hebben voor duurzame, innovatieve en circulaire oplossingen, bijvoorbeeld in de vorm van *nature based solutions* waarmee materiaal en energiegebruik kan worden uitgespaard.

In de uitvoeringsagenda natuurlijk kapitaal is het algemene streven opgenomen dat in 2020 de Nederlandse ecosysteemdiensten in kaart zijn gebracht, ze een plek hebben in het economisch verkeer en onderdeel zijn van besluitvorming door overheid en bedrijfsleven. Daarvoor zijn inmiddels diverse acties in gang gezet die zich richten op zowel de fysieke

omvang en kwaliteit en van het natuurlijk kapitaal (biodiversiteit en ecosysteemdiensten) als op de economische waardering. Hieronder volgt een opsomming:

- De Atlas Natuurlijk Kapitaal (ANK): https://epublicatie.minienm.nl/atlas-natuurlijk-kapitaal#/slide_atlas-van-het-natuurlijk-kapitaal. De Atlas Natuurlijk Kapitaal biedt Informatie over de natuur en de diensten die het natuurlijk kapitaal biedt in de vorm van kaarten. De informatie is nodig om beter keuzes te kunnen maken en meer afgewogen en goed gefundeerd beslissingen te kunnen nemen over o.a. ruimtelijke planning, over milieugebruik, over bouwplannen. Met meer kennis over het natuurlijk kapitaal, is het mogelijk haar rendement te optimaliseren – broodnodig om de onbalans in het natuurlijk kapitaal te voorkomen. De ontwikkeling van de ANK heeft onder meer zijn aanleiding in de Europese Biodiversiteitsstrategie, waarin de lidstaten is gevraagd om (de waarde) van het natuurlijk kapitaal in kaart te brengen. Hiervoor wordt op EU-niveau samenwerkt in de MAES-werkgroep (Mapping and Assessment of Ecosystems and their Services)
- De rijksoverheid en CBS werken aan de nationale Natuurlijk Kapitaal Rekeningen (NKR). In aanvulling op de bekende nationale rekeningen (o.a. nationaal inkomen / BBP) kennen we reeds de nationale milieurekeningen. De NKR rekeningen (ecosystem accounts) vormen een uitbreiding op deze milieurekeningen. In 2015 zijn eerste (regionale) NKR-pilots succesvol afgerond. Binnenkort wordt gestart met opschaling voor heel Nederland. De NKR bevat fysieke en economische accounts. Fysieke gegevens worden grotendeels ontleend aan de ANK (Atlas Natuurlijk Kapitaal) maar binnen NKR ingepast volgens de internationale VN-methodiek SEEA-EEA (VN Systematiek voor Environmental Economic Accounting – Experimentele Ecosysteem Accounting). Deze aanpak sluit aan bij de methodiek die wordt gebruikt voor de nationale rekeningen.
- Ook op lokaal ruimtelijk niveau en bij keuzes bij gebiedsbeheer speelt de waarde en de potentiële baten van natuurlijk kapitaal een belangrijke rol. De rijksoverheid heeft daarvoor afgelopen jaren de ontwikkeling gesteund van een concreet instrument voor gebiedsbeheerders om zichtbaarheid en transparantie over duurzaam gebruik van biodiversiteit en natuurlijk kapitaal te vergroten. Deze benadering (VCA, Verified Conservation Areas) laat zien dat “biodiversiteit –positief” beheer en duurzaam gebruik van natuurlijk kapitaal goed kan samen gaan met economische activiteiten, mits daar een goed plan met concrete doelen aan ten grondslag ligt. Bedrijven, particulieren en andere gebiedsbeheerders daarover transparant zijn kunnen worden beloond met registratie in het internationale VCA-register (www.v-c-a.org). Achterliggend gedachte is dat transparantie niet alleen leidt tot integratie van ecosysteemwaarden in gebiedsbeheer, maar ook meerwaarde biedt voor o.a. beschikbaarheid van financiering, maatschappelijk profiel, of draagvlak onder *stakeholders*.
- In het plan van aanpak MVI 2015 – 2010 (Maatschappelijk Verantwoord Inkopen) is het beschermen en duurzaam benutten van natuurlijk kapitaal als een van de doelen geformuleerd. In concrete pilots zal verder worden uitgewerkt hoe dit in aanbestedingen en in gunningscriteria kan worden toegepast (In voorbereiding: Green Deal Maatschappelijk Verantwoord Inkopen en Externe Kosten).
- Tenslotte werkt de overheid mee aan de ontwikkeling van tools en instrumenten gericht op transparantie en accountability die bedrijven kunnen helpen om de waarde van natuurlijk kapitaal zichtbaar te maken en in hun strategische en bedrijfseconomische afwegingen te betrekken. Dit zijn o.a. het Natural Capital Protocol, waarin Natural Capital Accounting op bedrijfs- of ketenniveau kan worden toegepast om impacts en afhankelijkheden in beeld te brengen zodat in bedrijfsvoering en bij de inrichting van productieprocessen (incl. ketenbeheer)

daarmee beter rekening kan worden gehouden. Ook biedt het transparantie voor potentiële investeerders t.b.v. risicoprofielen.

Programma gecoördineerd door IUCN, gecombineerd met bestrijding wildlife crime. Dit target 2 van CBD, nationaal gaat het hier om implementatie F&F wet, Natuurbeschermingswet en SVIR (zie p. 88 5th CBD rapport)

Caribisch Nederland: Waarde van natuur op elk van de eilanden in economische termen uitgedrukt en in kaart gebracht ter ondersteuning van de eilanden in hun planvorming.

PBL 2016 p 60: "In de Uitvoeringsagenda Natuurlijk Kapitaal, die erop doelt uiterlijk 2020 veerkrachtige ecosystemen en ecosysteemdiensten te hebben, staat de waarde van ecosysteem- en biodiversiteitswaarden centraal (zie target 14.1). Tot actiepunten horen onder ander: dat de economische waarde van ecosysteemdiensten inzichtelijk gemaakt wordt tot 2020, dat natuurlijk kapitaal en economie in de statistieken komt, dat het Nederlandse bedrijfsleven het natuurlijk kapitaal op waarde schat. Daarnaast wordt het integreren van ecosysteem- en biodiversiteitwaarden in beleid geadresseerd in target 6 van de EU-biodiversiteitsstrategie en Aichi-target 2 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie target 14.1)."

15.a Financiële hulpbronnen mobiliseren en aanzienlijk verhogen vanuit allerlei bronnen om de biodiversiteit en de ecosystemen te vrijwaren en op duurzame wijze te gebruiken

Dit is afgeleid van CBD Aichi target 20: nationaal en internationaal beleid.

Internationaal: mondiaal verdubbelen van middel 'uit alle bronnen' van rijke aan arme landen. Nederlandse Official Development Assistance (ODA) middelen nemen juist af, maar gezien de verhoging van bijdragen van andere Lidstaten is er netto een toename vanuit EU. EU wil inzetten op innovatieve financiering (alle bronnen o.a. privaat) en hier ook indicator voor ontwikkelen (natural capital accounting?) en meer koppelen aan vraag zodat de druk op aanbod/ODA naar beneden gaat.

Nationaal: zie de begroting van het ministerie van Economische Zaken en provincies.

15.b Aanzienlijke middelen mobiliseren vanuit allerlei bronnen en op alle niveaus om duurzaam bosbeheer te financieren en gepaste stimuli te verschaffen aan ontwikkelingslanden om een dergelijk beheer te organiseren, ook voor behoud en herbebossing

Dit gaat over internationaal beleid: o.a. Official Development Assistance (ODA).

15.c De wereldwijde inspanningen ter bestrijding van stroperij en illegale handel in beschermde diersoorten opvoeren, ook door verhoging van de capaciteit van plaatselijke gemeenschappen in hun streven naar kansen inzake een duurzaam bestaan

Zie ook subdoelstelling 15.7. Komt aan de orde in Wildlife Deals en projecten op het gebied van bestrijding wildlife crime.

Doelstelling 16. Bevorder vreedzame en inclusieve samenlevingen met het oog op duurzame ontwikkeling, verzeker toegang tot justitie voor iedereen en creëer op alle niveaus doeltreffende, verantwoordelijke en open instellingen

16.1 Alle vormen van geweld en de daaraan gekoppelde sterftcijfers wereldwijd aanzienlijk terugschroeven

Samen met de regioburgemeesters en het college van procureurs-generaal is een Veiligheidsagenda opgesteld voor de periode 2015-2018. De volgende gemeenschappelijke agenda zal zien op 2019-2023 en zo verder richting 2030. Een voorloper van de huidige Veiligheidsagenda is de nota 'Landelijke prioriteiten politie 2011-2014'.

De Veiligheidsagenda heeft als doel de integrale samenwerking bij de aanpak van criminaliteit en onveiligheid verder te ontwikkelen. Er staan behalve gemeenschappelijke en politiedoelstellingen (deels cijfermatig) ook een reeks aan ondersteunende en randvoorwaardelijke maatregelen in opgenomen om deze doelstellingen te bereiken. De voortgang wordt tweemaal per jaar gemonitord (in het voorjaar en najaar) en vervolgens in het Landelijk Overleg Veiligheid en Politie door genoemde partijen besproken.

Twee (van de zes) van de in de Veiligheidsagenda opgenomen prioriteiten hebben een evidente relatie met het terugdringen van geweld. Dit is de aanpak van ondermijnende criminaliteit en de aanpak van high impact crimes (straatroof, woninginbraak, overvallen) en geweldsdelicten (specifiek benoemd zijn huiselijk en seksueel geweld, uitgaansgeweld en homofob geweld). Per prioriteit in de Veiligheidsagenda is een probleemanalyse opgenomen, de focus in de aanpak beschreven, doelen en indicatoren benoemd en zijn randvoorwaardelijke bijdrages van partners geformuleerd.

Het eerste monitoringsmoment van oktober 2015 leverde een positief beeld op van de voortgang, ook ten aanzien van de aanpak van ondermijnende criminaliteit: het aantal aan te pakken criminele samenwerkingsverbanden wordt in 2015 ruimschoots gerealiseerd. Ook op het gebied van HIC worden de cijfermatige doelstellingen behaald. Dit stemt gunstig voor de verdere (na 2018 nader te formuleren) doelen richting 2030.

Onderstaand staan de bestaande beleidsinitiatieven op de aanpak van georganiseerde criminaliteit en HIC (met name gewelds gerelateerd) opgenomen.

A. Ondermijnende criminaliteit

Gemeenschappelijke doelstelling

- Op zowel landelijk als regionaal niveau verder investeren in de integrale aanpak van ondermijning.
- Met deze integrale aanpak meer criminele samenwerkingsverbanden bestrijden door middel van een subjectgerichte aanpak (integrale Top X) van sleutelfiguren/facilitators en verstoring van criminele bedrijfsprocessen.
- Meer barrières opwerpen ter voorkoming van ondermijning. Hiertoe wordt gebruik gemaakt van een breed palet van strafrechtelijke, bestuurlijke, fiscale en overige interventies. Integraal afpakken van crimineel/illegaal verkregen vermogen is daarbij standaard onderdeel van de integrale aanpak.

Gemeenschappelijke indicatoren. De voortgang van de integrale aanpak wordt zichtbaar door:

- Alle partners dragen bij aan de samenwerkingsstructuur van de integrale aanpak (integrale stuurploeg/-groep waarbij in beginsel alle casussen van ondermijning worden ingebracht, aanleveren informatie ten behoeve van ondermijningsbeelden, alle partners leveren input voor de bestuurlijke ondermijningsbeelden, Top X).
- De interventies in het kader van de geïntegreerde aanpak, waaronder de interventies ten aanzien van criminele samenwerkingsverbanden worden inzichtelijk: strafrechtelijk, bestuurlijk, fiscaal, alternatieve interventies en handhavingsacties. In de regionale stuurgroep worden good practices benoemd waarin wordt aangegeven hoe gezamenlijk met partners tot het effectief opwerpen van barrières is gekomen. Deze good practices worden landelijk verzameld en gedeeld.

Beleidsdoelstelling voor de politie. Intensivering bij de aanpak van criminele samenwerkingsverbanden:

- Ten minste 950 criminele samenwerkingsverbanden worden aangepakt door middel van strafrechtelijk onderzoek. De doelstelling van 950 betreft een minimumafspraken.
- OM en politie intensiveren de aanpak door een kwalitatieve versterking van de strafrechtelijke aanpak. Deze aanpak wordt meer gericht op kopstukken (de top van invloedrijke criminele subjecten) en sleutelfiguren uit het criminele proces (facilitators die een cruciale rol spelen in criminele processen) en de vermogensposities van criminele samenwerkingsverbanden worden verder teruggedrongen (inzet op ontnemingsmaatregelen). De effectiviteit van de bestrijding van ondermijning wordt verder vergroot door nauwere samenwerking met onder andere het lokaal bestuur en belastingdienst in het kader van de integrale aanpak.
- Intensivering van de deelname aan handhavingsacties in het kader van aanpak ondermijning: het aantal handhavingsacties waar de politie aan deelneemt zal stijgen, in afstemming met het lokaal gezag.

Bijdrage partners aan de integrale aanpak

Departement:

- Het departement faciliteert de samenwerking in het kader van de integrale aanpak (bijvoorbeeld versteviging van de verbinding tussen landelijke, regionale en lokale inspanningen).
- Het departement spant zich in voor het wegnemen van wettelijke barrières voor informatiedeling.
- Er wordt geïnvesteerd op de versterking van de verbinding op het internationale vlak.
- De verbinding en betrokkenheid van het bedrijfsleven wordt gestimuleerd bij de aanpak van ondermijning.

Regionaal:

- De regioburgemeesters stimuleren in hun regio de betrokkenheid van het lokaal bestuur.
- Alle partners leveren voldoende gekwalificeerde inzet voor de integrale aanpak, met oog voor de verbinding met partners buiten het regionale samenwerkingsverband.
- Er wordt gezamenlijk door OM, politie, gemeenten en Belastingdienst geïnvesteerd in versterking van de informatiepositie en het verbeteren van de analyses. Alle partijen leveren informatie voor een integraal ondermijningsbeeld op regionaal niveau.
- Opleiden van officieren, politie en gemeenteambtenaren gericht op versterking samenwerking en herkennen van ondermijningssignalen.

B. High impact crime

Gemeenschappelijk doel

- Regionaal zijn er per politie-eenheid - van onderop - door het gezag geformuleerde afspraken gemaakt op het gebied van maximaal te accepteren aantallen woninginbraken, straatroof en overvallen en minimaal te realiseren opsporingspercentages passend bij de lokale omstandigheden. Daarnaast staan enkele geweldsvormen zijn specifiek benoemd in de Veiligheidsagenda, hieronder nader omschreven.

Gewelddelicten

- De aanpak van geweld blijft de aandacht houden. De regierol ligt bij de gemeenten. Gemeenten bepalen samen met het Openbaar Ministerie en op advies van de politie aan de hand van de lokale omstandigheden aan welke vormen zij specifiek de prioriteit geven.

C. Huiselijk en seksueel geweld

Interventies richten zich bij voorkeur niet enkel op de dader, maar ook op het systeem waarbinnen het delict wordt gepleegd (gezin, partnerrelatie, afhankelijkheidsrelatie). Gelet op de systeemgerichtheid heeft het in beginsel de voorkeur om strafrechtelijke interventies te combineren met niet-strafrechtelijke (zorg, opvang en hulpverlening).

D. Uitgaansgeweld

Alcoholgebruik – ook in combinatie met drugs – is geïdentificeerd als belangrijke risicofactor voor geweld. Vooral in het uitgaansleven leidt dit middelengebruik tot openbare orde problemen en geweld. Er is een pakket aan maatregelen gericht op de registratie door de politie van alcohol en drugs bij geweldplegers en de inzet van justitiële sancties die op dit middelengebruik ingrijpen.

E. Homofoob geweld

Om het stijgend aantal incidenten tegen te gaan wordt de komende tijd ingezet op een versterking van de aanpak (bijvoorbeeld registratie, deskundigheidsbevordering).

Extra beleidsinitiatieven de komende jaren zijn uiteraard denkbaar. De maatschappij en de veiligheidsdiensten zijn altijd in beweging. Zo hebben wij recent kunnen constateren dat het geweld binnen de georganiseerde misdaad verhardt en lijkt toe te nemen. Dit is ook meer zichtbaar in de openbare ruimte, bijvoorbeeld bij de liquidatiereeks in en rondom Amsterdam. En is er sprake van bedreiging van bestuurders die zich in toenemende mate actief mengen in de aanpak van ondermijnende criminaliteit. Dit soort ontwikkeling krijgen zichtbaar hun vertaling in het gemeenschappelijke beleid.

16.2 Een einde maken aan het misbruik, de exploitatie, de handel en van alle vormen van geweld tegen en het martelen van kinderen

Mensenhandel:

De aanpak van mensenhandel is een prioriteit van dit kabinet. Binnen deze aanpak wordt specifiek aandacht besteed aan uitbuiting van minderjarigen. Zo is er een loverboyaanpak, gericht op (voornamelijk) minderjarige, binnenlandse slachtoffers van (seksuele) uitbuiting. De aanpak is gebaseerd op drie pijlers: preventie, bestrijding en bescherming van slachtoffers. Dit is in een brief aan de Kamer van 7 januari jl. uiteengezet. Binnen het rijksoverheid programma "Aanpak uitbuiting Roma-kinderen" wordt aandacht besteed aan betere signalering van criminele uitbuiting en gedwongen huwelijken bij kinderen met een Roma achtergrond en het bieden van een handelingsperspectief aan bestuurders en professionals.

Kindersekstoerisme en kinderporno

Ook de aanpak van kinderporno en kindersekstoerisme is een prioriteit van dit kabinet. Dit is ook een van de vijf landelijke prioriteiten van de nationale Veiligheidsagenda 2015-2018. In brieven van 21 maart 2016 en 1 juni 2015 is aan de Kamer gerapporteerd over voortgang van de aanpak. De aanpak van verspreiders en vervaardigers van kinderpornografie staat centraal en daarnaast richt de aanpak zich op het ontzetten van slachtoffers uit een acute misbruiksituatie. Ook is er de afgelopen jaren geïnvesteerd om voldoende deskundige capaciteit in de rechtshandhaving te realiseren. Ten slotte is er een specifiek plan van aanpak kindersekstoerisme van de rijksoverheid, de politie en het OM, bestaande uit drie pijlers: preventie, internationale samenwerking, opsporing en vervolging. Bij het plan van aanpak zijn diverse partijen betrokken, zoals ngo's en andere ministeries.

Kindermishandeling

Het kabinet heeft de ambitie om het aantal slachtoffers van kindermishandeling terug te dringen. De aanpak van kindermishandeling door de overheid is tweeledig. Enerzijds worden de gemeenten ondersteund om de aanpak lokaal en in de uitvoeringspraktijk vorm te geven, anderzijds worden generieke verbeteringen doorgevoerd op zeven speerpunten: het beter signaleren van kindermishandeling door huisartsen en door scholen en leerkrachten; verbeterde samenwerking door een multidisciplinaire aanpak in gemeenten; inzet van het huisverbod; inzet van forensisch medische expertise en het

verbeteren van opsporing en vervolging van kindermishandeling in het kader van het strafrecht.

16.3 De rechtsregels bevorderen op nationaal en internationaal niveau en gelijke toegang tot het rechtssysteem voor iedereen garanderen

Overall aandacht vragen voor het belang van de Rule of Law. Directie Rechtsbestel doet dat bijvoorbeeld in de Raad van Europa (m.n. CEPEJ) en de EU (o.a. het Europees Justitieel Scoreboard). Daar naast verlenen we regelmatig een bijdrage aan de ondersteuning van andere landen. Bijvoorbeeld op dit moment werken we mee aan de pilots van BZ over de Westelijke Balkan en het cluster Hongarije, Bulgarije, Roemenië en Moldavië. Eerder hebben we ook samengewerkt met Roemenië op het terrein van ADR.

16.4 Tegen 2030 ongewettigde financiële en wapenstromen aanzienlijk indijken, het herstel en de teruggave van gestolen goederen versterken en alle vormen van georganiseerde misdaad bestrijden

Het indijken van ongewettigde financiële stromen

Het ontnemen van crimineel vermogen heeft hoge prioriteit in het Nederlandse opsporingsbeleid. In strafzaken met het oogmerk van financieel gewin, zoals georganiseerde criminaliteit, witwassen, corruptie en fraude, wordt altijd onderzoek gedaan naar geldstromen met het oog op het ontnemen van het crimineel vermogen. De afgelopen jaren is door de Nederlandse regering geïnvesteerd in zowel het wettelijk instrumentarium als in de capaciteit en deskundigheid bij de partijen in de strafrechtketen. Het jaarlijks ontnomen crimineel vermogen is de afgelopen jaren fors gestegen van ruim € 44 miljoen in 2011 tot ruim € 147 miljoen in 2015. Recentelijk is een bedrag oplopend tot € 20 miljoen per jaar geïnvesteerd in de Fiscale Inlichtingen en Opsporingsdienst (FIOD) en het Openbaar Ministerie ter versterking van de aanpak van corruptie en witwassen en het afpakken van het daarmee vergaarde crimineel vermogen. Daarnaast werken de partijen in de strafrechtketen samen met partijen als de Belastingdienst, lokaal bestuur en uitkeringsinstanties teneinde het crimineel of onverklaarbaar vermogen af te pakken of terug te vorderen. Er is een samenwerkingsverband Informatiebox Crimineel en Onverklaarbaar Vermogen (iCOV) ingericht dat de data van samenwerkende partijen analyseert op ongebruikelijke geldstromen. Ook wordt er samengewerkt met de private sector, zoals banken, om deze aanpak te versterken.

Omdat het indijken van ongewettigde financiële stromen een internationale aanpak vereist zet Nederland zich in om in internationaal en Europees verband de samenwerking te versterken. Op operationeel niveau bijvoorbeeld door samen te werken in het CARIN netwerk en het EU ARO platform. In Europees verband zet Nederland zich in, daar waar mogelijk, voor harmonisatie van wetgeving en wederzijdse erkenning van confiscatiebeslissingen. Tijdens het Nederlands voorzitterschap heeft Nederland een conferentie georganiseerd met als doel het versterken van financieel rechercheren en zal er eind juni een conferentie plaatsvinden op het terrein van confiscatie met als doel het vergroten van de mogelijkheden tot samenwerking.

Wat betreft illegale wapenstromen zet Nederland in op strenge nationale (Wet wapens en munitie) en Europese (Vuurwapenrichtlijn) normen voor het legaal wapenbezit, waarmee ook beoogd wordt het illegale bezit tegen te gaan. Nederland is alert op nieuwe ontwikkelingen als internethandel en 3D printing.

De aanpak van illegaal wapenbezit en -handel krijgt nationaal en Europees meer aandacht en wordt op verschillende wijzen vorm gegeven: geïntensiverde opsporing, verbetering

informatie-uitwisseling met EU lidstaten, meer samenwerking met derde landen in de nabijheid van de EU.

16.5 Op duurzame wijze komaf maken met corruptie en omkoperij in al hun vormen

Naar verwachting haalt Nederland deze targets. In de kamerbrief van maart 2015 (kenmerk 620476) geeft het kabinet aan corruptie zoveel mogelijk te willen voorkomen en waar corruptie ondanks alle preventieve maatregelen toch nog heeft plaatsgevonden, zo effectief mogelijk met alle beschikbare middelen en instrumenten te zullen bestrijden. Dit vergt een brede en integrale benadering waarbij binnen de overheid nauw wordt samengewerkt, en waar mogelijk samen wordt opgetrokken met de private sector en het maatschappelijk middenveld. Het is ook deze integrale benadering – van preventie tot repressie – die in het EU anti-corruptierapport een voorbeeld voor andere lidstaten wordt genoemd.

Het verder versterken van de integrale aanpak van corruptie krijgt vorm langs vier hoofdlijnen:

1. Integriteitsbevordering en corruptiepreventie in de publieke en private sector
2. Detectie en melding van corruptiesignalen
3. Solide onderzoek, daadkrachtige handhaving en sanctionering van corruptie
4. Periodieke evaluatie van beleid en praktijk

16.6 Doeltreffende, verantwoordelijke en transparante instellingen ontwikkelen op alle niveaus

Naar verwachting haalt Nederland deze targets. Nederland zet op Europees verband in op vergroting transparantie van de Europese instellingen.

16.7 Ontvankelijke, inclusieve, participatieve en representatieve besluitvorming op alle niveaus garanderen

Naar verwachting haalt Nederland deze targets. Voor zover bekend worden op dit vlak geen nieuwe nationale beleidsinitiatieven verwacht. Op Europees vlak wordt ingezet op versterking van de democratische legitimiteit van EU-besluitvorming (b.v. grotere rol nationale parlementen).

Door middel van het opbouwen van de capaciteit van het maatschappelijk middenveld in een aantal lage-inkomenslanden wordt dit in staat gesteld bij te dragen aan het toenemen van inclusiviteit en accountability.

16.8 Verruimen en versterken van de participatie van de ontwikkelingslanden in de instellingen van mondiaal bestuur

Nederland participeert actief in de internationale instituties zoals de Verenigde Naties, de Raad van Europa en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa. De rijksoverheid is wat betreft deze drie organisatie betrokken op onderwerpen als mensenrechten, rule of law, hate crime en bijbehorende rapportageverplichtingen. In deze organisaties werkt Nederland ook samen met ontwikkelingslanden. In VN verband heeft Nederland recent samen met Rwanda en Australië een *Geneefse Group of Friends of RtoP* opgericht; een mooi voorbeeld van samenwerking tussen Nederland en (al dan niet in ontwikkeling zijnde) partnerlanden. De Raad van Europa heeft in de afgelopen jaren samengewerkt met aangrenzende staten in Afrika en Midden-Oosten, zoals Tunesië, Marokko en Jordanië, op gebied van *rule of law*. Ook werkt het Koninkrijk via de *Small*

Island Developing State (SIDS), waar de Arubaanse premier momenteel voorzitter van is, met (ontwikkelings)landen samen op gebied van corruptiebestrijding en mensenrechten. Binnen de OVSE werkt Nederland samen met verschillende ontwikkelingslanden via twee samenwerkingsverbanden voor Mediterrane en Aziatische landen, waaronder bijvoorbeeld Afghanistan en Tunesië, voornamelijk op het gebied van mensenhandel, migratie en veiligheid.

16.9 Tegen 2030 een wettelijke identiteit voorzien voor iedereen, met inbegrip van geboorteregistratie

P.M.

16.10 Publieke toegang tot informatie en beschermen van fundamentele vrijheden, volgens de nationale wetgeving en internationale overeenkomsten garanderen

Naar verwachting haalt Nederland deze targets. Onlangs heeft minister Plasterk een brief naar de Kamer gestuurd over de nationale open data agenda 2016. Nederland is momenteel de vijfde meest open overheid. Op dit moment worden bepaalde grondrechten herzien (briefgeheim en rechten op een eerlijk proces). Dit is een doorlopend proces. Er is geen grote grondwetherziening voorzien.

Nederland werkt aan de politieke ruimte voor het maatschappelijk middenveld, o.a. via de Community of Democracies.

De regering draagt behalve voor de ontwikkeling van mensenrechtelijke standaarden, ook zorg voor de naleving daarvan door haarzelf. In het kader van de beleidsontwikkeling en het ontwerpen van wetgeving is een Integraal Afwegingskader (IAK) opgesteld als leidraad voor beleidsinitiatieven en conceptwetgeving. Daarvan maakt onderdeel uit een *Checklist toetsing aan grondrechten*. Het accent daarbij ligt op de klassieke grondrechten, vanwege de bijzondere voorwaarden waaraan voldaan moet worden indien dergelijke rechten worden beperkt ter realisering van andere legitieme belangen. Ook de Aanwijzingen voor de regelgeving besteed aandacht aan het toetsen van conceptwetgeving aan het EVRM. Voorts is een *Privacy Impact Assessment* ontwikkeld en sinds 1 september 2013 ontsloten. Ter waarborging van de naleving van het EU-Grondrechtenhandvest is een Handreiking opgesteld over de toepassingsvoorwaarden ervan. Ter waarborging van de naleving van sociaaleconomische rechten in beleid en wetgeving wordt in 2016 een checklist ten aanzien van deze mensenrechten door-ontwikkeld.

BZK is verantwoordelijk voor de uitvoering van een constitutionele toets van conceptwetsvoorstellen, waartoe mede behoort de toets aan grondrechten en mensenrechten. Dit gebeurt steeds in samenwerking met de vakdepartementen. De rijksoverheid, welke een bijzondere verantwoordelijkheid heeft ten aanzien van de kwaliteit van wetgeving, toetst voorgenomen regelgeving van alle ministeries. Voordat een wetsvoorstel naar de Ministerraad gaat wordt onder andere getoetst of mensenrechtenaspecten voldoende aan de orde komen in de toelichting. Om ervoor zorg te dragen dat de grondrechten en mensenrechten de aandacht krijgen die zij verdienen, hebben zij ook een plaats in het onderwijsaanbod van de Academie voor Wetgeving en Overheidsjuristen.

Regering en parlement hebben als wetgever zorg gedragen voor de instelling van belangrijke nationale instituties die vanuit verschillende rollen en bevoegdheden de naleving van grondrechten en mensenrechten garanderen vanuit een extern perspectief.

Het rechtsprekende deel van de rechterlijke macht betreft een van de drie klassieke staatsmachten en ziet mede toe op de naleving van grondrechten en mensenrechten in concrete situaties.

Daarnaast zijn er *Hoge Colleges van Staat*, zoals de Raad van State als onafhankelijk adviseur over wetgeving en bestuur en de hoogste algemene bestuursrechter van Nederland (www.raadvanstate.nl), alsmede de Staten-Generaal als medewetgever en controleur van de regering (www.eerstekamer.nl en www.tweedekamer.nl) en de Nationale ombudsman. Deze laatste doet onderzoek en geeft oordelen over de al dan niet behoorlijkheid van gedragingen van bestuursorganen, waarbij ook wordt getoetst op de naleving van grondrechten en mensenrechten (www.nationaleombudsman.nl). De Kinderombudsman, sinds 2011 onderdeel van Bureau Nationale Ombudsman, controleert of de kinderrechten in Nederland worden nageleefd door de overheid en door private organisaties (www.kinderombudsman.nl).

Voorts zijn er diverse *adviescolleges*. Het College voor de Rechten van de Mens bevordert de naleving van mensenrechten in praktijk, beleid en wetgeving, en vergroot het bewustzijn van mensenrechten in Nederland. Daarnaast heeft het een oordelende functie op het terrein van de gelijke behandelingswetgeving die voorheen belegd was bij de Commissie gelijke behandeling, die is opgegaan in het College (www.mensenrechten.nl). De Kiesraad is een centraal stembureau, adviesorgaan én informatiecentrum op het gebied van kiesrecht en verkiezingen (www.kiesraad.nl). Het College bescherming persoonsgegevens ziet erop toe dat persoonsgegevens zorgvuldig worden gebruikt en beveiligd. Het houdt daartoe toezicht, adviseert en geeft voorlichting (www.cbpweb.nl). Voorts zijn voor het toezicht op de naleving van mensenrechten in de praktijk zeer relevant de vele *inspecties en toezichthouders*, zoals de inspecties V&J, SZW, Onderwijs, Gezondheidszorg, de RSJ, Onderzoeksraad voor de Veiligheid, Commissies van Toezicht van penitentiaire instellingen en politiecellen, politiekachtencommissies, etc.

Artikel 110 van de Grondwet bepaalt dat de overheid bij de uitvoering van haar taak openbaarheid betracht. De Wet openbaarheid van bestuur (Wob) geeft algemene regels voor de openbaarheid op verzoek en voor actieve openbaarheid. Het centrale doel van de Wob is het reguleren van de informatievoorziening ten behoeve van de bevordering van het democratisch proces en de controle op de legitimiteit van overheidshandelen. Op grond van deze wet kan iedereen een verzoek om informatie doen. De persoon van de verzoeker is voor de beoordeling van het verzoek niet relevant. Bij het verstrekken van informatie overeenkomstig deze wet gaat de overheid uit van het algemeen belang van openbaarheid van informatie. Uitgangspunt is dat overheidsinformatie openbaar is, tenzij andere in de wet omschreven zwaarder wegende belangen dat beletten.

Nederland heeft zich in 2011 aangesloten bij het Open Government Partnership (OGP), het samenwerkingsverband van landen uit de hele wereld gericht op het bevorderen van een open overheid. De transparante overheid, de faciliterende overheid en de toegankelijke overheid vormen de drie pijlers van de Nederlandse invulling van open overheid en zijn daarmee ook de kapstok voor de actieplannen die Nederland tweejaarlijks in het kader van het OGP opstelt. Het actieplan 2016-2017 zet in op het bevorderen van het actief beschikbaar stellen van overheidsinformatie en het stimuleren van een open houding en gedrag bij overheden.

De op 26 juni 2013 vastgestelde richtlijn 2013/37/EU van het Europees parlement en de Raad tot wijziging van Richtlijn 2003/98/EG inzake het hergebruik van overheidsinformatie is geïmplementeerd in de Wet hergebruik van overheidsinformatie. Op grond van deze wet moet een verzoek om hergebruik van openbare overheidsinformatie worden ingewilligd, behoudens in de wet opgeschreven uitzonderingen.

Overheden bezit voor hun publieke taak een grote hoeveelheid aan data. Open maken van deze data maakt overheidshandelen transparanter en bevordert daarmee de democratische legitimiteit. Ook creëert hergebruik van overheidsdata maatschappelijke of economische meerwaarde. Door meer inzicht in beschikbare data kunnen overheden kosten reduceren, slimmer werken en beleid effectiever maken. Nederland voert een open databeleid dat is

gericht op het actief ontsluiten van open data. Dat beleid is mede gebaseerd op de aanbevelingen van het OGP.

16.a Versterken van de relevante nationale instellingen, ook via internationale samenwerking, voor het opbouwen van capaciteit op alle niveaus, in het bijzonder in de ontwikkelingslanden, om geweld te voorkomen en terrorisme en misdaad te bestrijden

P.M.

16.b Bevorderen en afdwingen van niet-discriminerende wetten en beleidslijnen voor duurzame ontwikkeling

P.M.

Doelstelling 17. Versterk de implementatiemiddelen en revitaliseer het wereldwijd partnerschap voor duurzame ontwikkeling

17.1 Versterken van de binnenlandse middelenmobilisatie (DRM), ook via internationale steun aan ontwikkelingslanden, om de binnenlandse capaciteit te verbeteren voor het innen van belastingen en andere inkomsten

In kader mede door Nederland geïnitieerde Addis Tax Initiative (ATI) is afgesproken TA inzet te verdubbelen, uiterlijk in 2020. Nederland zal ook tenminste verdubbelen. Nederland heeft al bilateraal programma op DRM/taks en ondersteunt tevens meerdere multilaterale initiatieven (IMF, OESO, ATAF en mogelijk VN). Daarnaast veel aandacht voor coherentie (ook onderdeel ATI afspraken). Zo heeft Nederland opgegeven om belastingvrijstelling te vragen op goederen en diensten te leveren onder nieuwe ODA gefinancierde programma's vanaf januari 2016. En is Nederland bezig belastingverdragen met OS landen te herzien.

17.2 Ontwikkelde landen dienen ten volle hun verbintenissen aangaande officiële ontwikkelingshulp te implementeren, waaronder ook de verbintenis van vele ontwikkelde landen om 0,7% van het bruto nationaal inkomen te besteden aan officiële ontwikkelingshulp voor ontwikkelingslanden (ODA/GNI) en 0,15% tot 0,20% ontwikkelingshulp aan de minst ontwikkelde landen; ODA-donoren worden aangemoedigd om voor zichzelf een doelstelling te bepalen om minstens 0,2% van de ODA te besteden aan de minst ontwikkelde landen

Het huidige beleid van Nederland (regerakkoord) is niet gericht op het behalen van de norm van 0,7% BNI/ODA. Het ODA-budget is wel gekoppeld aan de ontwikkeling van het BNI. NL heeft binnen post-2015 proces de herbevestiging van de norm noch geblokkeerd, noch bepleit. Invulling doelstelling hierop is aan volgend kabinet. Nederland haalt de MOLs norm, steunt een tijdspad voor het behalen van de MOLs-norm. Op basis van eigen berekening wordt door NL meer dan 0,2% BNI in MOLs besteed. OESO DAC berekeningen zijn beperkter en komen veel lager uit, NL werkt met OESO DAC aan optimaliseren van die berekening.

17.3 Bijkomende financiële middelen voor ontwikkelingslanden mobiliseren vanuit verschillende bronnen

Zie ook subdoelstelling 10.b. Door het 'blenden' van publieke en private financiële stromen kan de risicorendementsverhouding worden aangepast waardoor investeringen in

ontwikkelingslanden door private partijen kunnen worden gedaan in plaats van volledig voor rekening van de publieke bronnen.

17.4 Ontwikkelingslanden bijstaan in hun streven naar schuldhoudbaarheid op lange termijn via gecoördineerde beleidslijnen waarbij aandacht wordt besteed aan het aanmoedigen van de schuldfinanciering, de schuldverlichting en de schuldherstructurering, indien van toepassing, en de externe schuld aanpakken van arme landen met een grote schuldenlast om hun schulden crisis in te perken

Nederland in de verantwoordelijke fora als het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Club van Parijs blijven benadrukken dat schuldhoudbaarheid een belangrijke voorwaarde is voor duurzame ontwikkeling. In het geval van schulden crises zal NL zich inzetten voor een ordelijke en snelle oplossing van schuldenproblemen in de daarvoor opgezette gremia. NL zal zich binnen internationale financiële instellingen en de OESO blijven inzetten voor naleving van de richtlijnen die voortvloeien uit het schuldhoudbaarheidsraamwerk van het IMF en de Wereldbank. Nederland is en blijft verder een van de belangrijkste internationale verstrekkers van technische assistentie op het gebied van schuldmanagement via de Debt Management Facility van Wereldbank/IMF en het Debt Management and Financial Analysis System (DMFAS) programma van UNCTAD.

17.5 Regelingen goedkeuren en uitvoeren die investeringen in de minst ontwikkelde landen moeten bevorderen

Zie ook target subdoelstelling 8.3. Nederland voert een zeer actief beleid gericht op het bevorderen van duurzame en inclusieve economische ontwikkeling in lage- en middeninkomens landen. In dat kader beschikt Nederland over een samenhangend pakket van programma's gericht op een beter ondernemingsklimaat en ondernemerschap. De begroting voorziet in een lichte toename van het beschikbare budget, zulks echter afhankelijk van de begrotingsaanpassingen die thans worden doorgevoerd en voorbereid.

Beoogde resultaten in het ondernemingsklimaat zijn het faciliteren van ondernemerschap en investeringen door middel van: effectieve wet- en regelgeving, inclusief op het gebied van belastingen; betere toegang voor burgers en MKB tot financiering; betere infrastructuur; handelsfacilitatie en verduurzaming van handel; en effectieve economische instituties. Op het gebied van ondernemerschap heeft Nederland regelingen ondersteund en geïnitieerd voor het MKB in ontwikkelingslanden, alsmede ter bevordering van handel met en investeringen in ontwikkelingslanden voor Nederlandse bedrijven, die met oplossingen komen voor ontwikkelingsuitdagingen (waaronder Dutch Good Growth Fund). Nederland ondersteund verder publiek-private partnerschappen. Samenwerking met en steun aan bedrijven geschiedt onder voorwaarden van ontwikkelingsrelevantie, additionaliteit en Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen.

In de programma's wordt waar relevant en mogelijk een focus gelegd op investeringen in fragiele staten.

17.6 Versterken van de Noord-Zuid-, de Zuid-Zuid- en de regionale en internationale trilaterale samenwerking inzake wetenschap, technologie en innovatie en vergemakkelijken van de toegang daartoe; en het delen van kennis uitbreiden volgens voorwaarden die wederzijds worden bepaald, ook via de verbeterde coördinatie tussen bestaande mechanismen, in het bijzonder op het niveau van de Verenigde Naties, en via een mondiaal mechanisme voor de facilitering van technologie

De rijksoverheid zet zich via de Kennisplatforms in op Noord-Zuid samenwerking in onderzoek en kennisdeling.

17.7 De ontwikkeling, overdracht, verspreiding en verdeling van ecologische technologieën aan ontwikkelingslanden volgens gunstige voorwaarden, ook inzake gunstige en preferentiële bepalingen, zoals wederzijds overeengekomen

P.M.

17.8 De technologiebank en het mechanisme voor het opbouwen van wetenschappelijke, technologische en innoverende capaciteit voor de minst ontwikkelde landen volledig operationeel maken tegen 2017 en het gebruik opdrijven van de technologie die dit mogelijk moet maken, in het bijzonder de informatie- en communicatietechnologie

P.M.

17.9 De internationale steun verhogen voor het implementeren van doeltreffende en doelgerichte capaciteitsopbouw in ontwikkelingslanden ter ondersteuning van nationale plannen die erop gericht zijn om alle Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen te implementeren, ook via de Noord-Zuid-, Zuid-Zuid- en trilaterale samenwerking

De activiteiten of inzet van expertise die vanuit de rijksoverheid kunnen bijdragen aan capaciteitsopbouw in derde landen, worden vaak ingebed in de structuur van projecten, programma's of civiele missies. Het doel van deze activiteiten is het versterken van de directe buitenlandse partnerdiensten van de Nederlandse Politie en Veiligheidsdiensten, het Openbaar Ministerie, de Rechterlijke Macht, het gevangeniswezen, het Ministerie van Veiligheid en Justitie, het Forensisch Instituut, Reclassering, de vreemdelingenketen, enz. Het betreft vooral activiteiten gericht op de 1) verbetering van kennis en vaardigheden (training), 2) versterking van overheidsinstellingen op het punt van organisatie, beleid en uitvoering en 3) samenwerking tussen justitiële ketenpartners. De deelnemende collega's van de rijksoverheid maken tijdens de looptijd van het project of de activiteit op een informele manier kennis met hun buitenlandse justitiecollega's. Het positieve neveneffect van deze activiteiten is dat er niet alleen wederzijds begrip ontstaat, maar ook dat de operationele samenwerking gemakkelijker verloopt.

De activiteiten van de rijksoverheid op het terrein van capaciteitsopbouw kenmerken zich door grote diversiteit, omdat ze dienen aan te sluiten bij de specifieke situatie in het ontvangende land. Voorbeelden van activiteiten zijn versterking van de rechtszekerheid door steun bij het opstellen van passende wet- en regelgeving of het bevorderen van samenwerking binnen de justitiële keten in landen die willen toetreden tot de EU (kandidaat-lidstaten en toekomstige kandidaat-lidstaten). Ook kan worden gedacht aan assistentie op het terrein van grensoverschrijdende criminaliteitsbestrijding, (politieke) corruptiebestrijding, cyber security, terrorismebestrijding, de aanpak van piraterij, bestrijding van illegale migratie en de opbouw van een migratiemanagementsysteem.

Gezien het groot belang van het maatschappelijk middenveld in ontwikkelingslanden en – programma's is capaciteitsopbouw van ngo's essentieel voor het behalen van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen.

17.10 Een universeel, op regels gebaseerd, open, niet-discriminerend en billijk multilateraal handelssysteem bevorderen onder de Wereldhandelsorganisatie, ook via het volbrengen van de onderhandelingen onder de Ontwikkelingsagenda van Doha van deze organisatie

Nederland is voorstander van een sterke WTO en spoedige afronding van DDA met resultaten voor minst ontwikkelde landen (landbouw, markttoegang). Verder ziet Nederland graag dat met de openstaande DDA-onderwerpen ook nieuwe onderwerpen worden geagendeerd, waarbij de focus zou moeten liggen op onderwerpen die belang hebben bij een sterk regelgevend kader en waar dat op dit moment ontbreekt (governance gap).

17.11 De export van ontwikkelingslanden aanzienlijk doen toenemen, in het bijzonder met de bedoeling om het aandeel van de minst ontwikkelde landen in de mondiale export tegen 2020 te verdubbelen

Nederland zet zich op verschillende manieren in om de export van ontwikkelingslanden te vergroten. In Europees verband zet Nederland zich in voor ontwikkelingsvriendelijke handelspolitieke instrumenten (als het APS en EBA) en het uitonderhandelen van ontwikkelingsvriendelijke handelsakkoorden (als de EPA's). Daarnaast heeft Nederland een uitgebreid bilateraal instrumentarium om de export te bevorderen. Hierbij kan men denken aan het Centrum voor de bevordering van import uit ontwikkelingslanden, het Dutch Good Growth Fund en het Private Sector instrumentarium.

17.12 Tijdig de implementatie realiseren van belasting- en quotavrije markttoegang op blijvende wijze voor alle minst ontwikkelde landen, in overeenstemming met de beslissingen van de Wereldhandelsorganisatie, ook door ervoor te zorgen dat de voorkeursregels die van oorsprong van toepassing zijn op import van de minst ontwikkelde landen, transparant en eenvoudig zijn, en bijdragen tot het vergemakkelijken van markttoegang

MOL's hebben onder het Europese gemeenschappelijke tariefstelsel al volledig tariefvrije en quotavrije export naar de EU. Ook is al een gunstig regime voor oorsprongsregels van toepassing voor MOL's met uitgebreide cumulatiemogelijkheden. Voorlichting over en verdere versimpeling van deze regels blijft is een prioriteit voor Nederland in Europees kader. Zo heeft Nederland recent nog een project bij de UNCTAD gefinancierd om ontwikkelingslanden beter te informeren over het nut en de noodzaak tot deze regels. Handelspolitiek blijft volledig een EU-competentie.

17.13 De globale macro-economische stabiliteit versterken, ook via beleidscoördinatie en beleidscoherentie

P.M.

17.14 Beleidscoherentie voor duurzame ontwikkeling versterken

De regering zet zich in voor een coherentieagenda met concrete doelen: handel, investeringen, vrijhandelsovereenkomsten, tegengaan van belastingontwijking,

kostenreductie van remittances, toegang tot betaalbare medicijnen, klimaatverandering, verduurzaming van ketens en voedselzekerheid. Deze doelen corresponderen met SDG doelen en targets.

Om deze doelen te bereiken wordt nauw samengewerkt met de ministeries die de eerste verantwoordelijkheid hebben op deze dossiers. Over de voortgang wordt jaarlijks aan de Tweede Kamer gerapporteerd. Een tweede rapportage wordt in mei verstuurd.

17.15 De beleidsruimte en het leiderschap van elke land respecteren om beleidslijnen uit te werken en om duurzame ontwikkeling te implementeren om een einde te maken aan armoede

Het Global Partnership for Effective Development Cooperation (GPEDC) is een wereldwijd, multi-stakeholder platform dat 161 landen en 56 organisaties omvat (waaronder VN, Wereldbank, EU, AU, private sector, Ngo's en fondsen). Het GPEDC bouwt voort op de Paris Declaration on Aid Effectiveness (2005), de Accra Agenda for Action (2008) en de Busan Partnership Agreement (2011) en kent een door deelnemende landen gestuurd monitoring systeem dat regelmatig de belangrijkste elementen voor effectieve ontwikkelingssamenwerking meet. Een van de onderdelen is een indicator over Country Ownership die als volgt wordt geoperationaliseerd: "Ontwikkelingssamenwerking richt zich op resultaten die in overeenstemming zijn met de prioriteiten van zich ontwikkelende landen".

17.16 Het Globaal Partnerschap voor duurzame ontwikkeling versterken, aangevuld door partnerschappen met meerdere belanghebbenden (multi-stakeholderpartnerschappen) en kennis, expertise, technologie en financiële hulpmiddelen mobiliseren en delen met het oog op het bereiken van de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen in alle landen, in het bijzonder in de ontwikkelingslanden

Bovenstaand doel wordt uitgewerkt in subdoelstelling 17.16.1. Het in 17.16.1 genoemde monitoring raamwerk refereert aan het GPEDC (zie 17.15) dat op 10 kernindicatoren voortgang meet in effectieve ontwikkelingssamenwerking. Op deze wijze worden de uitkomsten van de door het GPEDC uitgevoerde monitoring exercitie geïntegreerd in de bredere SDG MOI rapportage. De belangrijkste principes van het monitoring raamwerk zijn: "ownership by developing countries, focus on results, partnerships for inclusive development and transparency and accountability". Nederland is momenteel covoorzitter van het GPEDC (tot eind 2016) en zal daarna blijven voldoen aan zijn monitoring- en rapportage verplichtingen.

17.17 Doeltreffende openbare, publiek-private en maatschappelijke partnerschappen aanmoedigen en bevorderen, voortbouwend op de ervaring en het netwerk van partnerschappen

Via het beleid van de rijksoverheid wordt gewerkt aan deelname van het maatschappelijk middenveld in inclusieve, multi-stakeholder partnerschappen.

17.18 Tegen 2020 de steun voor capaciteitsopbouw verhogen aan ontwikkelingslanden, inclusief de minst ontwikkelde landen en de kleine eilandstaten, om de beschikbaarheid van hoogwaardige, actuele en betrouwbare gegevens opgedeeld naar inkomen, gender, leeftijd, ras, etnische afkomst, migratiestatus, handicap, geografische locatie en andere kenmerken relevant in een nationale context, aanzienlijk op te drijven

Nederland biedt Technische Assistentie via het Centraal Bureau voor de Statistiek voor capaciteitsopbouw om statische data te verzamelen en analyseren uitgesplitst naar specifieke kenmerken zoals bovengenoemd.

17.19 Tegen 2030 voortbouwen op bestaande initiatieven om metingen te ontwikkelen met betrekking tot de vooruitgang van duurzame ontwikkeling die kunnen dienen als aanvulling op het bruto binnenlands product, en de statistische capaciteitsopbouw ondersteunen in ontwikkelingslanden

P.M.